

AHMET KARTAL*

Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat

Tongue and Literature in the Period of Anatolian
Seljuk State

Ö Z E T

Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın 1071 tarihinde Malazgirt'te Bizanslıları bozguna uğratmasıyla, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasının uzun süreci başlamıştır. Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya gelen Oğuz kitleleri, "dâru'l-cihâd" saydıkları Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için dinden aldıkları güçle savaşmışlar, Anadolu'nun derinliklerine kadar ilerleyerek, kendileri ile beraber, Türk dilini, kültürünü, örf ve idaresini de götürmüşlerdir. Artık Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasının gayretleri içerisine girilmiştir. Bu yazımın amacı, böyle bir ortamda Anadolu'da dil ve edebiyatın hüviyetini ortaya koymaktır.

ANAHTAR KELİMELE R

Anadolu Selçuklu Devleti, dil, şiir, şâir, edebiyat.

ABSTRACT

Islamization and Turkization of Anatolia began with defeat Byzantium in Malazgird in 1071 by Alp Arslan, the Seljukid Sultan. After Malazgird victory, the Oghuz Turkish groups came to Anatolia, regarded as dâru'l-cihâd, in order to convert Anatolian people to Islam. They brought to Anatolia their language, culture and traditions. The aim of this study is to reveal the characteristics of the language and literature developed in Anatolia.

KEYWORDS

State of Anatolian Seljukid, language, poem, poetry, literature.

Selçuklu hükümdarı Alp Arslan (1063-1072)'ın Malazgirt'te 1071 yılında Bizanslıları bozguna uğratması neticesinde Anadolu baştan başa istilaya ve sürekli yerleşime açılmış, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasının uzun süreci başlamış (Itzkowitz 1997: 27), bütün Ön Asya'nın, Selçuklular tasarrufuna geçmesi sağlanmıştır (Caferoğlu 1972: 3). Kaynaklar Horasan'da Selçuklu Devleti kurulduğu zaman Türkistan'dan İslâm ülkelerine olan göçü nasıl "sel" gibi tasvir etmişlerse 1071 Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya akan insan dalgalarını da aynı

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırıkkale. (ahmetkartal38@gmail.com)

şekilde aksettirmişlerdir (Turan 1998: 282)¹. Anadolu'ya gelen bu Oğuz kitleleri, *dâru'l-cihâd* saydıkları Anadolu'yu Türkleştirmek ve müslümanlaştırmak için dinden aldıkları güçle savaşmışlar (Mazıoğlu 1972: 297), Anadolu'nun derinliklerine kadar ilerleyerek, kendileri ile beraber, Türk dilini, kültürünü, örf ve idaresini de götürmüşlerdir. Bütün Anadolu Türklerin eline geçtikten sonra, Türk boyları ve halkları, eski Orta Asya bozkır geleneklerinden ayrılarak yeni yerleşik hayat prensiplerine yaklaşmak durumunda kalmışlardır (Caferoğlu 1972: 3-4). Türkmen denilen bu Oğuzların bir kısmı yeni yurtlarında şehirlerde yerleşmişler, çoğu ise Anadolu'nun ıssız topraklarında yeni köyler kurmuşlar, ya da göçebe hayatını sürdürmüşlerdir (Mazıoğlu 1972: 297). Bu çalışmada, artık bir Türk yurdu hâline gelen Anadolu'daki dil, edebiyat ve kültürel faaliyetler hakkında bilgi verilecektir.

Şiir ve Toplum

Anadolu halkı özellikle şiirin ahengi ile veznin ritmik tekrarının insan ruhunda oluşturduğu etkiden dolayı, şiire karşı bir temayül sergilemiş, hatta kendisine aktarılacak her bilginin manzum olarak verilmesini istemiştir. Tabii ki bunda, şiirin öğrenmeye sağladığı katkı ve kolaylığın bilincine vararak öneminin farkına varılması ve bundan yararlanma yoluna gidilmesi de etken olmuş olabilir. Şiiri seven ve ona sempati ile bakan halkın isteğiyle şiir, Anadolu'da uygun bir ortamla buluşmuştur. Şâirler bulmuş oldukları bu müsait ortamı en iyi şekilde kullanarak, şiirin Anadolu'da oluşması, gelişmesi ve yerleşmesi noktasında hummalı bir gayret içine girmişlerdir. Hatta şiirle ilgisi olmayanlar da, Mevlânâ gibi, şiir söylemeye meyil etmişler, duygularını ve düşüncelerini şiirle ifade etme yoluna gitmişlerdir. Şâirler, şiiri bir yandan toplumu, özellikle halkı eğitime, aydınlatma ve bilgilendirmenin bir vasıtası olarak kullanırken, diğer yandan belli bir bilgi birikimine sahip

¹ Bir anonim Bizans kroniği: *kara ve deniz sanki bütün dünya kafir barbarlar (Türkler) tarafından işgal edildi ve ıssızlaştırıldı. Onlar şarkın (Anadolu'nun) bütün köylerini, evleri ve kliseleriyle birlikte, yağma ve istila ettiler* ifadesiyle durumu açıkça, ancak hissî olarak tasvir eder. Başka bir kronik Türklerin Anadolu'ya, eskisinden farklı olarak, artık bir yağmacı değil işgal ettikleri bölgelerin hakiki sahibi olarak sıfatıyla girdiklerini belirterek daha isabetli bir görüşü temsil eder (Turan 1998: 282).

olup 'hakikati' 'hakikatin diliyle' öğrenenlerin estetik duygularına cevap veren bir araç olarak görmüşlerdir. Böylece toplumun her kesimine hitap eden ve onların ihtiyaçlarına cevap veren şiirler kaleme alınmıştır. Özellikle doğum yeri olan Belh insanının daha çok nesire temayül ettiğini ve şâirliğe dolayısıyla şiire çok önem vermediğini belirten Mevlânâ'nın, eğer orada kalsaydı, büyük ihtimalle kendisinin de o bölge insanının yolunda gideceğini, yani ders takrir eden, vaaz veren birisi olarak kalacağını, fakat Anadolu'ya geldiğinde buranın insanların arzusu doğrultusunda sahip olduğu hakikatleri vezinli bir şekilde yani şiirle ifade etmeye meylettiğini gösteren şu sözleri, Anadolu halkının bu durumunu göstermesi bakımından önemlidir:

"Benim bir mizacım var, kimsenin benden incinmesini istemem. Yanıma gelen dostlar benden mütemadiyen şiir istiyorlar, yoksa şiir nerde, ben nerde. Vallahi ben şiirden usanmışım, benim indimde şiirden aşağı bir şey yok. Benim şiir söylemem, misafir arzu ediyor diye ev sahibinin onları memnun etmek için işkembeyi eliyle yıkayıp temizlenmesine benzer. Çünkü misafirin canı işkembe çorbası istiyor. İnsan bir memlekette hangi mal revaçta ise, bayağı bir şey bile olsa, onu alıp satmalıdır. Bizim memleketimizde şâirlik kadar ayıp bir iş yoktu. Eğer memleketimde kalsaydım, ben de oranın âdetlerine uyar; vaaz etmek, ders okutmak ve kitap yazmakla uğraşırđım. Ama Allah böyle istedi, ben ne yapabilirim? Benim yaptığım, bir hekimin ilaçtan bıkip onu içmek istemeyen, canı şerbet çeken bir hastaya ilacı şerbete karıştırarak vermesine benzer." (Kılıç 2007: 69)

Şiir ve Sultanlar

Sultanlar, isimlerinin baki kalabilmesi için şâirler tarafından söylenen şiirlerin en önemli vasıtalarından biri olduğuna inandıkları için, Anadolu Selçuklularında da aynen Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu saraylarında olduğu gibi, şâire büyük önem verildiği görülmektedir. Nitekim iki önemli kaynak eserden *Çehâr Makâle* (Semerkandî 1368: 62-63) ve *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*'da (Râvendî 1999: I/61) zikredilen bilgiler ile Balasagunlu Yûsuf tarafından 1069/1070 yılında yazılan ve Türkçenin en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*'in başlarında yer

alan Buğra Han övgüsündeki bölüm (Arat 1979: 28) ve Ögdülmiş'in Oğırmuş'a şâirlerle münasebet hakkında söylediği fikirler (Arat 1988: 318) bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Fahreddîn Behrâmşâh'ın Nizâmî-i Gencevî'ye *Mahzenü'l-esrâr*'ına karşılık verdiği hediyelerden sonra, yanındakilere söylediği şu sözler, bu düşüncenin Anadolu'da da devam ettiğini göstermektedir: *"Eğer şiir başarılı olursa, hazineler ve defineler bağışlarım. Çünkü bu manzum kitapla benim adım bu fani dünyada ölümsüz olarak kalacak. Bu fani dünyada ve geçici âlemde unutulmadan kalmak ve ismin ebedî olarak anılması, çok büyük bir itibar ve ulaşılmaması zor bir başarıdır."* (İbn Bîbî 1996: I/92). Behramşah'ın şu ifadeleri de bunu destekler mahiyettedir: *"Eğer Firdevsî bu kitabını (Şeh-nâme) yazmasaydı, o devrin padişahlarını, taç sahiplerini, ünlü pehlivanlarını kim hatırlayacaktı? Adlarını kim ağzına alacaktı?"* (İbn Bîbî 1996: I/93).

Şiirin Dili

Türkler Anadolu'ya gelip yerleşmeden önce, Anadolu'da Rumlar, Ermeniler, Süryaniler, Franklar, Yakubiler vs. yaşamaktaydı (Ocak 2006: 443; 2006a: 253). Türklerin Anadolu'ya gelmesi ve yerleşmesi iki safhada gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi, Malazgirt Savaşının akabinde Türkler kitleler halinde Anadolu'ya akın etmişler ve yerleşmişlerdir. Bunlar içerisinde göçebelerin yanında, daha Orta Asya'da iken yerleşik hayata geçerek şehirlerde yaşayan Müslüman Türkler de bulunmaktaydı. Bunlar, Anadolu'daki şehirlere yerleşmişler ve oralarda mesleklerini icra etmeye devam etmişlerdir. Daha bu dönemlerde bile bu Müslüman Türkler yerli Hristiyan nüfusa oranla Anadolu'da büyük bir çoğunluğa ulaşmışlardır. İkinci safha ise, Moğol istilasının başlamasıyla birlikte, Mâverâünnehr, Hârezm, Âzerbaycan ve Errân mntikalarından oluşan yoğun göçlerin oluşturduğu dönemdir. I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn Keykubâd devirlerine rastlayan bu dönemde de, pek çok şehirli Türk, göçebe Türk nüfusla birlikte Anadolu'ya gelmiştir (Ocak 2006: 447). Özellikle Türkler Anadolu'da yeni kasaba ve şehirler kurdukları gibi, eski Bizans şehirlerini kendilerine uygun hale de getirmişlerdir (Baykara 2006: 291). Türklerle birlikte İranlıların da Anadolu'ya geldikleri görülmektedir. Daha çok tüccar, ilim adamı, şeyh ve müritlerden oluşan İranlılar, ekseriyetle şehirlere yerleşmişlerdir (Bayram 2001: 63).

Bu manzara Anadolu'nun dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin hem karışık kültürlerden oluştuğunu hem de çok dilli bir ortam sunduğunu göstermektedir. Nitekim İbn Bîbî, Anadolu'da halkın beş dil konuştuğunu belirtir (1996: I/97). Osman Turan'a göre bu diller Türkçe, Farsça, Rumca, Ermenice ve Süryanicedir (Turan 2006: 471). Ancak İbn Bîbî'nin bir başka yerde Anadolu'nun dilinin Arapça ve Farsça olduğunu kaydetmesi (1996: I/141) Arapçanın da dil olarak Anadolu'da kullanıldığını göstermektedir.

Bilindiği gibi Büyük Selçuklu Devleti'nde resmî dil olarak Arapça ve Farsça kullanılırken, medreselerde eğitim Arapça ile gerçekleştirilmiştir. Bütün münevverler hem Arapça hem de Farsça bilgisine sahiptiler. Büyük Selçuklu Devleti'nin bir kolu olan Anadolu Selçuklu Devleti'nde de doğal olarak bilim dili Arapça, resmî belge dili önce Arapça, daha sonra Farsça olmuştur. Ancak bürokraside birçok Fars dilli memurun bulunması, Önyasya'da hissedilmeye başlanan Moğol baskısı yüzünden bir çok Fars dilli münevverin Anadolu'ya göç etmesiyle Farsçanın itibarı artmıştır (Develi 2006: 42-44). Hatta büyük merkezlerde yüksek tabakanın edebî dili olduğu gibi, Türkçenin yanında bir derece konuşma dili hüviyeti de kazanmıştır (Turan 2006: 471). XIII. asırda kaleme alınan bazı eserlerin "sebeb-i te'lîf (yazılış sebebi)" bölümlerinde 'halkın Fars diline olan meyli'nden dolayı Farsça kaleme alındığı belirtilmiştir. Hayati Develi'nin de belirttiği gibi, söz konusu halktan kasıt, idarî ve entelektüel zümreler olmalıdır (Develi 2006: 44). Çünkü kırsal alanda yaşayan halk Türkçe konuşuyordu, dolayısıyla kendisine hitap eden eserin de Türkçe olmasını istiyordu. Nitekim Yunus Emre bu halka Türkçe ile hitap edecektir. Mevlânâ (Turan 2006: 471) ve oğlu Sultan Veled (Mansuroğlu 1950: 217 [dipnot 6]) Rumca bazı şiirler kaleme almışlardır.

Anadolu Selçukluları zamanında, aynen Büyük Selçuklular döneminde olduğu gibi yukarıda zikredilen dillerden Farsça hem resmî belge dili hem de edebî dil olarak kullanıldığı için telif edilen eserlerin büyük bir kısmının Farsça olduğu dikkat çekmektedir. Mikail Bayram, yaptığı kütüphane taramaları neticesinde, Anadolu Selçukluları zamanında, 230 küsur eser telif edildiğini, bunlardan 20 tanesinin müellifinin meçhul olduğunu, geriye kalan eserlerin 80 müellif tarafından yazıldığını belirttikten sonra, bu eserlerden 145'inin Farsça, 68'inin Arapça, 15'inin

Türkçe olarak kaleme alındığını, birkaç eserin de Süryanice ve Ermenice olduğunu söylemektedir (Bayram 2004: 107). Bu manzara Anadolu Selçuklu Devleti'nin hem karışık kültürlerden oluştuğunu hem de çok dilli bir ortam sunduğunu göstermektedir. Bu da her topluma kendi diliyle hitap eden çeşitli eserlerin yazılmasına sebep olduğu gibi, çok dilli şiirlerin (mülemma) yazılmasına da zemin hazırlamıştır.

Elimizdeki verilere göre Anadolu Selçuklu Devleti döneminde şiirin dili başta Farsça olmak üzere Türkçe ve Arapça olmuştur. Nadiren Rumca ile de şiirler söylenilmiştir.

İlmî ve Kültürel Durum

Anadolu'da gerek Dânişmendliler gerekse Anadolu Selçukluları döneminde ilmî ve edebî faaliyetler önce saray muhitinde başlamış, arkasından bu faaliyetler II. Kılıç Arslan'ın oğullarının valilikleri döneminde şehirlerdeki şehzade muhitlerine de sirayet etmiştir. Özellikle sükun ve asayişin iyice sağlanmasıyla Anadolu'da hummalı bir içtimâî ve fikrî hareket kendini göstermiştir.

Anadolu'daki ilk ilmî faaliyetlerin 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren Dânişmendliler döneminde ve onların hüküm sürdüğü bölgelerde başladığı görülmektedir. Bu devletin kurucusu olan Melik Ahmed Gazi, Selçuklu ailesinin muallimi olan Dânişmend Ali Taylu'nun oğlu olup babası gibi bilge bir kişi olduğu için Dânişmend Gazi diye anılmakla birlikte, kurduğu devlete de Dânişmendiye denmiştir. Melik Ahmed Gazi, bir yandan yeni fetihlerle uğraşırken bir yandan da fethettiği bölgelerde yoğun bir kültürel faaliyette bulunarak ilmî çalışmalara zemin hazırlamıştır. Nitekim bugünkü bilgilerimize göre Anadolu'da telif edilen en eski eser olup Melik Ahmed Gazi'ye sunulan *Keşfu'l-akabe*'de: "*O yüce zatı iltizam edenler çoğunlukla fâzıl ve filozoflardır. Dünyanın her yanından bilgin kişiler (ehl-i ukûl) o hazrete yöneldiler. Her biri ilmîni yayması miktarınca itibar görüp, o hazretin cömertlik denizinden paylarını aldılar*" şeklinde yer alan kayıt, Malazgirt Zaferi'nden kısa zaman sonra Dânişmendliler ülkesinde ilmî çalışmaların başladığını ve Melik Ahmed Gazi'nin birçok ilim ve fikir adamını himaye ederek çalışmalarına imkan sağladığını göstermektedir. Ayrıca Melik Ahmed Gazi'yi *sahib-kıran* diye zikreden

Keşfu'l-akabe müellifi İbnü'l-Kemal, hem onun Rum, Ermen ve Şam (Suriye)'da gerçekleştirdiği fetihlerini dile getirmiş hem de bu yerlerde geniş bir kültürel faaliyet içerisinde bulunduğunu, "Rum, Ermeni, Şam memleketleri o sahib-kıranın varlığının feyzi ile İslâm nuruyla bezendi" şeklinde ifade etmiştir. Dânişmendliler devleti emirlerinden Kastamonu fatihi, Emir Karatekin'in İbn Makula'nın *el-İkmâl* adlı eserini okuduğuna dair bir kaydın bulunması da, bu dönemde ilmî faaliyetlerin varlığını göstermektedir. Anadolu'da yer alan medreselerin en eskilerinin XII. asrın ilk yarısında ve Dânişmendliler zamanında Niksar, Tokat, Sivas ve Kayseri'de yapılması bu açıdan dikkat çeken diğer bir noktadır (Bayram 2003: 2-3).

Dânişmendliler, özellikle Tokat, Sivas, Amasya ve Çorum bölgelerinde daha yoğun bir kültürel faaliyet içinde bulunmuşlar ve buralara devletlerinin kültürel politikasını yerleştirmişlerdir. Böylece bu yöreler çok erken tarihlerde belli bir kültürel karakter kazandığı gibi, gösterilen bu yoğun millî ve dinî diyebileceğimiz faaliyetler neticesinde, buraların çok erken sayılacak tarihlerde Türkleşmesi ve İslâmlaşmasını da gerçekleştirmişlerdir. Gazilik mefkuresine, Türk kültürüne ve Türkmencilik ülküsüne büyük önem veren Dânişmendliler, bunu yerleştirmeye ve yaymaya da çalışmışlardır. Nitekim Melik Ahmed Gazi ve beraberlerindeki kahramanlıklarının anlatıldığı *Dânişmend-nâme* (Akkaya 1954) bu kültürel anlayışın mahsulü olduğu gibi *Dede Korkut Hikayeleri* (Ergin 1989) de XIV. asırda yine bu yörede, Amasya'da derlenmiştir. Yine Anadolu'da ilk Türkçe eser yazma geleneği Amasya'da başlamıştır. Moğol iktidarına ve özellikle Pervâne Muînüddîn Süleymân'ın ağır baskılarına rağmen Dânişmend İli, bu millî karakterini ve kültürel hüviyetini uzun süre muhafaza etmiştir (Bayram 2003: 3-6).

Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinden önce Süryanîlerin elinde bulunan ve önemli bir kültür merkezi olan Malatya, Dânişmendliler döneminde de bu özelliğini muhafaza etmiştir. Malatya'nın Türklerin Anadolu'yu fethetmesinden sonra da, Kuzey Mezopotamya ve Suriye'den Anadolu'ya açılan ticaret yolu üzerinde bulunmasının etkisiyle daha erken sayılabilecek bir tarihte önemli bir ilim merkezi hâline geldiği görülmektedir. Özellikle Gıyaseddin Keyhüsrev'in veziri Malatyalı Muhammed Gazi, Şeyh İzzeddin Ebu'l-

kasım-ı Hammuî, Şeyh Ebu Tâhir Ahmed-i İsfahanî, Muhammed b. Ebu Bekr-i Tebrizî gibi İran asıllı kişiler Malatya'ya gelip yerleşerek burada faaliyet göstermişlerdir. Böylece burada İran kültürü ile Süryanî kültürü yeniden buluşmuş ve Sasanîler devrindeki ilmî ve fikrî hareket yeniden oluşmaya başlamıştır. İran millî kültürünün yeniden canlandırılmaya çalışıldığı Malatya, Selçuklular zamanında şehzadelerin eğitim gördükleri bir merkez hâline gelmiştir. Gıyaseddin I. Keyhüsrev ve oğlu İzzeddin I. Keykâvus burada eğitim gören sultanlardandır. Bu Selçuklu sultanlarının eski İran şahlarının adlarını kullanmalarında Türk cihan hakimiyeti ülküsünün yanında Malatya ve çevresindeki İran kültürünün de etkisi bulunmaktadır. Ayrıca burada eğitim gören sultanların çok iyi Farsça bildikleri de müşahede edilmektedir. Türk kültürünü ülkelerinde yaymaya ve yerleştirmeye çalışan Dânişmendlilerin, 50 yıl yönetimlerinde kalan Malatya'nın kültürel yapısını değiştirememeleri dikkat çekmektedir (Bayram 2003: 7-8). Selçuklular zamanında, sultanlar muallimi diye anılan Malatyalı Şeyh Mecdüddîn İshak'ın da etkisiyle Malatya'da, İslâmî ilimler alanında yoğun bir faaliyet göze çarpmaktadır (bak. Bayram 2003: 9-10).

Tokat ve Malatya'nın Dânişmendliler zamanında iki önemli ilim ve fikir merkezi hâline gelmesi, Selçuklular döneminde bu iki şehrin şehzadelerin eğitim ve tahsil yeri olmasında etkili olmuştur. Selçuklular döneminde bu iki zihniyet kendi şehirlerinde yetişen şehzadeyi iktidara getirme gayreti içerisine girmiş ve bu yönde siyasî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dönem ümerası da, ya bu iki zihniyetten birine mensup ya da birini tercih etme durumunda kalmışlardır. Genellikle bu mücadelede Malatya'nın iktidarlar üzerindeki ilmî, kültürel ve siyasî ağırlığının daha etkili ve yönlendirici olduğu görülmektedir. Tokat ve civarında Türk kültürüne ve Türkmencilik ülküsüne büyük önem verilirken, Malatya'da İran unsuru ağırlıkta idi. İbnü'l-esîr, İranlı meşhur İşrakî filozof Şihâbeddîn-i Sühreverdi el-Maktûl (587/1237) olduğu anlaşılan bir filozofun, Rükneddîn Süleymanşâh'ın Tokat emiri olduğu sıralarda Tokat'a gittiğini ve Tokatlı bir bilgin (fakih) tarafından Süleymanşâh'ın huzurunda tartaklandığı için Tokat'ı terk etmek zorunda kaldığını bildirmesi, İranî zihniyet ile Türk düşüncesinin çatışma durumunda olduğunun göstergesidir. Hatta Türkmen sufî Evhadüddîn-i Kirmânî (635/1237), Malatya'da kendisine hizmet edeceği bir yer tahsis edilmediği için ora-

dan kırgın olarak ve bir daha dönmek üzere ayrılmıştır. Yine Evhadüddîn-i Kirmânî ile Mevlânâ'nun hocası Şems-i Tebrizî arasındaki ihtilâf, Mevlânâ ve çevresi ile Ahi Evren Şeyh Nasireddin Mahmûd ve çevresi arasındaki ilmî, fikrî ve siyasî mücadeleler de bu iki kültürel çevre arasındaki ihtilaflarının uzantısıdır (Bayram 2003: 12-13).

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, oğullarından I. İzzeddîn Keykâvus'u Malatya'ya, I. Alâaddîn Keykubâd 'i ise Tokat'a tahsil ve eğitim için göndermiştir. I. Alâaddîn Keykubâd, sultanlığı döneminde Anadolu'da Türkmencilik mefkuresini hakim kılmaya çalışmış, yüksek memurluklara Türk asıllı kimseleri atamıştır. Hatta bu dönemde Türkmen şeyhler, ilim ve fikir adamları himaye edilmiş, Ahi teşkilatı bütün Anadolu'ya yayılmış, şehirlerde belediye hizmetleri Ahilere gördürülmüştür. Alâaddîn Keykubâd, büyük oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in zihniyet bakımından kendisine muhalif olan Malatya'daki çevrelerle irtibatını ve yakınlığını, İranî zihniyete yakınlığını fark ettiğinden dolayı, daha sağlığında küçük oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmiştir. Nitekim İran unsuruna dayanan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidara gelişinin ilk yıllarından itibaren Türkmenlere karşı olumsuz bir siyasî tutum içerisine girdiği görülmektedir. Hatta saltanatının ilk yılında (635/1237) Eğridir'de yaptırdığı kervansarayın kitabesinde kendisi için söylenen "*Türkmen (Havaric) ve Bagileri dağıtıp yok eden*" sözü dikkat çekmektedir. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasında gösterdiği yararlılıklardan dolayı atabek olan Sadüddîn Köpek, Türkmen ve Ahileri devlet kademelerinden uzaklaştırarak İran asıllı kişileri yüksek mevkilere getirme gayreti içerisine girdi. Türkmen ve Ahiler Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ve onu iktidara getirenlere karşı ayaklanınca, iktidarına muhalif olan güçleri yok etme temayülü gösteren sultan atabeyi olan Sadüddîn Köpek vasıtasıyla Türkmen yanlısı ileri gelen devlet adamlarını teker teker öldürttü veya saf dışı etti. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, kendisini bir suikast ile öldürüp Selçuklu tahtını ele geçirme niyetinde olan Sadüddîn Köpek tehlikesini bertaraf ettikten sonra, yeniden iktidarına karşı olan Türkmen çevrelerle mücadeleye koyuldu. Birçok Türkmen fikir adamlarını katletti veya tutuklattı (Bayram 2003: 15-17).

Babailer İsyanı 1339'da pek çok siyasî, ekonomik ve dinî etkenin bir araya gelmesiyle, öncülüğünü Baba İlyas ve halifesi Baba İshak'ın yap-

tığı, göçebe ve yarı göçebe Türkmenlerin Anadolu Selçuklu yönetimine karşı giriştiği harekettir (bak. Ocak 1996a: 35-51, 142-51). Amasya ve Tokat bölgesinde organize edilen ve devletin temelini sarsan Babaîler isyanının en önemli neticesi, Anadolu'nun Moğol istilasına maruz kalmasına zemin hazırlaması olmuştur. Nihayetinde Türk tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olan Köseadağ yenilgisi alınmıştır.

Moğol istilâsından sonra, Türkmen ve Ahilerin mücadeleleri, Moğol emperyalizmine ve Moğollarla işbirliği içerisinde bulunan güçlere yönelmiş ve bu hareket bütün Anadolu'ya yayılmıştır. II. Gıyaseddin'in ölümünden sonra Anadolu Selçuklularının tanınmış devlet adamlarından Celâleddin Karatay (Tanyeri 1993), bu köklü rekabeti ve siyasî ihtilâfı bertaraf etse de, ölümünden sonra Türkmen çevrelerin desteklediği II. İzzeddîn Keykâvus ile İranlı unsurların desteklediği IV. Rükneddîn Kılıç Arslan arasında taht mücadelesi başlamıştır. Moğolların Anadolu'yu işgalinden sonra İranî zihniyeti temsil eden fikir adamları ve ümeranın Moğol yanlısı bir politika izlemelerinden dolayı İranlı yöneticilerden yana oldukları dikkat çekmektedir. Nitekim Moğolların desteği ile kardeşi II. İzzeddîn Keykâvus'u yenen IV. Rükneddîn Kılıç Arslan 1261 tarihinde Selçuklu tahtına geçti. Onun döneminde ülkenin yönetimi kendisini iktidara getiren Pervâne Muîniddîn Süleymân, Vezir Tâceddîn Mu'tez ve Sâhib Fahreddîn Ali'nin elindeydi. Bunlar sultanın fermanını da alarak Anadolu'da Türkmenlerin elinde bulunan medrese, tekke, işyeri gibi müesseseleri gasp ettikleri gibi birçok yörede Türkmenleri katliama tabi tutmuşlardır. XIV. asrın sonlarına kadar devam eden bu uygulama neticesinde Türkmenler kitleler hâlinde uç bölgelere ve Suriye'ye göç etmişlerdir (Bayram 2003: 18-19).

XII. asrın sonlarında Sultan II. Kılıç Arslan, Danişmendliler devletini ortadan kaldırarak Danişmendlilerin başkenti Tokat ve çevresini oğlu Rükneddîn Süleymanşah'a verdi. Burada eğitim gören Rükneddîn Süleymanşah da Danişmendoğlu Melik Ahmed Gazi gibi ilim sever, fazıl ve filozof bir kişiydi. Mutaassıp bir Şafîî olan İbnü'l-Esîr onun hakkında: *"Ancak onun itikadının bozuk olduğu, felsefî inançlar taşıdığı, bu inançta olanların ona sığındığı, ondan yardım ve himaye gördükleri nakledilir. Fakat o akıllı idi. Halkın tepkisinden çekindiği için bu inanç ve itikadını açığa vurmazdı"* demektedir. Daha sonra Anadolu Selçuklu tahtına oturan

Süleymanşah, Tokat ve çevresinde Dânişmendoğlu Melik Ahmed Gazi'nin başlattığı ilmî ve fikrî geleneği devam ettirmiştir. Yine İbnü'l-Esîr, çeşitli mezheplere mensup ilim adamlarının onun huzurunda münakaşa ettiklerini kaydetmektedir (Bayram 2004: 123-24). İbn Bîbî ise görüşlerini aklına uygun ve tabiatına yakın bulduğu Şihâbeddin-i Sühreverdî'nin *Pertev-nâme* isimli eserini onun adına yazdığını bildir-mektedir (I/44). Ancak Moğol istilâsı ile birlikte hem Tokat hem de Ma-latya'nun ilmî ve fikrî bakımdan sahip oldukları bu özelliklerini kaybe-derken, dönemin ünlü bazı filozoflarının, müderrislerinin ve âlimlerinin toplanmaya başladığı Anadolu Selçuklularının başkenti Konya'da bu açıdan bir canlanma olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim bu dönemde kelâm ve mantığa dair *Metâli'ü'l-envâr* ve Konya medreselerinde okut-tuğu *Beyânü'l-hak* ve *Kitâbu'l-menâhic* adlı eserleriyle Kadı Sirâceddin-i Urmevî, mantık ve felsefe ile ilgili çalışmalarıyla Kadı İzzeddin-i Urmevî ve Şeyh Sadreddin-i Konevî ile zahir ve batın ilimlerinde zirveye ulaşan Mevlânâ Celâleddin-i Rumî Konya'da bulunan önemli simaları oluştur-maktaydı (Ay 1998: 83). Kayseri, Sivas, Amasya, Erzincan, Niğde, Kırşe-hir, Kütahya, Aksaray, Ankara, Kastamonu bu dönemde gelişme gös-termiş diğer önemli kültür merkezleri olup her biri devlet ve hükümet merkezi olan Konya kadar gelişmişti (Köymen 1976: 363; Sümer 1963: 221).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu takip eden ilk 150 yıl (yaklaşık 616/1220'ye kadar) ve Danişmendliler döneminde Anadolu'da telif edilen eserlerin hemen hepsinin tıp, astronomi, matematik, felsefe gibi aklî ve tabiî ilimlere dair olduğu, âlimlerin de bu yönde faaliyet gösterdikleri görölmektedir.² Anadolu'da görölen bu felsefe ve tabiî bilimlere yönelişin en önemli sebebi, ilk dönem Selçuklu Sultanları ile Danişmendli devlet adamlarının Mu'tezile³ eğilimli olmalarındır. Selçuklu

² Bu dönemlerde Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleşen Ömer b. Muhammed b. Ali es-Sâvî: "Diğâr-ı Rûm'a geldim. Herkesin ilm-i Nücüm (astronomi) ile uğraşmakta olduğunu, dinî ilimlerden bihaber olduklarını gördüm." diyerek bu gerçeği ifade etmiş ve dinî ilimlere olan ihtiyacı karşılamak amacıyla eserini yazdığını bildirmiştir (Bayram 2003: 59-60).

³ Bilindiği gibi Mu'tezile mezhebi, İslâm'ın doğuşundan bir asır sonra ortaya çıkan, İslâm dinini akıl ölçü ve kurallarına göre yorumlayan dinî ve felsefî bir harekettir.

hanedanına mensup kişiler ile bunlara yakınlığı olanlar arasında Mu'tezile eğilimli kişiler ile şehzadeler bulunmaktaydı. Gerek Eş'arî mezhebine mensup olan İbnü'l-Esîr'in⁴ Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah'ın babası Kutalmuş için, gerekse İbnü'l-Kemâl'in⁵ astronomiye dair olan *Keşfu'l-akabe* isimli eserinin önsözünde Danişmend sultanı Melik Ahmed Gazi için söylediği sözler, bunu göstermektedir. Bu akliyecî geleneğin XIII ve XIV. asırlarda da Tokat ve çevresinde devam ettiğini İbnü's-Serrâc'ın 715/1315'te Kahta'da yazdığı *Teşvîku'l-ervâh ve'l-kulûb* isimli eserinden öğrenmekteyiz⁶ (Bayram 2003: 59-62). İbnü'l-adîm, Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın felsefî konulara ilgi duyduğunu ve bu konudaki ilmî tartışmalara katıldığını bildirmektedir. Suriye atabegi Nureddin Mahmud ise onu geniş anlayışı,

Zaten Mu'tezile'yi diğer mezheplerden ayıran en önemli özellik nakli yani Kur'an ve Hadisi akla tatbik etmeleridir. Bundan dolayı bu mezhep mensuplarına İslâm dünyası rasyonalistleri (akliyecileri) denilmektedir. Bunlar üzerinde özellikle o dönemlerde İslâm âleminde yayılan Yunan felsefesinin büyük tesir görülmektedir. Abbasiler bir dönem Mu'tezile'yi resmî mezhep olarak kabul ettiler. Bu mezhep mensupları yüksek memurluklara tayin edilerek itibar görmüşlerdir. Ancak IV./X. asırda Eş'arî ve Maturidî mezheplerinin devlet tarafından desteklenmesi ve tasavvufî düşüncenin halk hareketi hâline dönüşerek rağbet kazanması sonucu Mu'tezile mezhebi geri plana itildi. Hatta Mu'tezile mezhebine mensup olanların halkı hor görmeleri ve kendi inançlarından olmayanları baskı altına almalarından dolayı sıkı bir takibata uğradılar (Bayram 2003: 60; Gölpinarlı 1979: 197-200).

⁴ Eş'arî mezhebine mensup olan İbnü'l-Esîr, şu sözleriyle Kutalmuş'ın astronomi ve felsefe bilmesini tuhaf karşıladığını, bu felsefî bilgilerin özellikle onun dinî inancında yer tutmasını hoş karşılamadığını dillendirmiştir (Bayram 2003: 61): "*Şaşılacak şeydir ki, Kutalmuş, Türk olmasına rağmen astronomi ilmini çok iyi biliyordu. Bundan başka felsefe geleneği ile ilgili bilimlere de biliyordu. Kendisinden sonra oğulları ve ahfadı da felsefe geleneğinden gelen ilimleri öğrenmeye devam ettiler. Ve bu alanda isim yapmış olan bilim adamlarını himayelerine aldılar. Bu durum onların dinî inançlarında pürüz meydana getirdi.*"

⁵ Aynen eniştesi Kutalmuş gibi felsefe geleneğinden gelen ve bundan dolayı kendisine "Danişmend" de denilen Melik Ahmed Gazi hakkında İbnü'l-Kemâl şöyle demektedir (Bayram 2003: 61-62): "*Pek çok filozoflar ve faziletli kişiler ve dünyanın dört bir yanından akliyeciler (ehl-i ukûl) o yüce zata yöneldiler ve her biri sahip oldukları ilimlerini yaymaları ve ilimlerini uyguladıkları ölçüde o Hazretin cömertlik denizinden pay almaktalar.*"

⁶ İbnü's-Serrâc, Tokat ve çevresindeki alimlerin akla ve mantığa uymayan şeyleri kabul etmediklerini, bundan dolayı da dinî-tasavvufî düşünce ile evliya kerametlerini inkar ettiklerini belirterek bu yöre halkını eleştirmektedir (Bayram 2003: 62).

hür düşünceye ve felsefeye olan temayülü sebebiyle zındıklıkla suçlamıştır (Turan 2002: 231-32). İşte hem Danişmendliler hem de Anadolu Selçukluları'nda bu felsefî ve ilmî geleneğin devam ettiği dönemlerde daha çok aklî ve tabiî ilimlere dair eserlerin yazıldığı dikkat çekmektedir.

Bu dönemde yani I. Alaaddin Keykubâd'ın cülûsuna kadar olan zamanda (616/1220) yazılan eserlerin en belirgin özelliklerinden biri ekseriyetle yerli olması (Ateş 1945: 133-34), bir diğeri de felsefe ile tabiî bilimlere ait eserlerin dinî ve tasavvufî eserlere nazaran daha çok olmasıdır. Nitekim Anadolu'da telif edilen ilk eser olan *Keşfu'l-akabe* (bak. Anadolu'da Yazılan İlk Eser), astronomi ve felsefeye dairdir. Şihâbeddîn-i Sühreverdî'nin Berkyyaruk namına yazdığı *Pertev-nâme*'si de felsefeye aittir. Tiflisli Ebü'l-fazl Hüseyin Hubeş b. İbrâhîm ibn-i Mehmed'in Arapçadan Farsçaya tercüme ettiği *Usûlü'l-melâhim* isimli fal kitabı, II. Kılıç Arslan adına yazdığı *Kâmilü't-ta'bîr* isimli rüya tabirnamesi ile astronomi ile ilgili olan *Beyânu'n-nücûm* isimli eserleri de gaybî ilimlere aittir. Tıbbâ dair ise *Sıhhatü'l-ebdân* ile II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Sivas valisi Kutbeddîn Melikşah adına yazdığı *Kifâyetü't-tıbb* isimli eserleri vardır. Ayrıca Lügat ve emsile konusunda *Kânûnu'l-edeb* isminde bir eser daha kaleme almıştır. Bu eserlerin daha çok geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmek için yazılmış oldukları dikkat çekmektedir.

Şihâbeddîn-i Sühreverdî, Farsça ve Arapça bir çok eser kaleme almıştır. Arapça eserler içersinde en önemlileri, İşrâkî felsefesinin tam bir dönemini ihtiva eden *Hikmetü'l-işrâk*, felsefe ve ilâhiyat ile ilgili *et-Telvîhât* ile tamamen tasavvufî olan *Heyâkilü'n-nûr* (Sühreverdî 1988)'dur. Sühreverdî, felsefî konuları remiz ve işaretler yoluyla açıklayan Farsça mensur bazı eserler de kaleme almıştır. *Âvâz-i Per-i Cibrîl*, Kayseri'de telif edilen *Bûstânu'l-kulûb*, Erzincan veya Tokat'ta yazılıp Nasireddin Berkyyaruk'a takdim ettiği *Pertev-nâme*, *Risâle-i Lügat-i Mûrân*, *Risâle-i Sefîr-i Sîmurg*, *Mûnîsu'l-uşşâk*, *Rûzî bâ Cemâ'at-i Sûfiyân*, *Risâle-i Akl-ı Sorh* bunlardandır. Bu eserlerin üslûbunun çok akıcı ve sade oluşu dikkat çekmektedir. Temsilî olan eserlerin ekseriyeti hikâyeler şeklinde olup soru ve cevap ile birlikte ve basit bir tarzda yazılmıştır. Bunda hitap ettiği kesimin göz önünde bulundurulmuş olması etken olmuştur

(Safâ 2002: 149). Sühreverdî, Arapça, özellikle de tasavvufî mahiyette yazdığı eserlerle bu dönemde dikkat çeken müelliflerdendir.

Bu dönemde Muhammed b. Gazî-i Malatyavî tarafından yazılan ve *Marzubân-nâme*'nin Farsçaya ilk tercümesi olan *Ravzatü'l-ukûl*, edebî mahiyette bir eser olmakla dikkat çekmektedir. Türü içerisinde oldukça başarılı bir şekilde yazılmış olan eser, Nasrullah b. Muhammed b. Hamîd'in *Kelîle ve Dimne*'si ve Zahîreddîn Kâtib-i Semerkandî'nin *Sinbâd-nâme*'si ile mukayese edildiğinde, onlardan hiç de geri olmadığı görülür. Ayrıca *Marzubân-nâme*'nin ilk tercümesi olması bakımından da önemlidir. Yine onun *Berîdü's-sa'âde*'si üslûbunun güzelliği ve hikâyecilikteki başarısını göstermektedir. *Ravzatü'l-menâzır li'l-meliki'n-nâsır*, Kemaleddin Ebu Bekr b. Sâ'idü'r-râdî tarafından Farsça olarak Nasireddin Berkjaruk namına yazılmıştır. Yirmi babdan oluşan eser, kelâma dairdir (Uzunçarşılı 1948: 292).

Bu dönemde, Râvendî'nin 599/1203'te başlayıp 603/1206 yılında tamamlayarak Gıyaseddin Keyhüsrev'e ithaf ettiği, Büyük Selçuklular ile İsfahan Selçuklularından bahseden *Râhatu's-sudûr ve Âyetü's-sürûr* adlı tarihî eseri de (Râvendî 1333, 1999) dikkat çekmektedir. Fars nesrinin en güzel örneklerinden biri olan eser, hem sahip olduğu selaset hem de bir çok tarihî ve sosyal olaydan bahsetmesinden dolayı, Moğol saldırısından önce, VII/XIII. asrın en muteber kitaplarından sayılmaktadır.

I. Alâaddin Keykubâd'ın cülûsundan (616/1220) sonraki dönemde, Anadolu Selçukluları zamanındaki bu fikrî ve ilmî gelişme Moğol istilâsının etkisiyle, özellikle de Moğollar'ın 640/1243 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ni hakimiyetleri altına almalarından sonra, tedricen zayıflarken, dinî-tasavvufî düşünce ön plana çıkıp gelişmeye başlamıştır. Çünkü XIII. asrın ilk çeyreğinden itibaren çok sayıda mutasavvıf ve sufî, Moğol istilâsından kaçarak huzur ve refahın mekanı olarak gördükleri Anadolu'ya gelmişler ve burada gösterdikleri faaliyetler neticesinde de, Anadolu'daki fikrî denge tasavvuf lehine bir ilerleme göstermiştir. Bunda Moğol iktidarının Anadolu halkı üzerinde yarattığı şiddetli fikrî ve siyasî baskı ile gerçekleştirdiği acımasız katliamlar neticesinde, çaresizliğe ve umutsuzluğa düşen Anadolu halkı için umut ve huzur kaynağı olan tekke ve zaviyelere rağbetin artması da etkili olmuştur. Böylece hızlı bir şekilde mistikleşmeye doğru giden Anadolu halkının pozisi-

tif ilimlere karşı olan ilgisi azalmaya başlamıştır. Ayrıca Moğolların Anadolu'da gerçekleştirdikleri bu katliam ve zulümlerden dolayı birçok münevver, kültürlü ve bilge kişiler ya öldürülmüş ya da Anadolu'yu terk etmişlerdir. Bu da doğal olarak Anadolu'daki ilmî faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir (Bayram 2004: 134). Bu durum da doğal olarak dinî ve tasavvufî mahiyette eserlerin sayısının artmasına sebep olmuştur. Ayrıca burada insanları dinî yönden eğitme ve terbiye etme düşüncesinin de olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu devrede Anadolu'da ekseriyetle Farsça olmak üzere Farsça, Arapça ve Türkçe yazılan dinî-tasavvufî-ahlâkî mensur eserlerin sayısında gözle görünür bir artış vardır. Nitekim Farsça olarak kaleme alınan Bahâeddîn Veled'in *Ma'ârif* (Furûzanfer 1352), Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizî'nin *Ma'ârif* (Seyyid Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî 1972, 1995), Şems-i Tebrizî'nin *Makâlât* (Şems-i Tebrizî 1349, 1974-1975), Mevlânâ'nın *Fîhi Mâ Fih* (Haşim 1333; Furûzanfer 1369; Gölpınarlı 1959; Anbarcıoğlu 1990; Konuk 1994) ve *Mecâlis-i Seb'a* (Tevfik 1365; Gölpınarlı 1965); Sultan Veled'in *Ma'ârif* (Anbarcıoğlu 1991); Baba İlyâs-ı Horasanî'nin *Cihâd-nâme* (Bayram 2004: 67-72), Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd* (Riyâhî 1352) ve *Sirâcu'l-kulûb*, Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* (Hacı Bektaş Velî 2004), Sa'îduddîn-i Ferganî'nin *Menâhicü'l-'ibâd ile'l-me'âd* (Ateş 1945: 114) ve *Şerh-i Kasîde-i Tâ'îye-i İbn-i Fâriz* (Ateş 1945: 115-16), Fahreddîn-i Irâkî'nin *Lema'ât* (Şeyh Fahrüddîn İbrahim-i Hemedânî 1373: 381-416; Fahrüddin Irâkî 1988) ve *İstîlâhât-i 'İrfâni-yi 'Irâkî* (Şeyh Fahrüddîn İbrahim-i Hemedânî 1373: 417-32), Sadreddîn-i Konevî'nin *Tabsiratü'l-mübtedî ve Tezkiretü'l-müntehâ* (Ateş 1945: 113-14), Ahi Evren'in *Metâli'ü'l-îmân* (Bayram 1996), *Tabsiratu'l-mübtedî ve Tezkiretü'l-müntehâ*, *Mürşidü'l-kifâye*, *Yezdân-şinaht*, *Menâhic-i Seyfî* ve *Âgâz u Encâm'ı*, Arapça olarak yazılan İbn Arabî'nin *el-Fütûhatü'l-mekkiyye* (İbn Arabî 1405; Alpay 1986; Kılıç 1996), *Fusûsü'l-hikem ve Husûsü'l-kilem* (Konuk 1990), *Fazl (Fezâ'il) Şehâdet el-Tevhîd ve vâsf Tevhîd el-Mûkmî*, *Kitâb Hutbe fî-Keyfiyet Tertîb el-Âlem ve Şeklih*, *Kitâb Hilyet el-Abdâl*, *Tâc el-Terâcim fî-İşârât el-İlm ve Letâ'if el-fehm*, *Kitâb el-Şevâhid*, *Kitâb el-Celâle ve Huve Kelimât Allah* (Ateş 1952: 81-84), Sadreddîn-i Konevî'nin *Nusus*, *Fükûk*, *Risâletü'l-vüçûd*, *Miftâhu'l-gayb*, Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Makâlât* (Hacı Bektaş Velî 1996), Yûsuf b. Ebî Said Ahmed-i Sicistânî'nin *Münyetü'l-*

müftî ve *Gunyetü'l-fukahâ* (Özel 1990: 64)'sı ile Türkçe telif edilen Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Şerh-i Besmele* (Hacı Bektaş-ı Velî 1989)'si bunlardandır. Sipehsâlâr diye meşhur Ferûdûn b. Ahmed'in Mevlânâ hakkında kaleme aldığı *Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-i Hazret-i Hudâvendigâr* (Sipehsâlâr 1325, 1331, 1977) isimli Farsça bir menkabesi vardır. Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd-ı Hatîb, Farsça *Fustâtü'l-adâle fî-Kavâidi's-saltana* (Riyâhî 1995: 126-28), Ahmed b. Sâd b. Mehdî-i Erzincanî ise, I. Alâaddîn Keykubâd adına Arapça *Kitâbü'l-letâifü'l-alâiyye fî'l-fezâili's-seniyye* (Uzunçarşılı 1948: 299) isminde bir siyasetname kaleme almıştır.

İnşa sanatı hakkında Hasan b. Abdü'l-mü'min-i Hoyî'nin *Gunyetü'l-kâtib ve Münyetü't-tâlib* (Erzi 1963), *Rüsümü'r-resâ'il ve Nücümü'l-fezâ'il* (Erzi 1963a), *Nüzhetü'l-küttâb ve Tuhfetü'l-elbâb, Kavâ'idü'r-resâ'il ve Ferâ'idü'l-fezâ'il* (Terbiyet 1314: 113; Riyâhî 1995: 128-29), Emîr Bedreddîn Yahyâ'nın ise *Münşe'ât-ı Bedreddin Yahyâ* (Riyâhî 1995: 135-36) isimli eserleri dikkat çekmektedir. Mevlânâ'nın mektupları, *Mektûbât* (Mevlânâ 1335, 1937; Subhânî 1371; Gölpınarlı 1963), Ebu Bekir b. Zekî-i Konevî'ninkiler ise *Ravzatü'l-küttâb* (Ateş 1945:120-22) başlığı altında bir araya getirilmiştir.

Bu dönemde mantık ve hikmet alanında da eser verilmiştir. Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed-i Urmevî'nin *Letâ'ifü'l-hikme* (Yûsufî 1351) ve *Metâli'u'l-envâr* (Riyâhî 1995: 132-35; Terbiyet 1314: 180) isimli eserleri bunlardandır. Muhammed b. el-Hüseyn el-Mu'înî de Kur'ân'ın anlaşılmasını kolaylaştırmak için yazdığı *Beşâirü'n-nezâ'ir* (Ateş 1945: 112-13) isimli bir sözlük hazırlamıştır. Nasireddin-i Sicistânî, gizli ilimlere dair *Dakâyiku'l-hakâyık'ı* (Riyâhî 1995: 137), İbn Bîbî de Anadolu Selçukluları tarihi olan *El Evamirü'l-ala'ıye fî'l-umuri'l-ala'ıye* [Selçukname]'yi kaleme almıştır (İbn Bîbî 1996). Bu dönemde tabii ilimlere ait bazı eserler de verilmeye devam edilmiştir.

Şiir ve Şâirler

Bugünkü bilgilere göre I. Alâaddîn Keykubâd'ın cülûsuna kadar olan zamanda (616/1220) yetişen şâir sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Bunda devletin kuruluş aşamasında olması ve istikrarın tam oluşmaması etken olmuştur. Bu şâirlerin Farsça, Arapça ve Türkçe olarak söyledikleri bazı şiirleri günümüze kadar gelmiştir. Bu şiirlerin mesnevî,

kaside ve rubaî formunda söylendikleri görülmektedir. Ancak bu nazım şekilleri içerisinde rubaînin belirli bir ağırlığının olduğu dikkat çekmektedir. Tiflisî'nin 2, II. Rükneddîn Süleymânşâh ile I. İzzeddîn Keykâvus'un bir rubaîsi vardır. Ancak bir yandan Bizans'a karşı mücadele ederken diğer taraftan çevresinde bir edebî muhit oluşturan Ankara Meliki Muhyiddîn Mes'ûd adına Ebu Hanîfe Abdülkerîm bin Ebûbekr tarafından tertip edilen *El-İhtiyârât min-Mecma'î'r-rubâ'îyyât* adlı mecmuanın bize ulaşan birkaç sayfasından Münteceb oğlu Bedî'-i Engüriyeî'nin 4, Muhyevî-i Engüriyeî'nin 6, Hekim Mahmûd-ı Engüriyeî'nin 1 rubaîsi ile karşılaşırız. Ayrıca Anadolu'da yaşayıp şiir söyledikleri zannedilen Ali Unsâbâdî, Fahrî, İmâm Ali Haysem ve Seyyid Eşref isimli şâirlerin de birer rubaîleri kayıtlıdır. Yine bu dönemde I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gurbete çıktığı sırada Rum ülkesinden Şam diyarına giden Şeyh Mecdüddîn İshak'ı Konya'ya davet etmek için yazdığı manzum mektup dikkat çekmektedir. Nasireddîn Berkyaruk'un İran efsanesine dayanan *Hür-zâd ile Peri-nejâd* hikâyesini son derece güzel, akıcı, sanatlı ve mükemmel bir şekilde Farsça olarak nazmettiği mesnevîsi ile bir rubaîsi bulunmaktadır. Yine bugün için kayıp olan Nizâmeddîn Ahmed-i Erzincanî, mesnevî formunda söylediği bir şehnâmesi vardır. Şihâbeddîn-i Sühreverdi, tasavvufî mahiyette Arapça şiirler kaleme aldığı gibi, İbn Sînâ'nun Arapça olarak kaleme aldığı *Kasîde-i Rûhiye*'sine de bir nazire yazmıştır. Râvendî ise Gıyâseddîn Keyhüsrev'i övmek için yazmış olduğu bir kasidesi bulunmaktadır. Bu durum bize 616/1220 tarihine kadar Anadolu'nun özellikle kültür ve sanat alanında ne seviyede olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hatta *El-İhtiyârât min-Mecma'î'r-rubâ'îyyât* adlı mecmuanın fihristinden o dönemde yazıldığı anlaşılan kasideler, bize kadar ulaşmış olsa idi hem o dönemde yetişen daha çok şâiri tanımış olacaktık, hem de o dönem edebiyatı hakkında daha sağlıklı bilgiye sahip olacaktık.

Bu dönemin Türk dili ve edebiyatı açısından en önemli hususiyeti, Anadolu'da Türkçe olarak yazılan ilk manzum ve mensur eserlerin bu devre ait olmasıdır. Ayrıca bu eserlerin Türkmencilik ruhunun hakim olduğu, yoğun bir şekilde Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması için millî ve dinî diyebileceğimiz faaliyetlerin sergilendiği Danışmendlilerin kurulduğu coğrafyada yazılması da dikkat çeken diğer bir noktadır. Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser tıp alanında iken,

ilk Türkçe şiirin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde özellikle büyük merkezlerinde gezerek orada bulunan halkı irşad etme mücadelesi veren Evhadiye tarikatının kurucusu Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî tarafından söylenmesi de önemlidir. Bu durumun Anadolu'da yaşayan Türklere hem yaşadıkları bu dünyada kendilerinin maddî ihtiyaçlarına cevap verecek bilgileri hem dinî vecibelerini tam ve doğru olarak yerine getirebilmeleri ve dinî hayatlarını tanzim edebilmeleri için dini, hem de gönül dünyalarını ihya ve mamur etmeler için de tasavvufu öğretme ihtiyacından kaynaklandığı görülmektedir. Ortaya konulan eserlerin dilini, hitap edilen kesimin belirlemesinden dolayı, artık Türk halkına kendi dilleriyle seslenilmeye başlanılmış ve Anadolu'da Türkçe ile söylenen bir edebiyatın oluşmasına zemin hazırlanmıştır. İşte bu düşünceden hareketle verilmeye başlanan eserler, Anadolu coğrafyasında Türk dilinin mükemmel bir ilim ve edebî dil olma yolculuğunun başlangıcını teşkil etmiştir.

I. Alâaddîn Keykubâd'ın cülûsundan (616/1220) sonraki dönemde, Anadolu Selçukluları zamanındaki bu fikrî ve ilmî gelişme Moğol istilâsının etkisiyle, özellikle de Moğollar'ın 640/1243 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ni hakimiyetleri altına almalarından sonra, tedricen zayıflarken, dinî-tasavvufî düşünce ön plana çıkıp gelişmeye başlamıştır. Çünkü XIII. asrın ilk çeyreğinden itibaren çok sayıda mutasavvıf ve sufî, Moğol istilâsından kaçarak huzur ve refahın mekanı olarak gördükleri Anadolu'ya gelmişler ve burada gösterdikleri faaliyetler neticesinde de, Anadolu'daki fikrî denge tasavvuf lehine bir ilerleme göstermiştir. Bunda Moğol iktidarının Anadolu halkı üzerinde yarattığı şiddetli fikrî ve siyasî baskı ile gerçekleştirdiği acımasız katliamlar neticesinde, çaresizliğe ve umutsuzluğa düşen Anadolu halkı için umut ve huzur kaynağı olan tekke ve zaviyelere rağbetin artması da etkili olmuştur. Böylece hızlı bir şekilde mistikleşmeye doğru giden Anadolu halkının pozitif ilimlere karşı olan ilgisi azalmaya başlamıştır. Ayrıca Moğolların Anadolu'da gerçekleştirdikleri bu katliam ve zulümlerden dolayı birçok münevver, kültürlü ve bilge kişiler ya öldürülmüş ya da Anadolu'yu terk etmişlerdir. Bu da doğal olarak Anadolu'daki ilmî faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir (Bayram 2004: 134). Bu durum da özellikle dinî ve tasavvufî mahiyette eserlerin sayısının artmasına sebep olmuştur. Ancak

burada tabii ki, insanları dinî yönden eğitime ve terbiye etme düşüncesinin olduğunu da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu dönemde gerek yetişen şâir sayısında gerekse ortaya konulan şiir sayısında olan artış da dikkat çekmektedir. Bunda şiire ve şâire sempati ile bakan ve onları destekleyen sultanlar ile devlet adamlarının da önemli etkisi olmuştur. Özellikle I. Alâaddin Keykubâd döneminde oluşan huzur ve refahın etkisiyle Anadolu'nun şâirler ve sanatkârlar için bir cazibe merkezi hâline gelmesi buna katkı sağlamıştır. Bu dönemde yazılan şiirlerin de ilk dönemde olduğu gibi ekseriyetle Farsça söylendiği dikkat çekmektedir. Bunda Orta Asya'da Türkler arasında hiçbir komplekse girmeden dönemin kültür ve medeniyet dili olan Farsça ile yazma âdetinin de etkili olduğunu göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Ancak Türkçe şiirlerdeki hem artış hem de söyleyişteki mükemmeliyet gözlerden kaçmamaktadır. Arapça şiirlerin söylenilmesine de devam edilmiştir. Bu dönemde yazılan şiirler mesnevî, kaside, gazel ve rubaî formunda karşımıza çıkmaktadır.

Farsça mesnevîler içerisinde, şüphesiz en çok takdir ve hayranlık uyandıranı Mevlânâ'nın 6 ciltlik *Mesnevî-i Ma'nevî*'sidir. Sultân Veled'in *İbtidâ-nâme*, *Rebâb-nâme* ile son mesnevîsi olan *İntihâ-nâme*, Kadı Burhâneddîn-i Anevî'nin *Enîsü'l-kulûb*, Kâni-i Tûsî'nin *Selçuklu Şeh-nâmesi* ile *Kelile ve Dimne Tercümesi*, Nâsırî'nin *Fütüvvet-nâme*, Nasireddîn-i Sicistânî'nin *Mûnisü'l-avârif* ile Fahreddin-i Irâkî'nin *Uşşâk-nâme*'si bu dönemde kaleme alınan diğer mesnevîlerdir.

Bu dönemin dikkat çeken noktalarından biri de Farsça, Arapça ve Türkçe divanların tertip edilmesidir. Bunlar içerisinde en dikkati çeken Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'idir. Sultan Veled, Seyf-i Fergânî ve Fahreddîn-i Irâkî Farsça divanı olan diğer şâirlerdir. İbn-i Arabî'nin ise Arapça bir divanı bulunmaktadır. Rubaî de geçen asırda olduğu gibi rağbet gören nazım şekillerindedir. Mevlânâ, Sultan Veled, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Fahreddîn-i Irâkî bu dönemde rubaî söyleyen şâirlerin önde gelenlerindedir.

Bu dönemde de geçen dönemde olduğu gibi Türkçe eserler verilmeye devam edilmiştir. Nitekim bu zamanda yaşayan **Mevlânâ**, **Sultan Veled**, **Nâsırî** ve **Dehhânî**'nin bazı Türkçe şiirlerinin olduğu bilinmektedir. XIII. asrın ortaları ile XIV. asrın başlarında yaşadığı tahmin edilen,

Türkçe bir *Dîvân* tertip edip *Risâletü'n-nushiyye* (Tatçı 1990) adında bir mesnevî kaleme alan **Yunus Emre**'nin bu şâirler içerisinde müstesna bir yeri vardır.

Şiir ve Tasavvuf

Sûfî şâirler, günlük dilin sığ ve dar imkânları yanında aktarmak istedikleri yüce mânâyâ şiirsel dilin daha fazla imkân sağladığını görerek tercihen şiire yönelmişlerdir (Kılıç 2007: 70). Filibeli Ahmed Hilmî'nin de belirttiği gibi İran'da zuhur eden mutasavvıfların hemen hepsi şâirdir ve bunlar tasavvufî fikirlerini daha çok şiirle ifade etmişlerdir (Kılıç 2007: 34). Bu durumun Anadolu'da da yansımalarının hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Nitekim İhsan Fazlıoğlu'nun Anadolu'da da "irfan"ın şiirle hayat bulduğunu belirten şu sözleri bu mânâda dikkat çekmektedir (2006: 420):

*"İrfanî bilginin Varlık'la dolayumsuz yani önceden tayin edilmeyen bir dille ilişki kurması gerektiğini benimseyen, ancak sunumunda nazari bir dil kullanan irfan-i nazari okulun tersine hem Varlık'la alâkalı bilginin elde ediminde hem de sunumunda nazari yöntemi reddeden tasavvufî yaklaşımlar, Yunan düşünce hayatındaki şâir ile filozof kavgasını hatırlatırcasına, şiir dilini benimsediler. Çünkü onlara göre burhanî bilgide **matlub** (yani kıyasın sonucu) hedef iken irfanî bilgide **mahbûb** (yani arzu edilen ya da Tanrı) hedeftir. Bu kabul açısından burhanî bilgide matlub **tahsil** edilir; irfanî bilgide ise mahbuba **vüsul** esastır. Visalde ise ana tavır, ön-deyisiz yani herhangi kategorik bir dili benimsememek, başka bir deyişle çıkış noktası olarak almamaktır. Özellikle Mevlânâ Celâleddîn'de, daha sonra Yunus Emre'de göreceğimiz bu tavır özünde Varlık'ın yani Hakikat'in sırrını (cevherini) bilmeyi esas alan bütüncül bir dünya görüşü ve dünya tasavvuru sunar. Bu noktada ilginç olan bir husus irfan-i nazari'nin kurucu isimlerinden Konevi'nin babası Şeyh Mecdüddin İshak'ın, İzzeddin Keykâvus (1211-1220) devrinde irfanî bilgiyi şiir diliyle ifade etmesidir. Bu nokta irfanî bilginin ifadesindeki farklı tavırların başta Konya olmak üzere Anadolu topraklarında ne derece yaygın olduğunu gösterir. Gerçekten de Anadolu'da Varlık'la konuşulan bir dil olarak şiir her yönüyle gelişkindi".*

Türkler Gibb'in de ifade ettiği gibi tamamen işlenmiş ve organize edilmiş bir şekilde buldukları İran'ın tasavvufî-felsefî sistemî ile şiir sisteminin her ikisini de alıp hiçbir komplekse girmeden kullanmışlardır (Kılıç 2007: 33). Özellikle de Yûnus Emre tarafından bu dönemde adeta bir Türk tasavvuf ve ıstılah dili kurulmuş ve bunun mükemmel örnekleri verilmiştir (Tatçı 1990: I/67).

Sultanlar ve Ödüller

Anadolu Selçuklu sultanlarının yazdıkları şiirleriyle isimlerini bu fani âlemde baki kılan şâirlere verdiği bol ödül ve bahşişler çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir. Meselâ, İzzeddin Keyhüsrev, Hüsameddîn Sâlâr'ın kızı tarafından kendisi için yazılarak Musul'dan gönderilen kasideye karşılık 7200 dinar göndermiştir. Ayrıca kasideyi getiren postacıya da hil'at, binek hayvanı ve iki bin dinar verilmiştir (İbn Bîbî 1996: I/142-7; geniş bilgi için bak. Kartal 2006: 495).

Sultanlar, bazen güzel bir şiirinden dolayı bazı şâirlere ya sarayda çeşitli görevler vermişler ya da derecelerini yükseltmişlerdir. Sultan I. Keykâvus, Sahib Şemseddin Muhammed-i İsfahânî'nin söylediği bir rubaî hoşuna gidince, onun mutfak sorumluluğu görevine (eşrâf-ı matbah), has kâtiplik (inşâ-yı hâs) görevini de eklemiştir (İbn Bîbî 1996: I/221). Şemseddin Tabas, Nizameddin Ahmed-i Erzincanî'nin yazdığı bir kasideye, İzzeddin Keykâvus övgüsünde bir cevap yazınca, Sultan ona Rum memleketlerinin emîr-i arizlik ve inşa makamını (mertebe-i mansıb-ı inşâ-yı emîr-i arizi-yi memâlik-i Rûm) vermiştir (İbn Bîbî 1996: I/149; Köprülü 1986: 209).

Şâirler ve Unvanlar

Şâire ilgi ve itibarın bir tezahürü olan *melikü'ş-şu'arâ* unvanının Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu saraylarında bulunan bazı şâirler için kullanıldığı gibi (Kartal 2001: 57) Anadolu Selçuklu sarayında bulunan kimi şâirlere de verildiği görülmektedir. *Takrîru'l-menâsib*'de yer alan bir menşur bunu doğrulamaktadır. Nitekim Muhiddîn Ebu'l-fezâ'il'in *melikü'ş-şu'arâluğa* tayinine dair olan bu menşurda, onun baba ve dedeleri zamanından beri saltanata mülâzemet ettiği ve bu vazifeye getirildiği, her defa sultanın meclisinde musahiplere fesahat ve belâgatını

göstermesi, şiirleriyle gönüllere ferahlık vermesi, mübarek günlerde ve bayram merasimlerinde tebrik şartlarını takdimden sonra, güzel şiirler ve zarif sözlerle lâtif tabiatlı ve hassas kalpli olanlara tenezzüh bahşetmesi ve her şiirin sonunda devletin devamı için dua ibareleri koyması bildirilmektedir (Turan 1988: 57-58). Bu menşurda yer alan ibareler, aynı zamanda *melikü'ş-şu'arâ'nın* bizzat padişahın emriyle tayin edildiğini, görevlerinin ne olduğunu ve kendilerinden neler beklendiğini ortaya koyması bakımından da önemlidir. Anadolu Selçuklularında Muhiddîn'den başka Hüsâmeddîn (Turan 1988: 157-58), Nizâmeddîn Ahmed-i Erzincanî (İbn Bîbî 1996: I/147, 418) ve Bahâeddîn Kâni'î (Ahmet Eflâkî 1989: I/354) de bu makamda bulunan şâirlerdendir.

Anadolu'da Yazılan İlk Şiir

Bugünkü bilgilere göre Anadolu'da ilk şiir söyleyen kişi **Kemâleddîn Hubeys bin İbrâhîm-i Tiflîsî**'dir. Tiflîsî, Anadolu'ya gelecek II. Kılıç Arslan'ın yakınları arasına girmiş, onun Malatya'da tertip ettiği dinî ve ilmî toplantılara katılmış ve muhtemelen 579/1183'te ölmüştür. Felsefe (hikmet), heyet ve nücum gibi ilimlerde maharet sahibi olan Tiflîsî'nin Farsça iki şiiri günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan orta dereceli bir şâir olduğu anlaşılan Tiflîsî'nin *Nüzhetü'l-mecâlis*'te geçen bir rubaîsini Muhammed Emin Riyahî zikretmektedir (Riyâhî 1995: 55-57):

*Senin yüzünde kendi yüzümü görmek mümkün. Kemiğin içinden
iliğini görmek mümkün. Karanlıkta seni görmek o kadar kolay ki,
hatta lutfundan dolayı bedeninde canını görmek mümkün.*

Anadolu'da Yazılan İlk Eser

Bugünkü bilgilere göre Anadolu'da telif edilen ilk eser, Malazgirt Zaferi'nden 30 sene kadar sonra, Dânişmendoğulları'nın Kayseri Dizdârı olan **İbnü'l-Kemâl İlyâs b. Ahmed**'in Kayseri'de yazdığı ve Dânişmendoğulları Devleti'nin kurucusu Gümüş-Tigin Ahmed Gazî'ye sunduğu *Keşfü'l-akabe* (Bayram 1981) adlı astronomiye dair Farsça eserdir. Eserin mukaddimesinden anlaşıldığına göre asıl konusu felsefe yani hikmettir. Ancak müellif bazı metafizik düşünce ve görüşlerini astronomik gerçeklermiş gibi göstermek amacıyla, konuya giriş mahiyetinde coğrafi ve astronomik bilgiler de vermiştir. Dört *makaleden* oluşan

eserin birinci *makalesi*, madde âleminin (âlem-i süflî) şekli ve yer kürenin hareketsiz olduğunun ve dört ana unsurun (toprak, hava, su, ateş) varlıklarının ispatı hakkında olup 13 *fasıldır*. İkinci *makale*, cennet ve cehennemnin şekillerinin belirlenmesine dair olup iki *fasıldır*. Üçüncü *makale*, nefis-i nâtıkanın (insan ruhunun) mahiyeti, dördüncü *makale* ise nefis-i nâtıkanın saadet ve şekaveti hakkındadır. Özellikle bu eserde dünyanın yuvarlak olduğu hakkında ortaya konulan delillerin mükemmelliği, ay ve güneş tutulmasının şekillerle izahı, kuzey ve güney kutuplara gidildikçe gece ve gündüz farkının büyüdüğü, kutuplarda ise altı ay gece ve altı ay gündüz olup soğukluğun da en şiddetli olduğu, dünyanın çevre uzunluğu, yüzölçümü ve 1 derecelik meridyen arasındaki mesafe için verilen rakamların bugünkü ölçülere uygunluğu, dünyadaki iklim kuşakları ve kuşaklarda bulunan belde ve kavimler gibi bir çok konularda yer alan bilgiler insanı hayran bırakacak tarzdadır. O dönemde Anadolu'daki astronomi ilminin kendi çağlarına göre yüksek bir düşünce seviyesinde bulunduğunu gösteren bu eser, her şeyden önce Türklerin Anadolu'da ilim ile uğraşıp eser yazma geleneğinin VI./XIII. asrın ikinci yarısından itibaren değil (Köprülü 1986: 208), bilakis bu asrın başlarından itibaren başladığını göstermesi bakımından önemlidir. Eserin dikkat çeken taraflarından biri de, Hz. Muhammed'in mi'rac olayının astronomik izahının yapılmaya çalışılmasıdır. Nitekim bazı metafizik meseleleri astronomik gerçekler olarak telakki eden İbnü'l-Kemâl, eserinin ikinci makalesinde, dünyayı tamamen kuşatan hava tabakasının yedi tabakadan oluşan bir ateş tabakası (ateş seması) ile çevrildiğini, bunun da Hz. Peygamber'in haber verdiği cehennem olduğunu, yine Hz. Peygamber'in haber verdiği cennetin de cehennem semasını çepeçevre kuşatan ve sekiz tabakadan meydana gelen sema (cennet seması) olduğunu ileri sürer. Eserinin üçüncü makalesinde insan ruhunun mahiyetini incelerken, dördüncü makalede bedenden ayrıldıktan sonra kalıcı olan ruhların şekaveti (cehennemde kalışları) ve saadeti (cennete yükselişleri) anlatmıştır. Bir nevi Hz. Peygamber'in mi'rac hadisesinin astronomik izahının yapılması gayretinden doğan bu tarz düşünüş ve anlayış, İslâm dünyasında hem bir seyr-i sülûk-i ruhanî, hem de edebî bir motif olmuştur. İşte İslâm dünyasında edebî bir motif olan bu tarz ve düşünceyi ilk defa başarılı bir şekilde Ebu'l-alâ el-Ma'arrî (449/1057), *Risâletü'l-gufrân* isimli eserinde işlemiştir. Ebu'l-alâ el-Ma'arrî'den yaklaşık 45-50

sene sonra, İbnü'l-Kemâl'in de aynı konunun astronomik izahını yapmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Daha sonra İbnü'l-arabî (638/1242) *el-Futûhâtu'l-mekkiyye*'de kendisi için ileri sürdüğü mi'rac olayında bu seyr-i sülûk-i rûhânî motifini işlemiştir. Avrupa'da da inikası görülen bu edebî tarz, İtalyan şâir Dante'nin (721/1321) *İlahi Komedya*'sına örnek olmuştur. Anadolu'da da bu konunun astronomik bir izahının yapılmış olması hem İslâm dünyası hem de Anadolu'nun kültür tarihi için bir yenilik olarak görülmektedir (bak. Bayram 1981: 16-22).

Şâir Sultanlar

Şiire sempatiyle yaklaşp şâirleri destekleyen Anadolu Selçuklu sultanları arasında şiir söyleyenler de vardı. Bu sultanlarından **II. Rükneddîn Süleymân**, Kayseri emiri Kutbeddîn Melikşâh'ın kardeşi olup I. Keyhüsrev'in ilk sultanlık dönemine son vermiş ve 588/1192'de onu Konya'dan çıkartarak tahta kendisi geçmiştir. 600/1203 yılına, yani Rükneddîn'in son saltanat yılına kadar direnen ve o yıl yenilip öldürülen Muhyiddîn Mes'ûd Şâh dışında diğer kardeşleri ona itaat etmiştir (Riyâhî 1995: 64). İsrakiye felsefesini benimseyen Rükneddîn Süleymân, bu düşüncesini herhangi bir dedikoduya sebebiyet vermemek için gizli tutmuştur. Hatta bir gün, kendi fikrinde olan bir filozofla görüşürken yanlarına fakih denilen din âlimlerinden biri gelmiş, musahabe esnasında âlim ile filozof münakaşaya başlamışlar. Cevap vermekte aciz kalan âlim, hiddetlenerek Rükneddîn'in huzurunda filozofu tokatlayıp ağır sözler söyledikten sonra, çıkıp gitmiş. Bu davranış karşısında sultanın sessiz kalmasından dolayı müteessir olan filozof: "*Senin huzurunda bana böyle muamele olunuyor da onu menetmiyorsun*" deyince, sultan: "*Ben bir şey söylesem ikimizi de tepelerdi, senin fikrinin intişarı da mümkün olmazdı*" sözleriyle karşılık vermiştir. İşte bu münazara tarzı Sultan Rükneddîn'in fikir hürriyetine hürmetini, serbest münakaşaya verdiği önemi ve soğukkanlılığı ile itidalini göstermektedir (Uzunçarşılı 1948: 292-93). İbn Bîbî, kendisi de şâir olan Rükneddîn'in edebiyat hamiliği ve bilgisi hakkında şunları söyler:

Yine cömertliği ve iyiliği yüzünden dünyanın ileri gelen âlimleri, fâzılları, şâirleri ve sanatkârları onun sarayına koşup, sanatlarının inceliklerini onun yüce görüşüne arz ederler ondan çok miktarda başış

alırlardı. Elbiseye, paraya ve şöhrete kavuşurlardı. Sultan, her birinin nazım ve nesir nakdini, engin bilgisinin ve parlak zekasının tezarisinde ölçüp tartar, mükemmeli eksikten, doğruyu yanlıştan, sağlamı çürükten, kabayı inceden, iyiyi kötüden ayırt eder, şiirleri aruz ve kâfiye açısından ustalıklı değerlendirirdi (I/79-80).

Şâirlere bu kadar değer veren ve onları himayesine alan sultanın kendisi de Farsça şiir söylemiştir. Onun sadece kardeşi Kayseri Meliki Kutbeddîn Melikşâh ile kavgalı olduğu sırada onun için söylediği bir rubaîsi bugün elimizde olup tercümesi şu şekildedir (İbn Bîbî 1996: I/78):

Ey kutup, felek gibi senden baş çekmem seni bir nokta gibi daireye çekmeyince. Başımın kasesinden perçemini çekmezsem, vücudumun derileri omzumdan çıksın.

Anadolu Selçuklu sultanlarından **I. Gıyâseddîn Keyhüsrev** de bu dönemde Farsça şiir söyleyen şâirlere dendir. II. Kılıç Arslan'ın küçük oğlu olup hayatı ve saltanatı olaylar ve maceralarla geçmiş, biri 588-597/1192-1201 diğeri 601-607/1204-1210 tarihleri arasında olmak üzere iki kez sultanlık yapmıştır. Anadili Türkçeden başka Farsça, Rumca ve Latince de bildiği söylenen (Uzunçarşılı 1948: 294) Sultan Keyhüsrev, ataları gibi bilginleri ve şâirleri himaye edip onlara taltif ve ihşanlarda bulunmuştur. Râvendî, 603/1206 tarihinde tamamladığı *Râhatu's-sudûr ve Âyetü's-sürûr* isimli Büyük Selçuklular ile İsfahan Selçuklularından bahseden önemli tarih kitabını ona ithaf etmiş ve mukaddimesinde sultanı öven bir kasideye de yer vermiştir (1999: 27-28). Keyhüsrev gurbete çıktığı sırada Rum ülkesinden Şam diyarına giden Şeyh Mecdüddîn İshak'ı Konya'ya davet etmek için yazdığı manzum mektuptan bazı beyitler, İbn Bîbî tarihinde yer alarak günümüze ulaşmıştır (1996: I/111-13).

Sultan şâirlerden olan **İzzeddîn Keykâvus**, Gıyâseddîn Keyhüsrev'in büyük oğlu ve Anadolu Selçuklularının büyük sultanlarından biridir. Zamanında kültür faaliyetleri yükselmeye başlamış, ilim ve sanat mensupları himaye görmüş, cülûsunu kaside ile tebrik eden şâirler ihşanlara boğulmuştur. Nitekim Hüsâmeddîn Sâlâr'ın kızı tarafından kendisinin cülûsu hakkında yazılıp Musul'dan gönderilen 72 beyitlik kasidenin (Riyâhî 1369: 50-6) her beytine 1000 kırmızı dinar

vermesi (İbn Bîbî 1996: I/142-7) onun şiir sevgisine ve şâirleri korumasına örnektir. Ayrıca Kadı Burhâneddîn-i Anevî, *Enîsü'l-kulûb* isimli Farsça manzum eserini ona ithaf etmiştir. İzzeddîn Keykâvus, Ankara kalesi haricinde evvelce Namazgâh denilen ve şimdi yerinde Etnografya müzesi bulunan mahalde güzel bir medrese ile dârü's-şifâ ismiyle Sivas'ta bir hastane de yaptırmıştır (Uzunçarşılı 1948: 296).

Şiir ve edebiyatla da uğraşan İzzeddîn Keykâvus, Kayseri'de kardeşi Keykubâd'ın muhasarası sırasında yazmış olduğu güzel bir Farsça rubaîsini, önce kendi tarafında olduğu halde kardeşi tarafına geçen Zahîreddîn İli Pervâne'ye göndermiştir. Ölümünden önce söylediği rivayet edilen Farsça hikmet-âmîz ve güzel bir kıt'ası da Sivas dârü's-şifâsındaki bir taşa yazılarak ve İbn Bîbî tarafından da tarihine derç edilerek (1996: I/216-17) bize kadar gelmiştir.⁷ İbn Bîbî, İzzeddin Keykâvus'un üslûbu ve belâgatının son derece başarılı olduğunu, nazım ve nesirde kelime ve deyim kullanımının övgüye değer bir ustalıkta bulunduğunu, nükte ve mana zenginliğinde ise ödül alabilecek seviyeye sahip olduğunu kaydetmiştir (1996: I/149).

Sultan şâirlerden olan **I. Alâaddîn Keykubâd**, Gıyâseddîn Keyhüsrev'in oğlu, İzzeddîn Keykâvus'un kardeşi ve halefi olup, Anadolu Selçuklu sultanlarının en büyüklerindedir. İzzeddîn Keykâvus'un ölümü üzerine, devlet büyüklerinin Alâaddîn Keykubâd'ı tahta çıkarılmasıyla, Anadolu Selçuklu devletinde büyük bir gelişme meydana gelmiştir. Siyasî, idarî ve askerî yönlerden parlak bir devrin yaşandığı, iktisadî refahın arttığı ülkede, büyük bir imar faaliyetine girişilmiş, millî birliğin kurulmasına çalışılmıştır. Zamanı, Selçuklu devletinin en kudretli ve mesut devrini teşkil eder. Moğol istilâsı üzerine yakın şarka göç etmek zorunda kalan birçok âlim, mutasavvıf, şâir ve edip Anadolu'ya yerleşerek, burada ilmî ve edebî faaliyetlerin artmasına sebep olmuştur. Ayrıca o tarihe kadar umumî İslâm kültürü çerçevesi içinde mühim bir

⁷ İbn Bîbî tarafından zikredilen ve Yazıcıoğlu tarafından Türkçeye nazmen çevrilen bu şiir şu şekildedir (Turan 2002: 320):

Mâ cihân-râ guzâştîm u şodîm
Renc ber-dil niğâştîm u şodîm
Pes ez-în nevbet şumâst ki mâ
Nevbet-i hîş dâştîm u şodîm

Bu cihânı kim terk edüp gittik
Rencini dilde berk edüp gittik
Şemden sonra nevbet erdi size
Nitekim evvel ermiş idi bize

konumu olmayan Anadolu, önem kazanmaya başlamıştır. Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî'nin babası Bahâeddîn Veled ile vahdet-i vücûd felsefesinin önderi olan İbn-i Arabî onun zamanında Anadolu'ya gelmiş; Şeyh Sadreddîn-i Konevî, Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî, Necmeddîn-i Dâye, Burhaneddîn Muhakkik-i Tirmizî gibi büyük mutasavvıflar da onun döneminde büyük bir saygı ve hürmete mazhar olmuşlardır (Uzunçarşılı 1948: 296).

Keykubâd bilgisi, cesareti, şiir, edebiyat ve sanatı himayesi bakımından kendi hanedanındaki fertler arasında özel bir yere sahiptir. Şâirleri ve sanatkârları himaye etmiş, onlara ilgi ve iltifatta bulunmuştur. Nitekim Necmeddîn-i Râzî, *Mîrsâdu'l-ibâd* isimli eserini kendisine hediye etme maksadıyla yanına gelince, ona aşırı derecede ilgi ve iltifatta bulunmuş; eserinin her harfi karşılığında ödemedede bulunarak onu büyük bir servete kavuşturmuştur. Satranç ve tavlayı iyi oynayan, iyi ok ve cirit atan Alâaddîn Keykubâd, mimarlıkta, kuyumculukta, bıçak yapmada, ressamlıkta ve dericilikte de büyük bilgi ve maharete sahipti (İbn Bîbî 1996: I/247).

Türkçeden başka Arapça, Farsça ve Rumca bilen, ayrıca son ikisini konuşan (Turan 2002: 391) Alâaddîn Keykubâd, eski sultanlardan bahseden kitapları okumayı çok severdi. Nitekim İbn Bîbî, Büyük Gazneli sultanı Mahmûd bin Sebüktegin ile *Kâbûs-nâme*'nin de müellifi olan İran'ın Âl-i Ziyâr hükümdarlarından Kâbûs bin Veşmgîr'e hayranlık duyup onları dilinden düşürmeyen ve kendisine örnek alan Alâaddîn Keykubâd'ın sürekli olarak Gazâlî'nin *Kîmyâ-yı Sa'âdet*'i ile Nizâmü'l-mülk'ün *Siyerü'l-mülûk* (*Siyâset-nâme*)'unu okuduğunu da kaydetmektedir (1996: I/246). Müzisyenlerin semanı dinlerken musikî kitaplarından, vezin, kafiye, usul gibi konulardan bahseden sultan, bazen zengin tabiatından, berrak ve saf kalbinden süzülen ve şahane incilere benzeyen rubaîler de söylemiştir. İbn Bîbî'nin eserine aldığı (1996: I/246) ancak, Ömer Hayyâm'a ait olarak tanınan bir rubaîsi (Riyâhî 1995: 71) günümüze kadar gelmiş olup tercümesi şu şekildedir:

*Ayıkken akıl üzerine dayanırım. Sarhoş olunca akıl benden kaçar.
Şarap iç! Çünkü sarhoşluk ve ayıklık arasındaki vakit, hayatın ta kendisidir.*

Bu sultanlar şiir yazmalarının yanında yazılan şiirleri eleştirip Arapça ve Farsça yazılan eserlerin üslûbu hakkında düşüncelerini ifade etme bilgi ve yeteneğine de sahiptiler. Nitekim İbn Bîbî, Sultan Rükneddîn Süleymânşâh'ın şâirlerin ve nâsirlerin eserleriniengin bilgisinin ve parlak zekasının terazisinde ölçüp tarttığını, mükemmeli eksikten, doğruyu yanlıştan, sağlamı çürükten, kabayı inceden, iyiyi kötüden ayırt ettikten sonra, şiirleri aruz ve kafiye açısından ustalıkla değerlendirdiğini belirtir (1996: I/79-80). İzzeddîn Keykâvus'un edebiyatçıların risaleleri ile şâirlerin kasidelerine yaptığı tenkitler ve eleştirilerin de dikkat çekici mahiyette olduğunu kaydeder (1996: I/149).

Şâir Şehzâdeler

Anadolu Selçuklu şehzadelerinin de sanata, ilme ve edebiyata önem verip şiir söyledikleri görülmektedir. Bu dönem şehzade şâirlerinden olan **Nasîreddîn Berkyaruk**'u, babası 584/1188 yılında ülkesini taksim ederken Koyluhisar ve Niksar hâkimi olarak atamıştır. Felsefeye meraklı olan Nasîreddîn Berkyaruk, Sühreverdî'nin görüşlerini aklına uygun tabiatına yakın bulduğu için, kendisine rehber edininip bazı düşüncelerini ona dayandırmış ve o konularda araştırma yaparak ilerleme kaydetmiştir. Ayrıca Sühreverdî'nin kendi adına yazdığı *Pertev-nâme*'yi okuyup inceleyen Berkyaruk, onda yer alan bütün sembol ve incelikleri öğrenmiştir (İbn Bîbî 1996: I/44). Bundan dolayı Şehâbeddîn-i Sühreverdî, felsefede Berkyaruk'un ustada sayılmaktadır.

İlme önem verip şâirleri ödüllendiren Nasireddîn Berkyaruk, *Hürzâd ile Perî-nejâd* hikâyesini son derece güzel, akıcı, sanatlı ve mükemmel bir şekilde Farsça olarak nazmetmiştir. İbn Bîbî tarafından *belâgat örneği ve sanat mucizesi* olarak nitelendirilen bu eserin sadece baş kısmı, İbn Bîbî'nin tarihinde yer alarak günümüze kadar gelmiştir (1996: I/41-44).

II. Kılıç Arslan'ın oğullarından **Muhyiddîn Mes'ûd Şâh**'ın sanata ve sanatçıya gösterdiği sempatiden dolayı, Ankara meliki iken etrafında bir takım şâirler toplanarak edebî bir muhit teşekkül etmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Nu. 238'de kayıtlı bir mecmua içerisinde bulunan ve Muhyiddîn Mes'ûd Şâh adına Ebû Hanîfe Abdülkerîm bin Ebûbekr tarafından 588/1192 yılından önce tertip edilen *El-İhtiyârât min-Mecma'i'r-rubâ'ıyyât* adlı bir mecmuanın bize kadar ulaşan birkaç sayfa-

sıyla fihristinden, 588/1192'den önce yaşayan bazı şâirlerden haberdar olmaktadır. Bunlardan üçünün neseplerine göre Ankaralı oldukları tahmin edilmektedir. Söylenilen rubaîlerin başında ne hakkında olduklarının belirtilmesi de dikkat çekmektedir. **Münteceboğlu Bedî-i Engüriyeî**'nin demirci (âhenger), hacamatçı (reg-zen), Habeş ismi ve Hıristiyan çocuğu (tersâ-beçe) hakkında söylenmiş 4; **Muhyevî-i Engüriyeî**'nin Melik Muhyiddîn, çamaşırçı çocuk [gâzur-puser] (iki adet), saraç (sarrâc), Muhammed ve Ömer adı hakkında söylenmiş 6 ve **Hekîm Mahmûd-ı Engüriyeî**'nin nalbant (na'l-bend) hakkında söylenmiş bir rubaîsi vardır. Bunların dışında Anadolu'da yaşayıp şiir söyledikleri tahmin edilen **Ali Unsâbâdî**, **Fahrî**, **İmâm Alî Hayşem** ve **Seyyid Eşref** isimli şâirlerin de birer rubaîleri kayıtlıdır (Ateş 1945: 107-9).

Şâir Devlet Adamları

Anadolu Selçuklu devlet adamları arasında da şiir söyleyenler bulunmaktaydı. Ebu'l-feth Rükneddîn Süleymânşâh'ın kâtipliğini yaptıktan sonra, vezir olan **Muhammed bin Gâzî-i Malatyavî** de bu dönem şâirlerinden ve devlet adamlarındandır. Rükneddîn Süleymânşâh döneminden önce İspehîd Merzbân b. Rüstem'in *Merzbân-nâme*'sini Taberî dilinden ağıdalı bir dille tercüme ve tahrir etmeye başlayan Malatyavî, Rükneddîn Süleymânşâh'ın hizmetine girince, onun da teşvikiyle tercümesini *Ravzatü'l-ukûl* (Düzen 1978) adı altında 598/1201 yılında tamamlayıp Rükneddîn Süleymânşâh'a takdim etmiş ve sultanın teveccühünü kazanmıştır. Fakat devlet işlerinde başarı gösteremediğinden dolayı bu görevden ayrılmıştır. *Ravzatü'l-ukûl*'un mukaddimesinden Malatyavî'nin bugün mevcut olmayan *Mürşidü'l-küttâb* adlı bir kitabı ile divan yazışmaları ve dostlarına yazdığı mektuplardan oluşan bir inşâ mecmuasının da olduğu anlaşılmaktadır. Malatyavî, *Ravzatü'l-ukûl*'dan dokuz yıl sonra Hz. Peygamber (S.A.V.)'in hadislerinden seçtiği kırk hadisi anlatan, ayrıca sahabenin sözlerinden ve diğer hikmetli sözlerden de bahseden *Berîdü's-sa'âde*'yi I. Keyhüsrev adına kaleme almıştır. Bu eserin mukaddimesinden Malatyavî'nin I. Keyhüsrev'in hocası olduğu da anlaşılmaktadır. Müellifin her ne kadar burada bahsedilen eserleri mensur ise de, bugün elimizde bulunmayan yazışma örnekleri ve dostlarına yazdığı mektuplarda bazı şiirlerinin olduğu tahmin edilmektedir (Riyâhî 1369: 62, 1995: 75-76; Ateş 1945: 104-6).

I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâaddîn Keykubâd dönemi kâtiplerinden olan **Nizâmeddîn Ahmed-i Erzincanî** de bu dönemde Farsça şiir söyleyen devlet adamlarındandır. Bir ara I. Alâaddîn Keykubâd'ın gazabına uğramış, fakat daha sonra onun Celâleddîn Harezmsâh karşısında aldığı zaferleri anlatan bir *Fetih-nâme* yazınca tekrar gözüne girip dîvân-ı tuğrâ reisliğine getirilmiştir. Bir dönem I. İzzeddîn Keykâvus'un sarayına da giren Erzincanî, önce sultana münşi, sonra emîr-i ârız-ı Rûm olmuştur. İbn Bîbî'nin "Sadrazam (sadr-ı kebîr)", "söz meliki (melikü'l-keîlâm)" ve "saadet kaynağı (umdetü's-saâde)" gibi lakaplarla anıp övdüğü (1996: I/147) Nizâmeddîn Ahmed hakkında söylediği:

"...Efendilerin efendisi, bilgi ve fazilet ülkesinin, ağaçların çiçekleri kadar parlak ve zarif ifadelerin sahibi Firdevsi-yi Tûs'den –Allâh onu cennetinin en güzel yerine getirsin ve suçlarını bağışlasın- sonra kahramanlık destanında daha üstünü bulunmayan, Deri dilinin inci kutusunu ondan daha iyi düzenleyenin bulunmadığı Vezir Mahmûd'un oğlu lakabıyla meşhur olan Emîr-i arız Nizâmeddîn Ahmed..." (1996: I/220).

sözlerinden, Erzincanî'nin inşa sanatındaki maharetinin yanında şehname yazdığı da anlaşılmaktadır. Nitekim *İbn Bîbî Muhtasarı*'nda geçen "*Mesnevî inşasında ikinci Firdevsî'ydi*" ibaresi de bunu göstermektedir (Riyâhî 1995: 76). Erzincanî'nin I. Keykâvus'u öven ve Şemseddîn-i Tabes'in kasidesine nazire olarak söylediği kaside (İbn Bîbî 1996: I/147-48), sual – cevap rubaîsi (1996: I/220) ile Erzincanî'nin fethini müteakip I. Alâaddîn Keykubâd'ın topraklarını çocukları arasında paylaştırdığında, konuyla ilgili olarak sultanın eğlence meclisinde söylediği bir rubaî (1996: I/368) İbn Bîbî tarihinde kayıtlı olup tercümesi şu şekildedir:

*İskender'in geleneğini yerleştirip imparatorluk ayinini kanunlaştı-
rınca bir güneşe (yani doğan çocuğa) şahlık sancağı verdin. Şam
(hem karanlık ve hem de Şam Eyyubîleri) için sabah aydınlığı açtın.*

Mecduddîn Ebîbekr de bu dönem şâirlerindedir. İbn Bîbî, I. İzzeddîn Keykâvus'un 617/1220 Şevvalinde vefatından bahsederken, yeni sultanın seçimi hakkında devlet erkanının danıştığı kişilerden biri olarak Mecduddîn Ebîbekr'i de anarak:

*"Dünya fâzıllarının seçkini, devrin âkillerinin önde geleni...Sahib
Mecduddîn Ebîbekr; güzel hatta ve hızlı yazıda, uygun deyimler*

kullanmada, sözü'n açıklığı'nda, belâgatın inceliklerinde, nazmın sağlamlığı'nda, nesrin akıcılığı'nda, beyan ilminin ayrıntılarını ve mânâ ilminin gerçeklerini bilmede, sayılması çok uzun sürecek olan fesahatin bütün dallarına hâkim olmadaengin bir deniz, parlak bir hilâl, ışık saçan bir güneş, aydınlık bir ay, zamanın önde geleni, devrinin seçkini...yazışma metni usulünde (şive-i inşâ-yı teressül) ve şiir söylemede ünü yerleri ve gökleri tutmuş..."

der ve onun meşhur rubaîlerinden bir örnek verir (1996: I/219-20). İbn Bîbî'nin ondan *sâhib* adıyla söz etmesi ve Deylemlilerin vezirleriyle kıyaslamasından onun Selçukluların veziri olduğu ve aynı zamanda rubaîlerinin de çok meşhur olduğu anlaşılmaktadır (Riyâhî 1369: 65-66, 1995: 79).

II. Keykâvus'un veziri olan **Şemseddîn Muhammed-i İsfahanî**, bilgin ve şâirliğinin yanında şâir ve edipleri himaye eden bir kişiydi. Cüveynî-i Sâhib-divân'la karıştırılan Muhammed-i İsfahanî'nin çocukluğu ve akrabası yoktu (Riyâhî 1995: 80). I. İzzeddîn Keykâvus'un mutfak sorumluluğu (eşrâf-ı matbah) görevinde bulunan İsfahanî, sultanın meclisinde söylediği bir rubaî dolayısıyla, has kâtiplik (inşâ-yı hâs) görevine getirilmiş, daha sonra vezirliğe kadar yükselmiştir (İbn Bîbî 1996: I/221). Dönemin önemli âlimlerinden olan ve Âlim-zâde diye tanınan Taceddîn-i Tebrizî ile çeşitli konularda münazara eden İsfahanî, Hoca Velîyüddîn Ali'den hüsn-i hat dersleri almıştır. Hatta tertip ettiği meclislerde civar ülkelerden gelen âlimlerle Farsça ve Arapça eserler üzerine konuşulmakta, çeşitli makamlarda musikî dinlenmekte, bazı ilim dallarında özellikle de tarihî konular ile mizah ve lügaz alanlarında müzakereler yapılmaktaydı (İbn Bîbî 1996: II/106-7). Eflâkî, İsfahanî'nin Kayseri'nin hâkimi olduğu dönemlerde Mevlânâ'nın müşsidi olan Seyyid Burhaneddîn'in mürit ve dostlarından olduğunu kaydetmektedir (Ahmet Eflâkî 1989: I/61).

Muhammed-i İsfahanî, II. Keykâvus'un veziri olduğu zaman, o devir vaizlerinden olan Amasya kadısı Melikü'l-keîâm Celaeddîn-i Verkânî, ona 17 beyitlik bir kaside yazarak mektubuyla birlikte birkaç yük de üzüm gönderdi. İsfahanî ise, vâiz Verkânî'nin gönderdiği birkaç yük üzüm ve kasideye teşekkür olarak edibâne bir mektup ve bir kaside göndermiştir (İbn Bîbî 1996: II/108-16). Selçukluların Moğollara yenil-

mesinden sonra, zindana düşen Muhammed-i Isfahanî, gördüğü birçok işkenceden sonra öldürülmüştür.

Kaşan'a bağlı Cuşkan'dan olan **Celâleddîn-i Verkânî** de bu dönemin önemli şâirlerindendir. O dönemin vaizlerinden olan Verkânî, aynı zamanda Amasya'da kadılık görevinde de bulunmaktaydı. Takiyüddîn-i Kâşî'nin tertip ettiği *Hülâsatü'l-eş'âr* isimli mecmuanın ikinci cildinin birinci rûknünde onun bazı kaside, kıt'a ve rubailerine rastlanmaktadır (Riyâhî 1995: 81). Yukarıda belirttiğimiz gibi, Celâleddîn-i Verkânî, Muhammed-i Isfahanî, II. Keykâvus'un veziri olduğu zaman, ona 17 beyitlik bir kaside yazarak mektubuyla birlikte birkaç yük de üzüm göndermiş, o da Verkânî'nin gönderdiği birkaç yük üzüm ve kasideye teşekkür olarak edibâne bir mektup ve bir kaside yollamıştır (İbn Bîbî 1996: II/108-16).

Bu dönem şâirlerinden **Emîr Kemâleddîn-i Kâmyâr**, Keykubâd hükümetinin ileri gelenlerindendir. Felsefeye meraklı olan emir, Sühreverdi'nin öğrencilerinden olup, onun Arapça söylediği felsefî bir şiirine nazire söylemiştir (İbn Bîbî 1996: II/33). İbn Bîbî, tarihinde onun ilmî makamı ile askerî ve siyasî faaliyetlerinden ayrıntılı olarak bahsetmiştir (I/289-90, 386-88, 421-27, 443-58). *Nüzhëtü'l-mecâlis*'te Farsça iki rubaîsi nakledilmektedir (Riyâhî 1369: 72-3, 1995: 83).

Selçuklu devlet ricalinden ve II. Keykâvus dönemi Rum Pervanesi olan **Nizâmeddîn Hurşîd** de bu devir şâirlerindendir. Aksarayî, yetenekli bir kalem sahibi olan Nizâmeddîn Hurşîd'in güzel ibareleri ve isabetli görüşleri olduğunu belirtir (Riyâhî 1995: 114). 655/1257 tarihinde Rükneddîn'in cülûsundan sonra da pervanelik görevini sürdüren Nizâmeddîn Hurşîd, Aksaray'ın Alâiye Kervansarayı'nda ordunun yenilmesine sebep olan Hoca Noyan'ı kabuğu soyulmuş bir armutla zehirlemekle suçlanarak öldürülmüştür. Ölmeden önce duygulu tabiatından ve ince düşüncesinden doğup durumunu tasvir eden bir beyit İbn Bîbî'nin tarihinde yer alarak bugüne kadar gelmiştir (İbn Bîbî 1996: II/150).

I. İzzeddîn Keykâvus'un saray debirlerinden olan melikü'l-küttâb **Şemseddîn Hamza b. Müeyyed-i Tuğraî**'nin İbn Bîbî'nin tarihinde bir rubaîsi yer almaktadır (I/220).

Melikü's-şu'arâ Unvanlı Şâirler

Melikü's-şuarâ Emir Bahâeddîn Ahmed bin Mahmûd Kâni-i Tûsî de, Anadolu'da Farsça şiir söyleyen şâirlerdendir. VI/XII. asrın sonlarında Tûs'ta doğan Tûsî, Moğol istilası sırasında Horasan'dan çıkıp deniz yoluyla Hindistan'a kaçmıştır. Oradan Aden, Mekke ve Bağdat üzerinden Anadolu'ya gelen Tûsî, 618/1221'de Konya'ya giderek I. Alâaddîn Keykubâd'a intisap etmiştir. Onun ölümünden sonrada II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve İzzeddîn Keykâvus'a intisap eden Tûsî, tam kırk sene bu üç padişahın hizmetinde bulunmuş, onların medihleriyle meşgul olmuş ve Selçuklu hanedanı hakkında otuz ciltlik muazzam bir *Selçuklu Şâhnâmesi* nazmetmiştir. *Selçuklu Şâhnâmesi*'nde eski İran tarihinden, peygamber kıssalarından, İslâm tarihinin çeşitli dönemlerinden uzun uzun bahsedildiği ve nihayet Gazneliler ve Büyük Selçuklular'dan sonra, Anadolu Selçukluları hakkında çok geniş ve etraflı bilgi verdiği sanılmaktadır (Köprülü 1943: 393-95).

Mürsel Öztürk, İbn Bîbî'nin eserinde şâirleri anılmadan nakledilen bir çok şiir olduğunu, bunların başında Kâni-i Tûsî'nin şiirleri geldiğini belirtir. Yine Tûsî'nin *Selçuk-nâme* isimli eserinin, İbn Bîbî'nin en önemli kaynağı olduğunu belirttikten sonra, bu konuda Zebîhullâh Safâ'nın şunları söylediğini nakletmiştir (İbn Bîbî 1996: I/7-8):

Bütûn araştırmalar Kâni'nin Selçuknâme'sini kaybolmuş eserler arasında sayarlar. Fakat bu eserin önemli bir kısmının İbn Bîbî adıyla tanınmış olan Nasreddîn Hüseyin Muhammed b. Ali'nin yazdığı Selçuknâme de denilen el-Evâmirü'l-Alâ'iyye'nin I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Alaaddîn Keykubad ile ilgili bölümleri, tamamen Kâni'nin Selçuknâme'sinden alınmıştır.

Tûsî, ayrıca II. İzzeddîn Keykâvus adına 658/1260 tarihinde manzum bir *Kelîle ve Dimne* (Kâni-i Tûsî 1358) de yazmıştır. Padişahlarda bulunması gereken hasletler ve faziletler hakkında söylenmiş uzun bir mukaddime ile başlayan eserin tertibi Nasrullah'ın *Kelîle ve Dimne*'siyle aynîlik göstermektedir (Ateş 1945: 112). Yaklaşık 4500 beyit olan eserin tek nüshası British Museum (nr. 7766)'da bulunmaktadır. Eflâkî'nin ifadelerine göre, Tûsî, Mevlânâ'ya karşı büyük bir hürmet beslemiş, öldüğü zaman ise ona rubaî tarzında bir mersiye söylemiştir (Ahmet Eflâkî 1989: I/16).

Anadolu Selçukluları dönemi *melikü'ş-şuarasından* olan **Hüsâmeddîn**'in varlığından Sa'deddîn Mes'ûd ile karşılıklı mektuplaşmalarından haberdar olmaktadır. Sa'deddîn Mes'ûd, ona yazdığı mektupların ilkinde kendisiyle görüşmek arzusunda olduğunu, bu maksatla "sahil dağlarına muvassalat" ettiğini, müthiş fırtına ve sellerin yolları kapaması üzerine geri döndüğü için hasret ve firakının arttığını edebî bir dille anlatmıştır. **Hüsameddîn**'in buna cevabı uzun bir kaside ile başlamakta ve kaydedilen bir tarihî hadise ile mektubunun zamanını da belirtmektedir. Gerçekten de aynı arzu ve dostluk hislerini dile getiren şâir, Mu'înidîn Pervâne'nin Sinop'a hücumundan önce *Merzubân-nâme*'nin şerhi olan, bu kaside ve mektuptan başka birkaç name daha yazdığını, ancak gönderecek kişi bulamadığı için onları da buna ilâve ederek gönderdiğini belirtmektedir. Gerek Hüsameddîn'e ve onun oğlu Emir Nasrullah'a yazılan mektupların gerekse Hüsameddîn'in ona verdiği cevapların tamamıyla edebî manzum ve mensur parçalardan ve dostane hisleri ifadeden ibaret olduğu görülmektedir (Turan 1988: 157-58).

Tek Kadın Şâir

Erguvan Hatun, bu dönemde kadın olmasından dolayı dikkati çeken şâirlerdendir. Kocasını Cemâleddîn'e yazmış olduğu mektubuna eklediği şiirinde, bir kadın şâirin duyduğu hasret ve iştiyakı dile getirmiştir. Bu mektup Anadolu Selçuklu döneminde bir kadın şâirin varlığını, yüksek zümrenin hususî hayatını ve özellikle karı-koca münasebetlerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Kocasını **Cemâleddîn**'in Erguvan Hatun'a yazdığı mektuba dört beyitlik bir şiirle başlaması, kendisinin de şâir olduğunu göstermektedir (Turan 1988: 168-71).

İrfanî Şiirin Temsilcileri

Bu devrin hiç şüphesiz en önemli sufi şâiri Mevlânâ'dır. Yûnus Emre, Sultan Veled ve Evhadüddîn-i Kirmânî de sufi şâirlerdendir (bak. Türk Edebiyatının İlk Temsilcileri). Bu dönemin mutasavvıf şâirlerinden olan **Fahreddîn-i Irâkî**, Hamedan yakınlarındaki Kumcan kasabasında doğmuştur. Ciddi bir tahsilden sonra 627/1299 sıralarında, serseri sûfilerden oluşan bir Kalenderler zümresine katılarak, Hindistan'a git-

miş ve burada tanınmış şeyh Bahâeddîn Zekeriyâ Multânî'nin (ö. 666/1276) müridi ve damadı olmuştur. Bu evliliğinden Kebüriddîn İsmail isminde bir oğlu oldu. Uzun bir müddet Hindistan'da kaldıktan sonra, hacca gitmiş, oradan Anadolu'ya gelerek büyük sûfi Sadreddîn-i Konevî (ö. 672/1273)'nin *Fusûs* dersine, yani İbn-i Arâbî'nin bu addaki eserini açıklamak için verdiği derslere devam etmiştir. Bu derslerden aldığı ilham ile aşk hakkında en tanınmış eserlerden biri olan *Lema'ât*'ını (Şeyh Fahrüddîn İbrahim-i Hemedânî 1373: 381-416, Fahrüddîn İrâkî 1988) yazmıştır. Anadolu Selçukluları veziri Muînüddîn Pervâne ona Tokat'ta bir tekke yaptırdıysa da galiba Moğol istilasından sonraki Anadolu'nun karışık durumundan dolayı burada kalmayarak Mısır'a gitmiş, oradan geldiği Şam şehrinde 688/ 1289'da vefat ederek Sâlihiye'de tanınmış sûfi Muhyiddîn İbnü'l-Arâbî'nin türbesi yakınına defnedilmiştir (Ateş 1968: 160).

İrâkî'nin Farsça olarak kaleme aldığı manzum ve mensur eserleri bir *külliyât* halinde toplanarak neşredilmiştir (Şeyh Fahrüddîn İbrahim-i Hemedânî 1373). *Külliyât*'ta kaside (39-86), gazel (87-250), terci-bend (251-78), terki-bend (279-91), kıt'a (292-295) ve rubâilerden (359-80) oluşan bir divanı bulunmaktadır. Fahrüddîn-i İrâkî'nin *Deh-fasl* diye de anılan *Uşşâk-nâme* (Şeyh Fahrüddîn İbrahim-i Hemedânî 1373: 297-357) isminde bir mesnevîsi de vardır. İrâkî, Vezir Şemseddîn-i Cüveynî'ye ithaf ettiği eserinde, aşkla ilgili düşüncelerini bazen konuyla ilgili hikâyeler anlatarak açıklamıştır.

Anadolu'da yaşayan ve tam adı Seyfeddîn Ebu'l-mahâmid Muhammed-i Ferganî olan **Seyf-i Ferganî**, şiiirlerinden ve Üniversite Kt. FY 171'de kayıtlı olan divanının sonunda bulunan kayıтта yer alan "imam, âlim, zâhid, seyyidü'l-meşâyih ve'l-muhakkıkîn" gibi sıfatlardan anlaşıldığı gibi büyük bir sufi şâirdir. Şiiirlerinde *Seyf* veya *Seyf-i Fergânî*'yi mahlas gibi kullanan ve nisbesinden Ferganalı olduğu anlaşılan şâir, Moğol istilâsı üzerine memleketini terk ederek önce Tebrize, oradan da Anadolu'ya gelmiş ve Konya Aksaray'ına yerleşmiştir. Seyf-i Fergânî, "Anadolu'nun göz yaşı" denilebilecek bir şiiirinde, Gazan Han (694/1295-703/1304)'a ülkenin durumunu anlatırken başka bir şiiirinin başlığında da 705/1305-6 tarihini zikretmiştir. Şâirin bu tarihten sonra çok yaşamadığı tahmin edilmektedir. Seyf-i Fergânî'nin genel olarak

dinî ve tasavvufî şiirlerini içine alan ve çok yüksek bir seviye ve ruha delâlet eden kaside, kıt'a ve gazel şeklindeki şiirlerinden oluşan bir divanı (Seyf-i Fergânî 1364) vardır (Ateş 1959, 1968: 207-9). Şiirlerinde XIII. asır Anadolu'sunun sosyal ve siyasî yapısını da yansıtan şâir, aynı zamanda içtimaî ve siyasî hicivler de kaleme almıştır (Çiftçi 2002: 269-74).

Diğer Şâirler

Anadolu Selçukluları döneminde yukarıda zikrettiğimiz şâirlerin dışında başka şâirler de bulunmakta olup şunlardır:

Bu dönemin aynı zamanda önemli münşilerinden olan **Râvendî**'nin asıl adı Necmeddîn Ebûbekr Muhammed b. Alî b. Süleymân-i Râvendî olup Kâşân vilayetine bağlı Râvend kasabasında doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybeden Râvendî, yoksulluk ve kıtlık nedeniyle 570/1174-1175 yılında ailesiyle beraber, Isfahan'daki dayısı Tâceddîn Ahmed-i Râvendî'nin yanına yerleşmiş ve dayısı tarafından yetiştirilmiştir. Fazıl, bilgin, şâir, yazar ve sanatkâr olan Râvendî, Irak Selçuklularının son padişahı Tuğrul bin Arslan'ın 590/1194 yılında öldürülmesinden sonra Anadolu'ya gelerek Anadolu Selçuklu hükümdarlarından Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Kılıç Arslan'ın hizmetinde bulundu. 599/1203'te telifine başladığı *Râhatu's-sudûr ve Âyetü's-sürûr* adlı eserini (Râvendî 1333, 1999) 603/1206 yılında tamamlayarak Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ithaf etti. Bu eser, Fars nesrinin en güzel örneklerinden biridir. Hem sahip olduğu selaset hem de bir çok tarihî ve sosyal olaydan bahsetmesinden dolayı, Moğol saldırısından önce, VII/XIII. asrın en muteber kitaplarından sayılmaktadır. Râvendî, Farsça şiir de söylemiştir. Ancak onun şiirdeki gücü nesirdeki gibi başarılı değildir. Râvendî'nin Gıyâseddîn Keyhüsrev'i övmek için yazmış olduğu bir kaside, eserinin mukaddimesinde yer almaktadır. Ayrıca eserinde bahsettiği Selçuklu sultanlarıyla ilgili her bölümün sonunda söylemiş olduğu bir şiire de yer vermiştir.

Bu dönem şâirlerinden **Kadı Burhaneddîn-i Anevî**, Türk asıllı bir kumandanın oğlu olup ilk çocukluk ve gençlik yıllarını Ani'de geçirdi. Farsçanın yanında diğer milletlerin dilleri ile Hristiyan ve Musevîlerin dinî inançları hakkında bilgi edindi. Tefsir, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerin yanında tıp ve astronomiyle de uğraştı. Ahlatşahlar'dan muhte-

melen Seyfeddîn Bektemür tarafından Abbasî halifesi Nâsır Li-Dinillah'a elçi olarak Bağdat'a da gönderilen Anevî, Mahmûd isminde bir vaizin telkiniyle Tebriz'de yazmaya başladığı *Enîsü'l-kulûb* adlı eserini 608/1212 tarihinde Konya'da tamamlayarak sultan I. İzzeddîn Keykâvus'a takdim etti. Kisâ'î ve Taberî gibi tarihçilerin eserlerinden faydalanılarak aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* kalıbıyla yazılan eser, 28.000 beyit olup ekseriyeti peygamberler kıssasına ayrılmıştır. Bu kıssaların yanında Hz. Peygamber'in miracı, savaşları ve mucizeleri, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler ve Abbasîler devrinde meydana gelen bazı hadiseler ve halifeler hakkında da bilgi verilmiştir. Aslında dinî-ahlâkî mahiyette bir eser olan ve yedi bölümden meydana gelen *Enîsü'l-kulûb*, Anadolu Selçukluları tarihinin en eski yerli kaynaklarından. Bu eserin en dikkate değer yanı, Abbasî halifelerinden söz ettiği kısımda Sünnî geleneğe uyarak X-XII. asır İslâm dünyasının çeşitli vakaları arasında özellikle Gazneli Mahmûd'un Hindistan'daki fetihlerine ve Selçuklulara önem vermesidir. O, Gazneli Mahmûd'un zaferleri arasında sadece Sumenat fethinden bahsetmiş ve ona ait bir menkabe nakletmiştir. Gazneli Mahmûd'u *Hindistan'ı fetheden bir İslâm kahramanı* olarak telakki eden Anî, onun *Türklüğünden* hiç bahsetmezken İslâm tarihinde ilk *Türk hegemonyası* devri olarak Selçuklular dönemini göstermiştir. Müellif, I. İzzeddîn Keykâvus ile Nâsır Li-Dinillah arasındaki münasebetlerden bahsettikten sonra, sultana yaptığı öğütlerin yer aldığı hâtîme kısmı ile eserini tamamlamıştır. İhtiva ettiği bazı bilgilerin dışında tarihî kaynak olarak fazla bir değeri olmayan *Enîsü'l-kulûb*, VI/XII. asırda Anadolu'da yer alan fikrî ve edebî hareketleri, belli bir sınıfın manevî eğilimlerini ve hayat görüşünü yansıtması bakımından özellikle kültür tarihi açısından öneme sahiptir (Davud İbrâhimî 1995: 242-43; Köprülü 1943: 459-70). Bilinen tek nüshası Süleymaniye Ktp. Ayasofya, Nu. 2984'te kayıtlı bulunan *Enîsü'l-kulûb*'un Kadır Billah'tan Nâsır Li-Dinillah'a kadar gelen Abbasî halifelerine ayrılan ve Gazneliler ile Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları dönemine ait bölümleri, özet hâlindeki Türkçe tercümesiyle birlikte Köprülü tarafından yayımlanmıştır (1943: 470-85, 497-519).

Bu dönem âlim, şâir ve tabiplerinden olan **Sa'deddîn Mes'ûd**'un yazmış olduğu tamamıyla hususî mahiyette mektupları ihtiva eden

önemli bir münşeât mecmuası vardır. Bu mektuplar, kendisi ve Selçuklu ricali hakkında olduğu gibi özellikle devrin edebî, kültürel ve içtimaî tarihi bakımından da önemlidir. Sa'deddîn Mes'ûd'un divan ehlerinden olan İmâdeddîn isimli birisine yazmış olduğu iki mektupta Sinop şehrinin güzel bir tavsifi olan ve o dönemin içtimaî ve edebî hayatı bakımından önemli olan şiirlere yer vermiştir (Turan 1988: 156-57, 159-62).

VI./XII. yüzyıl ile VII./XIII. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilen **Tâceddîn-i Hâletî'nin**, *Nüzhetü'l-mecâlis'*te üç rubaîsi kayıtlıdır (Riyâhî 1369: 72, 1995: 82-3). Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî'nin halifelerinden olan **Şeyh Şemseddîn Ömer b. Ahmed-i Tiflisî'nin** şeyhi Evhadüddin övgüsünde söylenmiş bazı Farsça rubaîleri vardır (Bayram 1993: 98; Kanar 1999: 16). Yine Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî'nin halifelerinden olan Kerîmüddîn-i Nîşâburî'nin Evhadüddîn'in hem övgüsü hem de ölümü üzerine söylenmiş rubaîleri bulunmaktadır (Bayram 1993: 100; Kanar 1999: 16). **Ebu Bekir bin Zekî-i Konevî** (Riyâhî 1995: 136-37; Ateş 1945: 120-22), **İbn Bîbî** (İbn Bîbî 1996), **Mühezzeb-i Kayserî** (Riyâhî 1995: 93-6), **Nâsireddîn Sicistanî-i Sivasî** (Riyâhî 1995: 137), **Necmeddîn-i Râzî** (Miftâh 1374: 65-6), **Sadrüddîn-i Konevî** (Sadeddin Nüzhet vd. 1926: 89-93), **Sirâceddîn-i Urmevî** (Deyhîm 1367: I/335-7; Riyâhî 1995: 132-35) bu dönemin diğer şâirleridir.

Arapça Şiir

Anadolu Selçukluları döneminde Arapça şiirler de kaleme alınmıştır. XII. asırda yaşayan ve I. Sultan Kılıç Arslan zamanında Anadolu'ya gelen İran'ın büyük mutasavvıflarından olan **Şihâbeddîn-i Sühreverdî'nin** tasavvufî mahiyette Arapça şiirleri bulunmaktadır. Ayrıca İbn Sînâ'nın Arapça olarak kaleme aldığı *Kasîde-i Rûhiye'sine* de bir nazire yazmıştır (Van den Bergh 1997, Sühreverdî 1988: IV-V). **İbn Arabî'nin** çeşitli mensur eserlerinde bulunan Arapça şiirleri, tasavvufî mahiyette söyledikleriyle birlikte bir divanda toplanmıştır. Ayrıca *Divan*'ın sonunda muvaşşahat tarzında söylenmiş şiirlere de yer verilmiştir (Ateş 1945: 53-54; 1997: 545). Sultan Veled ve Evhadüddîn-i Kirmanî'nin de Arapça şiirleri bulunmaktadır.

Türkçe: Edebî ve Resmî Dile Doğru

Anadolu'ya gelip yerleşen Türklerin çoğunluğunu Oğuz Türkleri oluşturduğu için, Anadolu'da oluşan Türkçenin esasını Oğuz Türkçesi teşkil etmiştir. Anadolu'ya göç eden ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Türklerin, edebî gelenekten yoksun göçebe Oğuz boylarına dayanması sebebiyle; bunların beraberinde getirdikleri dil, bir yazı dilini besleyecek özellikleri taşımamaktaydı. Ayrıca bunlar Kaşgarlı Mahmud'un Hakaniye Türkçesi dediği Orta Asya edebî dilini de bilmiyorlardı. Bundan dolayı, Anadolu'da Türkçeye dayalı bir yazı dilini kurmaya çalışan Türkler, uzun yıllar Arapça ve Farsçanın desteğini almak zorunda kalmışlardır (Korkmaz 1995: 274).

Buna karşılık, Anadolu'nun fethi ve Müslümanlaştırılması için savaşan alp-erenlerin ve gazilerin gösterdikleri gayretlerle Anadolu, daha XII. yüzyılda Türklerin dinî-menkabevi destan edebiyatı geleneklerini sürdürdükleri uygun bir ortam hâline gelir. Bizanslılara karşı savaşmış Müslüman bir Arap kahramanı olduğu ileri sürülen Battal Gazi (Ocak 1992) etrafında meydana getirilen *Battal-name* (Köksal 2003) Anadolu'nun fethi sırasında Türk gazilerini gayrete getirmek, gönüllerindeki cihat ruhunu artırmak için yazılmıştır. Yine bu devirde, Danişment Ahmet Gazi'nin (Özaydın 1993a) kahramanlıklarının menkabe ile karışık olarak anlatıldığı *Danişmend-name* (Akkaya 1954; Mélikoff 1960) de Anadolu'da aynı düşünceyle bu devirde oluşturulmuş bir destandır. *Battal-name*'nin metni daha XIII. yüzyılda tespit edildiği gibi, 643/1245'te II. İzzeddin Keykâvus'un emriyle Münşi-i Sultani Melik İbn Ula'nın *Danişmend-name*'yi "essah-ı rivayat üzre tasnif" ettiği bilinmekte ise de, bu metin şu an için kayıptır. Daha sonra II. Murad'ın emriyle Tokat dizdarı Arif Ali *Danişmend-name*'yi manzum ve mensur olarak yeniden kaleme almıştır. Bu durum millî geleneklerine çok bağlı olan Oğuzların yani Türkmenlerin, Orta Asya'da yaratmış oldukları destan geleneğini Anadolu'da da sürdürdüklerini göstermektedir. Fetih sırasında orduda savaşan, savaş sonrasında köy köy, diyar diyar dolaşarak destanlar ve şiirler okuyan, halk hikâyeleri anlatan ozanların yarattığı sözlü edebiyat geleneği ürünlerinin Anadolu'nun ilk devirlerinde halkın bedii ihtiyacını karşıladığı anlaşılmaktadır (Mazıoğlu 1972: 297-98).

Türk asıllı şâirler, özellikle Türk dilli şâirlerin oluşumu ve gelişiminde etkili olduğu ve bedii zevklerini yansıttıkları İran edebiyatı estetiğinin mahsulü olan klasik şiire Gazneli ve Selçuklu dönemlerinde olduğu gibi Anadolu'da da kendi dilleri yerine Farsça ile vücut vermişlerdir. Bu şiirde Türkçeye geçiş azdan aza küçük denemelerle olmuştur. Mülemmalar ve Farsça mısralar arasındaki Türkçe kelimeler bu geçişin hem ilk basamakları hem de ilk habercisi görünümündedir (Akün 1994: 393). Özellikle bu duruma Anadolu Selçuklu Devleti'nin karışık kültürlerden oluşması ve çok dilli bir ortam sunması da uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu da her topluma kendi diliyle hitap eden çeşitli eserlerin yazılmasına sebep olduğu gibi, çok dilli şiirlerin (mülemma) yazılmasına da zemin hazırlamıştır. Çünkü bu tip toplumlarda her dilin kendine has farklı işlevleri vardır ve her biri belirli bir amaç ve durum için kullanılır. İşte çok dilli şiirler de bu durumun işlevsel bir yansımasını sergilerler (Johanson 1993: 29). Hatta bu tip davranışın özellikle zengin bir Halk edebiyatı geleneğine sahip olan Oğuz Türkçesinin aruz vezniyle söylenen edebî metinlerde de kullanılmasıyla edebî olarak etkin bir hâle gelmesine yardımcı olduğu görülmektedir. Yani bu mülemma şiirler edebî açıdan fazla işlenmemiş olan Oğuz Türkçesinin işlenmiş olan dillerin özellikle de Farsça ve Arapçanın çatısı altında talim imkânı elde ettiği söylenebilir. Nitekim Köprülü'nün değerlendirmesiyle Horasan ve Maverâünnehir şâirlerinin oldukça etkin bir dönemde aruzla şiir yazmaya Türkçe-Farsça mülemmalarla başladıkları (Johanson 1993: 34-35) gibi Anadolu'da da aynı durumla karşılaşmaktayız. Tabii ki burada Johanson'un ifade ettiği gibi, bu dönemde modern tarzda dil ve millet bütünleştirilmediği için son dönemlerdeki millî dile sadakat veya dil milliyetçiliğinin olmadığı da hatırlanmalıdır. Ayrıca Orta Çağ Avrupa edebiyatında olduğu gibi dil tercihi sanatçıların milliyetine göre değil, edebî türe göre belirlenmekteydi (1993: 28).

Anadolu'da Türkçeye geçişin önemli sebeplerinden biri de İhsan Fazlıoğlu'nun ilk defa dikkat çektiği gibi muhatap olarak alınan halkın kendisine takdim edilen dili anlamasıdır (bak. 2003). Anadolu'da da yoğun bir Türk halkı bulunduğu için dolayı, doğal olarak o insanlara kendi diliyle hitap etme ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca Anadolu'da Türk diliyle yazılı bir edebiyata varışta gözden kaçırılmaması gereken hususlardan biri de, hiç şüphesiz bölgede gittikçe kuvvet kazanmaya başlayan

tasavvuf cereyanıdır. XIII. asrın ilk çeyreğinin sonlarına doğru Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya gelen birçok büyük sufînin tesiriyle I. Alâaddîn Keykubâd devrinden başlayarak tasavvufî düşünce hız kazanmıştır. Diğer taraftan yine aynı sebeplerle bu defa Orta Asya ve özellikle Horasan sahasından Türkmen şeyh ve dervişleri de bu çağda akın akın Anadolu'ya gelmişleridir. Büyük merkezlerde Farsça bilen şehir halkına aynı dille hitap eden eserler yanında, tasavvuf fikriyatını geniş halk tabakalarına yaymak şevki ve arzusuyla yazılan dinî ve tasavvufî eserlerde Oğuz Türkçesi edebiyat ve yazı dili hüviyetiyle kendini göstermeye başlamıştır. Böylece XIII. asrın ilk yarısı içinde, doğrudan doğruya Farsça bilmeyen bir kitleyi irşad gayesi güden Türkçe dinî-tasavvufî bir edebiyatın doğuşuna şahit olunmaktadır (Akün 1994: 393). Bu dinî-tasavvuf edebiyatının bugün için bilinen ilk temsilcileri Sultan Veled ve Yunus Emre'dir. Yine Selçuklular döneminde yetişmiş olan Hoca Dehhânî ise, Anadolu'da din dışı şiirin bilinen ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir.

XIII. asırda, I. Alâaddîn Keykubâd (616/1219-634/1236) zamanında yaşayan Dehhânî'nin şiirleri (İlaydın 1974), nazım tekniğinde ve üslubunda görülen kusurlarına karşılık, dönemine göre gelişmiş bir dile sahip olması, Anadolu'da Türkçe şiirin geçmişinin XIII. asırdan daha gerilere gittiğini düşündürmektedir. Ancak elimizde yazılı veriler bulunmadığı için kesin bir yargıya varmak güçtür. Aynı durum Orta Asya'da da mevcuttur. XI. asra kadar yüksek bir edebiyat ve kültür dili meydana getiren ve aynı asırda *Kutadgu Bilig* gibi büyük bir eser ortaya koyan Türklerin, edebî alanda birdenbire gerilemesi beklenemez. Ayrıca İslâm medeniyeti dairesine girilmiş olan bu dönemde, en azından İslâm dinini öğretmek için birçok eserin yazılmış olması gerekir. Bu karanlık devrin sebebi Canpolat'a göre Moğol istilasıdır. XII. asrın sonları ile XIII. asrın başlarında yazıldığı tahmin edilen ve bugüne kadar gelmiş olan pek az eserin istinsah tarihlerinin XIV. yüzyıla ve daha sonrasına ait olması da bunu açık bir şekilde göstermektedir (1989: 165-66).

Bugün için aşağıda zikredilen ve Türk dilinin ilk temsilcileri olan şâirlere ait elimizde bulunan metinlerden başka Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşımakla beraber dil bakımından karışık bir durum gösteren eserler de mevcuttur. Bu durumun en önemli sebebi, özellikle XII.

asrın sonu ile XIII. asrın başlarında Türkistan'dan Anadolu'ya siyasi ve iktisadi baskılar ile ticari amaçlarla akın akın gelen din adamları, sufiler ve şeyhlerin Anadolu halkı için Oğuz Türkçesi ile kaleme aldıkları eserlerine, kendi anadilleri olan Orta Asya Türkçesinin hususiyetlerini bilecek veya bilmeyerek katmalarıdır (Kut 2004: 320). Bunlardan birisi, **Ali** adlı bir şâirin 630/1232'de, 8'li hece vezni ve dörtlüklerle yazmış olduğu *Yusuf u Züleyha* (Ertaylan 1960; Hace Alî-i Harezmi 1376) hikâyesi; diğeri ise 703/1303'te Şeyh Ali b. Muhammed tarafından istinsah edilen ve dilinden XIII. asırda yazıldığı tahmin edilen *Behcetü'l-Hada'ik fi-Mev'izeti'l-Hala'ik* (Ertaylan 1949; Buluç 1955, 1956, 1988; Canpolat 1989) adlı dinî-ahlaki eserdir. Dil bakımından karışık bir durum arz eden bu eserlerin nerede yazıldıkları bilinmemekle beraber, Selçuklular devri Oğuz Türkçesiyle kaleme alındıkları söylenmektedir. Bu eserlerin dilindeki karışıklığın sebebi, Anadolu'ya Oğuz boyları ile birlikte sayıları az da olsa Orta Asya'dan başka Türk boylarının da gelmeleri ve Oğuz Türklerinin yazı dili olarak göçlerle bağlarını devam ettirdikleri Doğu Türkçesini kullanmış olmaları gösterilmektedir (Mazıoğlu 1972: 301). XIV. asırda yaşayan Şeyyad Hamza (Mansuroğlu 1946) ve Kadı Burhaneddin'in de Doğu Türkçesiyle karışık şiir yazmaları bu durumu doğrulamaktadır.

Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'da yazıldığı halde bugün elimizde bulunmayan Türkçe eserler de vardır. Bunlar, Gülşehrî'nin *Mantiku't-Tayr*'ında “Bir kişi bu dâsitâni eylemiş / İlle lafzın key çepürdük söylemiş // Eski bizden hûriye ton eylemiş / Bir keçeden aya pîlven eylemiş // Veznçün lafzuñ gidermiş harfini / Artuk eksik söylemiş söz sarfını” (1957: 51) mısralarıyla haber verdiği ve acemice yazıldığını söylediği manzum *Şeyh San'an Kıssası* ile Şeyyad İsa'nın *Salsal-name* isimli eseridir. Fuad Köprülü'nün XIII. asırda yazıldığını söylediği *Salsal-name*, bir kahramanlık hikâyesi olup, Salsal adlı bir devin Hz. Ali ile savaşını ve yenilip yok olmasını anlatır. Bu hikâye, sonraki yüzyıllarda da çeşitli şâirler tarafından yazılmıştır (1986: 253).

Bu dönemde, Karamanoğlu Mehmet Beğ, Anadolu Selçuklularının son zamanlarına doğru, memleketteki karışık durumdan faydalanarak Konya'yı Alâeddîn Keykubâd'dan alıp devlet idaresini vezir sıfatıyla ele aldıktan sonra, 15 Mayıs 1277'de (H. 10 Zilhicce 675) “Bugünden sonra hiç

kimse divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil konuşmayacak" (İbn Bibi 1996: II/209) şeklindeki kararını bütün şehre ilan ettirip "*defterleri dahı Türkçe yazalar*" (Korkmaz 1995: 428) buyruğunu verir. Bu buyruktan sonra Anadolu'da VI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar ayrı ayrı bölgelerde tek bir kol hâlinde ilerleyen eski Türk yazı dilinden ayrılıp yepyeni karakterde müstakil bir yazı dilinin kuruluşu sağlanmış (Korkmaz 1995: 424), Türkçe ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsça karşısında geçerlik kazanmaya başlamış ve resmi dil olmuştur. Böylece takriben XI. asırdan itibaren Şuubiye hareketi dolayısıyla hâkimiyetini kısmen Farsça ile paylaşan Arapça; XIII. özellikle de XIV. yüzyıllarda başlamak üzere Türkçe ile paylaşmak zorunda kalmıştır (Sayılı 1964: 47). Türkler, Anadolu'da Türkçenin sadece konuşma dili olarak kalmayıp bir kültür ve medeniyet dili olmasının temellerini de yine bu dönemde atmışlardır.

Anadolu'da Yazılan İlk Türkçe Şiir

Bugünkü bilgilere göre Anadolu'da yazılan ilk Türkçe şiir, Evhadüddîn-i Kirmânî tarafından kaleme alınmıştır (bak. Türk Edebiyatının İlk Temsilcileri).

Anadolu'da Yazılan İlk Türkçe Eser

Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser meselesi üzerinde ilk defa Fuad Köprülü durmuştur. Köprülü, Ahmed Fakîh'in *Çerh-nâme* isimli kasidesini, Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser olarak kabul etmiştir (Köprülüzâde Mehmed Fuad 1926a). Ancak son yapılan araştırmalar bu eserin 1350'den sonra kaleme alındığını göstermektedir (Tezcan 1994; Şentürk vd. 2007: 148-50). Bu sebeple, eldeki bilgilere göre Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser, Hekim Bereket tarafından kaleme alınmış, tıp ilmine dair *Tuhfe-i Mübârizî* olmalıdır (Bayram 2004: 10-11). Bu eseri, Şehabeddin Tekindağ geniş olarak tanıtmış (1971: 134-39)'tir. Hekim Bereket eserinin mukaddimesinde bildirdiğine göre, bu eseri *Lubâbü'n-Nuhâb* adıyla Arapça olarak yazmış, daha sonra bunu *Tuhfe-i Mubârizî* adıyla Farsçaya tercüme edip Amasya emiri Halifet Alp Gazi'ye sunmuştur. Hekim Bereket, onun tıp ilmi için faydalı olacak bu eseri beğendiğini, ancak Türkçe olarak kaleme alınsaydı değerinin daha da artaca-

ğını ifade ettiğini, bundan dolayı da bir süre sonra Türkçeye çevirdiğini belirtir (Tekindağ 1971: 134-36). Yine Hekim Bereket'in bu ifadelerinden bu dönemde Türkçe eserlerin çok nadir olarak mevcut olduğu, Halifet Alp Gazi'nin de Türkçe eserler yazılmasını teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle, bu teşvik neticesinde Hekim Bereket *Hulâsa der-İlm-i Tıb* adıyla yine Türkçe bir başka eser yazarak yine Emir Halifet Gazi'ye takdim etmiştir. Yine aynı cilt içerisinde müellifi bilinmeyen *Tabiat-name* isimli Türkçe bir mesnevî bulunmaktadır. Bu mesnevînin Hekim Bereket'in diğer iki eseri gibi tıbbı dair ve bir cilt içinde bulunması, dilinin ise çok eski olmasından dolayı Hekim Bereket'e ait olduğu sanılmaktadır (Bayram 2004: 110).

Mahmud Mes'ud Koman, *Tuhfe-i Mübârizî*'nin hattıyla, eserin kapığında kayıtlı notun hattının farklı oluşuna dikkat çekerek, *Tuhfe-i Mübârizî*'nin mukaddimesinin ve dil hususiyetlerinin Aydınoğlu Mehmet Bey adına tercüme edilen *Kısas-ı Enbiyâ* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'daki mukaddimelere ve dil hususiyetlerine benzediğini ifade ederek: "...namına kitap ithaf olunan bu büyük ve nüfuzlu emirin Aydınoğlu Mübarizî'd-dîn Mehmed Bey olduğunu kuvvetle tahmin ediyoruz" demektedir (1955: 701; Derin 1987: 5-6). Bu eserin ithaf edildiği şahıs, 1225 (Tekindağ 1971: 138) veya 1232 (Bayram 2004: 111) yılında şehit edilen Amasya Emiri Halifet Alp Gazi ise, eserin XIII. asrın ilk yarısında; eğer bu şahıs 1330 yılında ölen (Koman 1955: 703) Aydınoğlu Mehmet Bey ise, eserin XIV. asrın ilk yarısında tercüme edildiği söylenebilir. Ancak, Hekim Bereket'i Türkçe eserler yazmaya teşvik eden Emir Mübâriziddin Halifet Gazi, tanınan ve bilinen bir kişi olup Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un 610/1214 yılındaki Sinop fethine katılmış, Kuzey sahilleri komutanı olmuş, I. Alaaddin Keykubad zamanında Amasya valiliği yapmış, bu sultanın Gürcistan'a sevk ettiği orduda da bulunmuş ve bu seferde iken 629/1232 tarihinde şehit düşmüştür. Halifet Gazi 606/1209'da Amasya'da bir medrese yaptırmıştır. Hekim Bereket'in 622/1225 tarihli bir vakfiyesi (Yınanç 1982) bulunan bu medresede müderrislik yaptığı tahmin edilmektedir. Ayrıca Koman'ın dikkat çektiği ve *Tuhfe-i Mübarizî*'nin kapak kısmında yer alan kayıttan Halifet Gazi'nin babasının adının Tolu, dedesinin ise Terken Şah olduğu anlaşılmaktadır (Bayram 2004: 110-11). Bunların her ikisinin de adı *Danışmend-name*'nin kahramanları arasında geçmektedir (Turan 2002: 131). Bu da Halifet

Gazi'nin, Amasya emiri Melikü'l-ümerâ Mubârizu'd-devle ve'd-dîn Halifet Alp Gazi olduğu ihtimalini artırmaktadır. Ayrıca Türkmencilik hareketi ile Türk kültürünün himaye edilip desteklendiği yer olan Amasya'da, Türkçe eser yazma geleneğinin de başlamış olabileceğini göz önünde bulundurmak da gerekir.

Görülüyor ki, eldeki yazılı metinlere göre Anadolu'da Türkçe eser verme geleneği XIII. asrın başlarında başlamıştır. Mustafa Canpolat'ın, *Behcetü'l-Hada'ik*'in Anadolu'da muhtemelen XII. asrın sonları ya da XIII. asrın başlarında yazılmış olması gerçeğe en yakın ihtimaldir görüşü de (1989: 165-75) bunu desteklemektedir. Bu da, bazı kaynaklarda ifade edilen (İz 1995: II/XXVIII), Anadolu'daki ilk Türkçe eserlerin XIII. asrın ortalarına doğru verilmeye başlandığı görüşünün doğru olmadığını göstermektedir.

Türk Edebiyatının İlk Temsilcileri

Anadolu'daki Türk edebiyatının, Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde (XIII. Yüzyıl) yaşayan ilk temsilcileri, bazı Türkçe şiirleri/eserleri olduğu bilinen Evhadüddîn-i Kirmânî, Yûnus Emre, Dehhânî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sultan Veled ve Nâsırî'dir. Aynı döneme ait gösterilen Şeyyâd Hamza ve Ahmed Fakîh'in, son yapılan araştırmalar neticesinde XIV. asırda yaşadığı tespit edilmiştir. Bugün hâlâ Yûnus Emre ve Dehhânî'nin de yaşadığı dönemle ilgili farklı iddialar ileri sürülmektedir.

Evhadüddîn-i Kirmânî

Anadolu'da en eski Türkçe şiir söyleyen şâir olan **Evhadüddîn-i Kirmânî**'nin İran'ın Kirman bölgesinde 559/1164'te doğduğu tahmin edilmektedir. Türk olduğu sanılan Evhadüddîn'in asıl adı Hâmid, lakabı Evhadüddîn'dir. Şiirlerinde 'Evhad' mahlasını kullanmıştır. Tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra, önce 'muîd (asistan)' daha sonra 'müderres (profesör)' olarak Hankâhiye medresesinde çalışmaya başlamıştır. Ancak tasavvufa meyleden Kirmânî, medrese ile hankahlar arasındaki eğitim farkını görmüş ve Kutbuddîn-i Ebherî'nin halifesi Rukneddîn-i Sucasî'ye (608/1211) intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. Seyyah bir sufi olarak tanınan ve Evhadiyye tarikatının kurucusu olan Kirmânî,

İran, Azarbaycan Kafkasya, Anadolu, Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz'ın birçok köy ve kasabalarında bulunmuştur. Gittiği her yerde devlet adamı ve sultanlardan hürmet gören Kirmânî, muhtemelen 1204 yılında Anadolu'ya gelmiş ve ertesi yıl Konya'da bulunan Muhyiddin ibnü'l-Arabî ile görüşmüştür. Bu arada Malatya, Sivas ve Konya'ya gittiyse de genellikle Kayseri'de ikamet etmiştir. Fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki şeyhlerinin lideri olarak halife tarafından gönderilen ve uzun bir süre "Şeyhu'ş-şuyûhi'r-Rûm" unvanını taşıyan Kirmânî, Kayseri'de evlenmiş ve Fatıma isminde bir kızı olmuştur. Mikâil Bayram'ın tespitlerine göre, Fatıma adındaki bu kız, *Bâciyân-ı Rûm* adındaki kadınlara özgü olan sivil örgütün lideri Fatıma Hatun'dur. Kirmânî, *Riyâzu'l-ârifîn'e* göre Bağdat'ta 635/1238 tarihinde vefat etmiştir (bak. Bayram 1996; Kanar 1999).

Mehmet Kanar, Evhadüddîn-i Kirmânî'nin 2202 tane rubaîsini tespit etmiştir (bak. Kanar 1999). Bunlardan 1153'ü Farsça, 16'sı Arapça, 33'ü ise Arapça-Farsça mülemmadır. Bu rubaîlerdeki konuların işlenişine, mazmunlara, kelime seçimlerine ve edebî sanatların kullanımına bakıldığında, Kirmanî'nin ilmî yönü ağır basan, akılcı Hayâm ile Fahrüddîn-i Irâkî, Senâ'î ve Mevlânâ gibi ilâhî coşku ve heyecan dolu şâirler arasında bocalayan, vazgeçemediği şahidbazlık dolayısıyla her taraftan gelen baskılara karşı koymaya çalışan, istisnai rubaîler dışında zaman zaman zevksiz ve sıkıcı sanat gösterisi yapmaya çalışan, taklitten kurtulamamış ve şiire kendi damgasını vuramayan bir şâir olduğu görülmektedir. Rubaîlerde vahdet-i vücûd, şahidbazlık, kadın, ilahî aşk, şeriat, sema, tarikat adabı, kader, ibadet, dünya ve ahiret hayatı, ictimai durum ve ilim gibi konular işlenmiştir (Kanar 1999: 21-29). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 2910) bulunan bir mecmuanın baş tarafında Evhadüddin'in bazı nasihatleri, bir mev'izası, biri Halife Müstansır-Billah'a olmak üzere birkaç mektubu bulunmaktadır (Bayram 2005: 90).

Bugünkü bilgilerimize göre, Anadolu'da yazıldığı tespit edilen elimizde bulunan Türkçe en eski şiir, XIII. asrın sonlarında Gelibolulu Muhyiddin tarafından Farsçadan tercüme edilen *Tercüme-i Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî* (Mercan 1989) adlı eserde yer alan ve Kirmanî'ye ait olan Farsça-Türkçe mülemma gazeldir. Bugün "olısar"

redifli olan bu mülemma gazelin sadece ilk beyti tespit edilmiş olup Türkçe menkabe de şu şekilde geçmektedir:

*Me-râ ezeddür mescid der-i hammâr olısar⁸
Seccâde neyem lâıyk me-râ zünnâr olısar*

(terc. Meyhane olduğu zaman mescit bana zıttır. Zünnâr olduğu anda ise seccade bana gerekmez.)

Yine aynı eserde yer alan, “Hazret-i Şeyh gûyendelere işâret eyledi, hûb âvâzile Hazret-i Şeyhün bu gazeline ser-âgâz eylediler” ifadelerinden, bu gazelin Şeyh Evhaduddîn’in müritleri tarafından hep bir ağızdan terennüm edildiği de anlaşılmaktadır (Bayram 2005: 209).

Muhammed-i Kazvînî’nin *Mecâlisü’n-nefâ’is Tercümesi*’ndeki kaydından (Alî Şîr Nevâî 1323: 318; Kartal 2000: 34), Kirmânî’nin şiirlerinin XVI. asırda bile Anadolu’da meşhur olduğu anlaşılmaktadır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Bu dönemde Anadolu’da dinî ve tasavvufî mahiyette eserler kaleme alan müelliflerin başında hiç şüphesiz **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî** gelmektedir. Asıl adı tezkire yazarlarının ittifakı ile Muhammed, lakabı Celâleddîn olan, bugün Afganistan’ın kuzeyinde bulunan Belh şehrinde 604/1207 tarihinde doğan Mevlâna, uzun bir seyahatten sonra, Konya’ya gelip yerleşmiş ve uzun müddet burada oturduktan sonra, aynı şehirde 672/1273’te ölmüştür (Mevlânâ’nın hayatı hakkında geniş bilgi için bak. Gölpınarlı 1985a; Furûzanfer 1990; Can 2003). Necmeddîn-i Kübrâ’nın tarikatına dolayısıyla Horasan tasavvuf mektebine mensup olan babası Sultânü’l-ulemâ Bahâeddîn Veled ile, daha çocuk yaşta Moğol istilası önünden kaçıp Anadolu’ya gelen Mevlânâ, Şam ve Halep gibi dönemin önemli kültür merkezlerinde sağlam bir tahsil görmüş, şer’î ilimlerde, özellikle fıkıh alanında ihtisas sahibi olmuş, bir taraftan babasından tasavvuf terbiyesi alırken, diğ er yandan da ilmî seviyesini yükseltmiştir. Onun bu yetişme tarzının, kendi tasavvuf anlayışını

⁸ Bu beyit İsmail Hakkı Mercan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde yanlış ve Farsça olarak şu şekilde okunmuştur (Mercan 1990: 133): *Me-râ ezar der mescid der semâ evlîter / Seccâde nîm lâıyk me-râ ez nâr evlîter.*

oluştururken hiç şüphesiz büyük tesiri olmuş, Sünnî İslâm anlayışına genelde sağlam bir tarzda sadık kalan bir tasavvufî sistem geliştirmiştir (Ocak 2006b: 433).

Kendinden önceki pek çok meşreptaşı gibi mistik cezbesini, ilahî aşkı ve tasavvufî düşüncelerini terennüm için şiiri bir araç olarak kullanan (Ocak 2007: 17) Mevlânâ, yazmış olduğu eserlerle hem Osmanlı hem de doğu zihniyet dünyasına ve edebiyatına tesir eden önemli bir sufîdir. O'nun tasavvufî anlayışını ve düşüncelerini ortaya koyan *Mesnevî-i Me'nevî*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâ Fîh*, *Rubâiyyât* gibi eserleri, Farsça yazılmış olmalarına rağmen, sanıldığı gibi aksine, o devirde sadece yüksek tabakalara mahsus kalmamış, Türkmen çevrelerine de geniş ölçüde nüfuz etmiştir. Nitekim Mevlânâ'nın o dönemin bir başka ünlü sufîsi Hacı Bektaş-ı Velî ile yakın ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Hatta Anadolu'da Türkçenin müdafiliğini yapan XIV. asrın ünlü Türkmen mutasavvıfı Âşık Paşa, *Garîb-nâme* adlı eserinde Mevlânâ'dan çok istifade etmiş ve onu takdirle anmıştır. Mevlânâ'dan açıkça etkilendiğini söyleyen ve ondan büyük bir hayranlıkla söz eden diğer bir Türkmen şeyhi de Yûnus Emre'dir (Ocak 2006b: 433).

Mevlânâ'nın eserlerinden *Mesnevî* yahut tam adıyla *Mesnevî-i Ma'nevî* (Mevlânâ Calâleddîn-i Rumî 1993; Mevlânâ 1370, 1925-, 1988; Gölpinarlı 1981-), Mevlânâ'nın en çok okunan ve hayranlık uyandıran 6 ciltlik eseri olup, 25.634 beyitten oluşmaktadır. *Mesnevî* nazım şekliyle yazıldığı için bu adı almıştır. Bugün de *mesnevî* denildiği zaman akla hemen bu eser gelmektedir. Mevlânâ, tasavvufî sırları ve tarikat adap ve erkanını açıklayan bir eser yazmayı düşünmüş ve ilk 18 beytini yazmıştır. Daha sonra Hüsameddin Çelebi'nin, kendisinden Senâ'î'nin *Hadîka'sı* ya da Attâr'ın *Mantıku't-tayr'*ı vezninde, irfan sırlarını, tarikat usullerini açıklayan bir eser nazmetmesini teşvik ve arzu etmesi üzerine de *Mesnevî-i Ma'nevî*'yi yazmaya başlamıştır. Yazmış olduğu bu 18 beyitten sonraki kısımlar Mevlânâ'nın her yerde, her vesile ile Hüsameddin Çelebi'ye yazdırması suretiyle vücuda gelmiştir. Birinci cilt 657-660/1259-1263 yılları arasında tamamlanmış, uzunca bir aradan sonra 662/1264 tarihinde ikinci cilt yazılmaya başlanmış ve hiç ara verilmeden bütün eser Mevlânâ'nın ölümüne (672/1273 tarihine) yakın bir zamanda tamamlanmıştır (Ateş 1968: 113-14; Furûzanfer 1990: 145-48, 211-12).

Bu hacimli eser, akıcı bir üslûba sahip olmasına karşılık, dil nazım tekniği bakımından güçlü değildir. Bundan dolayı da sonraki müstensihler bazı üslûp, özellikle de vezin aksaklıklarını düzeltmişlerdir (Ritter 1997: 57). Hiç şüphesiz bunda doğrudan doğruya bir edebî kaygıyla kaleme alınmaması etkili olmuştur. Çünkü kendisini toplumu aydınlatmakla görevli sayan bir öğretmen gibi gören Mevlânâ'nın asıl derdi, şiir söylemek değil, bilakis mesajını topluma ulaştırmaktır. Bundan dolayı da şiirin kurallarını zorlamaktan hiç çekinmemiştir (Kırlangıç 2007: 222). Mevlânâ didaktik bir eser olan *Mesnevî*'de, belirli bir plana göre hareket etmemiştir. Herhangi bir münasebetle bir hikâyeyi anlatırken, çok kuvvetli olan tedai kabiliyetiyle başka bir hikâyeyi hatırlamış; o hikâye, kendisini dinî, insanî konulara sürüklemiş, derken bir başka hikâyeyi, bir başka olayı hatırlayıp onu anlatmaya başlamıştır. Bu şekilde devam ederken tekrar ilk hikâyeye dönüp onu bitirmiştir (Gölpınarlı 1981-: I/IX). Belki bundan dolayı *Mesnevî*, "hikâye içinde hikâye" olarak nitelendirilmiştir (Kırlangıç 2007: 221). Onun bu üslûbu, aynı zamanda eseri okuyanları meraklandırıcı ve sürükleyici bir etki de oluşturmuştur.

İçerisinde birçok tasavvufî, dinî ve ahlâkî terim ve kavramlara yer verilip anlamlarının açıklandığı *Mesnevî*'de anlatılan hikâyelerin bir çoğunun, o devir Anadolu'sunun sosyal, siyasî ve kültürel hadiseleriyle ilgili olduğu da görülmektedir. Mevlânâ, bu hikâyeleri çok ustaca seçmiş ve görüşlerini, hem şâirlik dehasıyla anlatmış hem de muhaliflerini hicvetmekten çekinmemiştir (Bayram 2001b: 21-40).

Özellikle *Mesnevî*, Türk illerinde en çok saygı gören, en fazla okunan ve en geniş ölçüde şerh edilen, seçmeler yapılan, anlaşılması güç beyitleri için yorumlar düzenlenen, yorumları kuvvetlendirmek için kendisinden hikâye, temsil ve beyitler aktarılan, hatta okuyucular tarafından daha iyi ve kolay anlaşılabilmesi için çeşitli sözlükler hazırlanan bir eserdir. Nitekim bütün bu konularda birçok eserin kaleme alındığı görülmektedir (bak. Çelebioğlu 1978; Öztekin 1998; Kartal 1999: 181-243; Kunt 1996). Ayrıca muhteva olarak içerisinde barındırdığı fikirlerden dolayı da, Türk edebiyatının oluşmasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Dîvân-ı Kebîr (Mevlânâ 1345, Mevlânâ Celâleddin 1992), onun gazel ve bir kaç da değişik şekildeki şiir ve rubaîlerini ihtiva eden bir diğer

büyük eseridir. Ancak rubaîleri ekseriyetle ayrı bir eser hâlinde toplanmıştır (Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî 1312, Gölpınarlı 1964, Gençosman 1988, Can 1990, 1991). Mevlânâ, gazellerinin çoğunun sonunda kendi adını veya mahlasını söyleyeceği yerde, şâirlerin usulleri hilafına Şems, Şems-i Tebrizî isimlerini mahlas olarak kullandığı için, bu dîvâna *Dîvân-ı Şems* veya *Dîvân-ı Şems-i Tebrizî* adı verilmiştir. Çok geniş bir hacme sahip olduğundan *Dîvân-ı Kebîr* de denilen eser, yukarıda belirttiğimiz gibi şiirlerde Şems ve Şems-i Tebrizî mahlasları kullanıldığından *Külliyât-ı Şems* ve *Külliyât-ı Şems-i Tebrizî* isimleriyle de bilinmektedir. Mevlânâ şiirlerinde mahlas olarak sıkça kullandığı Şems ve Şems-i Tebrizî isimlerinin yanında Hâmûş kelimesi ile Selaheddîn-i Zerkûb ve Hüsameddîn Çelebi'nin isimlerini de mahlas olarak kullanmıştır. Ancak bu mahlasların çoğunun hitap mahiyetinde olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Mevlânâ'nın Şems ile olan ilgisinden haberi olmayan kişiler, Şems'in Farsça yazılmış gazelleri olduğunu, bu çok değerli beyitleri onun yazdığını sanmışlardır. Halbuki Şems şâir olarak tanınmaktadır.

Mevlânâ'nın çeşitli yer ve zamanlarda özellikle sema sırasında duygularını irticalen dile getirdiği şiirler, *kâtib-i esrâr* ismi verilen özel kâtipler tarafından anında kaydedilmiş ve söylendikleri aruz bahirlerine göre tertip edilmişlerdir. Böylece aruz vezninin yirmi bir farklı bahrinde söylenmiş ve her bahri, ayrı bir dîvânçe teşkil eden büyük bir dîvân meydana gelmiştir. *Dîvân*'da yer alan şiirler, şiir söyleme veya yazma endişesi içinde olmadan söylenmiştir. Mevlânâ, günlük olaylardan etkilenerek çoğu kere vecd içinde sema ederken hissettiklerini vezin ve kâfiye potası içersinde söylemeye başlamıştır (Yazıcı 1994: 432). Nitekim Ritter, *Dîvân*'ın hakiki şevk ve heyecanın en saf ifadesi olmak ve edebî örneklerle uyularak meydana getirilmesinden ziyade, his ve şahsî sergüzeştlerin yansıması oluşundan dolayı önemli olduğunu ifade etmiştir (1993: 56-57).

Cezbe ve coşku içinde kendinden geçmiş bir âşîğın dudaklarından dökülen manzumelerden oluşan bir eser olan *Dîvân-ı Kebîr*, ağırlıklı olarak gazel formunda söylenmiş şiirlerden meydana gelmektedir. Tasavvufî şiir geleneğinde bir zirve olan bu gazeller, aynı zamanda gazel nazım şeklinin en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Kullanılan imgeler

bakımından güçlü şiirler içeren bu eser, özgünlük bakımından da dikkat çekmektedir. Özellikle Mevlânâ bu gazellerinde, Farsça gazel geleneğinin bir takipçisi olarak, klasik şiirde tekrarlanagelen sembol ve imgeleri tekrarlamakla yetinmemiş, bu imgeleri daha zengin çağrışımlarla kullanmış, hatta daha gönce kullanılmamış imgeler bulup söylemiştir. Burada dikkati çeken, Mevlânâ'nın bu özgünlüğü sergilerken şiir adına özel bir çaba sergilemeyip yaşadığı hâli dile getirmekten öte bir şey yapmamasıdır. İşte bu kendiliğinden oluş, onun şiirine ayrı bir güç ve çekicilik kazandırmıştır (Kırlangıç 2007: 222).

Mevlânâ'nın *Dîvân'*ındaki şiirleriyle *Mesnevî* arasında üslûp, ifade, heyecan bakımından hiç mi hiç fark yoktur. *Mesnevî*'yi didaktik bir eser kabul edip Mevlânâ'nın asıl lirik şiirlerinin *Dîvân'*da mevcut olduğunu söyleyenler de vardır. *Mesnevî*, didaktik bir eser olmakla birlikte, bünyesinde yer yer lirizmin en kudretli ifadesini taşır. *Dîvân'*daki şiirlerin bir çoğu da didaktiktir, fakat Mevlânâ, inancında o kadar özlüdür ki inandırmak için söylediği sözlerde de lirizm ve didaktizmi âdetâ bünyesinde yoğurur ve yok eder. *Dîvân'*daki bir çok gazellerde *Mesnevî* hikâyelerini özetleyen Mevlânâ, *Mesnevî*'deki bahislerin birçoğuna yine *Dîvân'*da yer vermiştir. *Dîvân* ve *Mesnevî*, hem üslûp, hem ifade, hem edâ, hem konu bakımından aslında aynı olup bu iki eser arasında sadece tarz ve vezin farkı vardır (Gölpınarlı 1992: I/X).

Arap ve İran Edebiyatı'na hakkıyla vâkıf olan Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr'*inde Farsça ve Arapça gazellerin yanında, Rumca ve Arapça mülemmalar da mevcuttur. Mülemmaların toplam sayısı 64'tür. Arapça gazelleri ise 91 adettir (Alp 1997: 5). Ayrıca Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde ve *Dîvân'*ında yer alan beyitlerde birçok Türkçe kelimeye rastlanıldığı gibi (M. Şerefeddin 1934: 111-155), *Dîvân'*da zaman zaman Türkçe ve Türkçe-Farsça karışık beyitler de bulunmaktadır⁹ (M. Şerefeddin 1934: 156-167; Mansuroğlu 1988). Bu şiirlerde Türkçe, başlı başına bir manzume çapına çıkamasa da, beyit seviyesine yükselen dağınık ifadeler

⁹ M. Şerefeddin, Mevlânâ'ya ait olduğunu söylediği 17 tane Türkçe ve Türkçe-Farsça manzume neşretmiştir (1934: 156-67). Mecdut Mansuroğlu ise, M. Şerefeddin'in Mevlânâ'ya dil, sanat, eda ve konu bakımından uzak düşen bazı Türkçe beyitleri de Mevlânâ'nın olarak tanıttığını ileri sürmüş ve bunlardan sadece 10'unun Mevlânâ'nın olabileceğini ileri sürmüştür (1988: 208).

hâlinde kendini göstermektedir (Akün 1994 : 393). Bunların Farsça şiirlerle çok az ortak noktalarının olduğu görülmektedir. Ekseriyetinin dünyevî eğlence ile ilgili olduğu izlenimi veren bu Türkçe şiirlerde, Mevlânâ'nın özel hayatına ait kullanımlar da vardır. Bazen bu şiirlerde, *Ân yekî Turkî ki âyed gûyedem "Hey geymü sen?"* (Bana her gelen Türk "hey iyi misin?" der) mısraında olduğu gibi Türkçe unsurların alelâde bir ifadenin aktarımıyla sınırlı olduğu da görülmektedir. Bunun yanında neşeli bir tarzda aşkın ve şarabın zevkinden bahseden şiirler de vardır. Muhteva olarak dünyevî görülen bu şiirlerde, çeşitli deyimlere de yer verilmiştir. *Rûzî nişest hâhem yalguz sinün katunda / Hem sen çağır içer sen hem men kobuz çalar men* (Bir gün senin yanında yalnız oturmak istiyorum; sen şarap içersin ben de kopuz çalarım) beytinde olduğu gibi. Bazı şiirlerde ise ya bir "Türk"e hitap edilmekte ya da bir "Türk"ten bahsedilmektedir. Meselâ *Türk-i mâh-çehre* (ay yüzlü Türk), *Merâ yârist Türk-i ceng-cûyî* (Kavgacı bir Türk dostum vardır), *Resîd Türkem* (Türküm geldi) gibi. Mecdut Mansuroğlu bu şiirlerden ikisinin Türkler arasında dinî ve tasavvufî fikirleri yaymak amacıyla yazıldığını söylemektedir (Johanson 1993: 29-31).

Vasfi Mahir Kocatürk'ün de dikkat çektiği gibi, Mevlânâ'nın mülemma şeklinde söylenmiş şiirlerinde bulunan bazı mısraları vardır ki, ifade, ruh, ritim ve duygu yönünden, kendisinden önce bir benzeri görülmediği gibi, ondan sonra da yaklaşık bir asır yani Nesîmî'ye kadar benzerlerine rastlanmamaktadır. Özellikle,

*Mâhest nemî-dânem hurşîd ruhet yâ ne
Bu ayruluk odına nice cigerüm yane*

matlı mülemmandaki Türkçe mısralar, kendi eserindeki İran şiirinin yüksek örneklerinden olan diğer mısralardan aşağı kalmayacak gerçek şiir edası taşımaktadır. Bunlardan:

*Mecnûn bigi vâveylî oldum gene dîvâne
Fitnelü elâ gözler çün uyhudan uyane*

mısraları, zaman itibarıyla olduğu gibi ruh itibarıyla da, XVI. asırda Bâkî'nin temsil ettiği Türk Klasik şiirinin sanki ilk pırıltılarından (1970: 101).

Mevlânâ'nın Türkçe şiirlerinden biri şu şekildedir (Mansuroğlu 1988: 214-15):

*Eger geydür karındaş yoksa yavuz
Uzun yolda saña budur kulavuz*

*Çopanı berk dut kurtlar öküşdür
İşit binden kara kuzum kara kuz*

*Eger Tat sen eger Rûm sen eger Türk
Zebân-i bî-zebânân-râ biyâmûz¹⁰*

Mevlânâ'nın Farsça-Türkçe mülemma bir gazelinin bazı beyitleri ise şöyledir (Cengiz 1985: 8-9):

*Dânî ki min zi-'âlem yalguz seni sever min
Eger der berem neyâyî ender-gamet öler min*

*Men yâr-i bâ-vefâyem ber-men cefâ kılur sen
Ger to zi-men ne-porsî min hod seni sorar min*

*Rûzî nişeste hâhem yalguz siniün katunda
Hem min çakır içermîn hem min teyiş biler min*

*Mâhî çü Şems-i Tebrîz gaybet numûd u goftâ
Ez-men diğer ne-porsîd min söyledüm yazar min¹¹*

Mevlânâ gerek yaşadığı kültürel ortam gerekse içerisinde bulunduğu hâlet-i rûhiye ve vecd gereği eserlerini Farsça söylemiştir. Çünkü gönlünde bulunan o kabına sığmaz aşk coşkunu ancak gelişmiş ve işlenmiş bir dil olan Farsça ile terennüm edebilirdi. Nitekim o Doğu Türkçesini biliyordu. Oğuz Türkçesini ise

¹⁰ 1. Eğer, kardeş, iyi de, kötü de olsa, uzun yolda sana kılavuz budur. 2. Çobanı sıkı tut, kurtlar çoktur; işit benden kara esmerim, kara esmer. 3. Eger Acemsen, Eger Rumsan (ve) eğer Türksen (de), dilsizlerin dilini öğren (Mansuroğlu 1988: 214-15).

¹¹ 1. Bilirsin ki ben (bu) âlemde yalnız seni severim, eğer yanına gelmezsen benim gamınla ölürüm. 2. Ben vefalı âşığım (sen ise) bana cefa ediyorsun. Şayet sen beni (arayıp) sormazsan, ben kendim seni (arayıp) sorarım. 3. Bir gün senin yanında tek başıma oturmak isterim. Hem ben şarap içerim; hem de şarkı-türkü bilirim. 4. Tebrizli Şems gibi bir ay kayboldu ve dedi: Beni artık sormayın; ben söyledim, ben yazarım.

Anadolu’da öğrenmişti. Oysa Oğuz Türkçesi, ‘edebî dil’ hüviyetini henüz o dönemde kazanamamıştı. Ancak yukarıda zikrettiğimiz gibi, içlerinde bulunduğu ve belli bir noktada muhatabı olan Türk halkına karşı da bigane kalmayıp ya mülemma şeklinde ya da beyte yayılmış şekilde Türkçe şiirler söylemekten de kendini alamamıştır. Edebî açıdan önemli olmayan bu şiirlerin, Johanson’un da belirttiği gibi, “yerel” bir konuşma biçiminin bir yazı dili olarak gelişmesine katkı sağladığı da yadsınamaz bir gerçektir (Demir 2007: 307).

Mevlânâ’nın bu manzum eserlerinin dışında *Fîhi Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb’a* ve *Mektûbât* isimli Farsça mensur eserleri de bulunmaktadır.

Sultan Veled

Bu dönemin önemli şâirlerinden olan **Sultan Veled**, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin büyük oğlu olup 623/1226 yılında bugün Karaman olarak bilinen Larende’de doğmuştur. İlk öğrenimini babasından alan Sultan Veled, erken yaşlarda babası ile birlikte dönemin ileri gelen âlimlerinin de bulunduğu çeşitli toplantılara katılmış ve katıldığı bu toplantılardan istifade etmiştir. Sadık bir mürit gibi babasına ve Şems-i Tebrîzî’ye hizmet etmiş; ilk kayboluşunda Şam’a giderek (1246) Şems-i Tebrîzî’yi geri getirmiştir. **Şems-i Tebrîzî**’nin ölümünden sonra (1247) aynı saygıyı babasının halifeleri Selâhaddîn-i Zerkûb’a ve Hüsameddîn Çelebi’ye de göstermiş, babasının ölümü üzerine (1273) onun yerine geçmesi istenmişse de kabul etmemiş, bilakis Çelebi’ye tabi olmuştur. Hüsameddin Çelebi ölünce (1284) ısrarlara karşı koyamamış, post-nişinliği kabul etmiş, ancak gerçek halifenin Kerimüddîn Bektemür olduğunu belirtmekten geri kalmadığı gibi, Bektemür’ün ölümüne kadar da (1291) ona gereken saygıyı göstermiştir. Sultân Veled post-nişin olduktan sonra babasının yolunu örgütlemeye çalışmıştır. Mevlevilik onun zamanında örgütlü bir tarikat haline gelmiş, gerek yapıtları, gerekse dört bir yana gönderdiği dervişleri ve halifeleriyle mevleviliğin yayılmasını sağlamıştır. Sultân Veled, 86 yaşında olduğu halde 712/1312 tarihinde vefat etmiştir.

Şiirlerinde Anadolu halkını aydınlatmak ve Mevlânâ’nın görüşlerini yayıp açıklamak ile büyüklüğünü telkin maksadını güden Sultan Veled, arada Türkçe şiirler söylemişse de eserlerinin büyük bir çoğunluğunu

Farsça yazmıştır. Türkçe şiirleri Anadolu Türkçesinin eski örneklerinden sayılır. Tasavvuf esaslarını öğretme mahiyetinde olan Türkçe şiirlerinde aruz veznini ve daha ziyade mesnevî nazım şeklini kullanmıştır. Sultan Veled'in bu Türkçe şiirleri Gibb'in söylediği gibi Osmanlı Devleti'nin tesis edildiği sıralarda Batı Asya Türkçesine örnek teşkil etmesi bakımından ilginçtir. Bu şiirlerde kullanılan Türkçe kelimelerin ekseriyeti bugün unutulmuş, bir kısmı muhtemelen Osmanlı Türkçesinde hiç kullanılmamış, geri kalanı da belki hâlâ bazı ağızlarda varlığını sürdürmektedir. Didaktik mahiyette olup sade ve yumuşak bir üslûba sahip olan bu şiirlerde, özellikle amacından dolayı edebî bir zerafet yoktur. Ancak Türk tarzı ölçüye uygun olup kafiyeler oldukça isabetli oluşturulmuştur (Gibb 1999: 106).

Sultan Veled'in şiirlerindeki Türkçe, Mevlânâ'nın kiler gibi dağınık mısra, beyit ve mülemmalardan ibaret kalmayıp sayısı 14'ü bulan gazelin başından sonuna kadar yer alabilecek bir duruma gelmiştir. Sultan Veled bununla da yetinmeyerek *İbtidâ-nâme*'sinin 76 beytiyle, *Rebâb-nâme*'sinin 162 beyitlik bir bölümünü de Anadolu Türkçesiyle meydana getirmiştir. Gerek 10.000 beyitlik *İbtidâ-nâme*'sinde gerekse 8.124 beyitlik *Rebâb-nâme*'sinde Türkçeye hakim olamadığını bildiren sözlerinde onun aruzlu ifadeye nasıl zorlandığı, bundan dolayı her ikisinde ara yerde yaptığı bu Türkçe çıkışlardan sonra söyleyeceklerini daha rahat anlatabilmek için tekrar Farsçaya döndüğü dikkat çekmektedir (Akün 1994: 393).

Sultan Veled'in özellikle Türkçe gazellerinde, Türk halk edebiyatında oldukça fazla kullanılan ve yer alan aliterasyonun varlığı dikkat çekmektedir. Şâir, bu usülü kullanmakla kendi şiirlerini hiç şüphesiz Türk halk şiirine yaklaştırmış, böylece halkın kendi şiirlerini kolayca benimsemelerine zemin hazırlamıştır. Bu da hiç şüphesiz Sultan Veled'in ortaçağ Anadolu'sunda meşhur olmasına vesile olmuştur (Fomkin 1994: 137-41). Sultan Veled'in Türkçe şiirlerinin esasını, Fomkin'in tespit ettiği gibi eski çağlardan gelen Türk şiir geleneği ile onun kendi estetik tasavvurları oluşturmuştur (bak. Fomkin 1994).

Sultan Veled'in söylemiş olduğu bu Türkçe şiirler, daha sonra geleceklerin bir nevi öncülüğünü yapmıştır (Akün 1994: 393). Nitekim aş-

ğdaki beyitlerde yer alan ve klasik şâirlerin ortak kullanımı olan mazmunlar ve kavramlar sanki bunun delili gibidir:

*Senün yüziün güneşdür yoksa aydur
Cânım aldı gözün daki ne eydür*

*Temâşâ çün berü gel kim göresin
Nite gözüm yaşı ırmak u çaydur*

*Ne okdur bu ne ok kim degdi senden
Benüm boyum sünüydi şimdi yaydur*

*Kaşlarun yâdur gözün oklar atar
Gönglüm ol oklarıçun oldı âmâç*

*Ol ne kaşdur ol ne gözdür cân alur
Ol ne boydur ol ne yüzdür ol ne saç*

Sultan Veled'in *Dîvân'ı* ve mesnevîlerinde yer alan Türkçe manzumeleri (Sultan Veled 1341; Mansuroğlu 1958) ile Arapça şiirleri (Değirmençay 1997) yayımlanmıştır.

Sultan Veled'in tamamı Farsça olan eserleri şunlardır:

Sultân Veled'in *Dîvân* (Uzluğ 1941)'ı, kaside, gazel, kıt'a, terci-bend, terkib-bend, musammat ve rubaîlerden oluşmaktadır. Rubaîler (Uzluğ 1941: 559-616; Değirmençay 1996a) ise ayrı bir cüz halinde bulunmaktadır. *Dîvân'*da, Farsça 826 gazel, 32 kaside, 9 kıt'a, 10 terci-bend ve terkib-bend, 23 musammat, 454 rubaî yanında Türkçe ve Arapça şiirler ile Rumca beyitler de vardır. Bunlar, 62 beyitte 8 Arapça manzume ve 3 rubaînin yanında, Farsça bir gazel içinde 3 beyit, ayrıca bir de Farsça-Arapça mülemma şiir; 123 beyitte, 14 Türkçe manzume ve Farsça-Türkçe 13 beyitlik mülemma bir gazel; 21 Rumca beyit ile Farsça-Türkçe, Farsça-Arapça ve Farsça-Rumca bir arada mülemma şiirlerdir (Değirmençay 1996: 52).

*Dîvân'*daki gazellerin çoğu, Mevlânâ'nın gazellerine nazire olarak yazılmıştır. Büyük bir edebî değeri olmayan bu eser, devrinin muhtelif devlet ricali için yazılmış olan ve çok defa beyitlerinin ilk harflerinin sıralanmasından, hakkında yazılmış olduğu şahsın adı çıkan manzumeleri sebebiyle tarih tetkikleri bakımından mühimdir (Yazıcı 1997: 30).

Övgü ve mersiye mahiyetinde olanlar müstesna, bütün gazeller tasavvufî ve didaktik bir mahiyettedir. Bu gazellerin ve rubailerin en büyük özellikleri ifadenin hepsinde açık ve sâde oluşudur.

Sultân Veled'in ilk mesnevîsi olan *İbtidâ-nâme* (Sultan Veled 1315, 1976), Mevlânâ'nın hayatı ve Mevlânâ âşıklarının ilk inançlarını gösteren en eski ve doğru kaynak olması bakımından oldukça önemlidir. 1291 tarihinde yazılan mesnevîde 76 Türkçe, 180 Arapça ve 23 Rumca beyit de bulunmaktadır.

Sultan Veled, mesnevîsinin başında Mevlânâ'nın, *Mesnevî*'sinde geçmiş erenlerin kıssalarını zikrettiğini, onların kerametlerini ve makamlarını açıkladığını; onların kıssalarını anlatmaktan maksadının kendi kerametlerini ve makamlarını belirtmek olduğunu; kendisiyle dost ve gönüldaş olan Seyyid Burhaneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, Tebrizli Şemseddin Muhammed, Konyalı Şeyh Selahaddin Feridun, Konyalı Çelebi Hüsameddin'in hâlleri ile kendi hâllerini, anlattığı hikâyelerle zikrettiğini belirttikten sonra, bazı kimselerin durumun doğruluğunu anlayacak, söylenen maksadı kavrayacak anlayış ve sezîş kabiliyeti bulunmadığı için *Mesnevî*'de bildirilen kendisi ve kendisiyle gönülleri bir olan musahiplerinin ahvalinin okuyanlara ve dinleyenlere malum olsun, şüpheleri ortadan kalsın diye etraflıca anlattığını belirtir (Sultan Veled 1976: 1-2).

Rebâb-nâme (bak. Değirmençay 1996) 1301'de nesir ve nazım olarak kaleme almıştır. 8124 beyit olan mesnevîde 162 Türkçe, 36 Arapça ve 22 tane de Rumca beyit vardır. Sultan Veled, *Rebâb-nâme*'de, öğütlerden, Hakk'ın sırlarından yani Kur'ân ayetlerinden ve tarikatın gereği olan hususlardan bahsetmiştir. Bu bahisler içerisinde birçok âyet ve hadis iktibaslarında bulunulmuş ve mânâları geniş açıklamalarla ifade edilmiştir. Türkçe ve Arapça beyitlerde de aynı hususlar söylenmiş olup nispeten Türkçe beyitlerde, Arapça beyitlere oranla biraz daha fazla konu işlenmiş; ayrıca Mevlânâ'nın övgüsüne de yer verilmiştir.

Sultan Veled'in üçüncü ve son mesnevîsi *İntihâ-nâme*'dir. Eser, baştan sona Farsça olup diğer eserlerinde olduğu gibi Türkçe, Arapça ve Rumca beyitler yoktur (Değirmençay 1996: 54-55). *İntihâ-nâme*'de, tarikatın gereği olan şeylerle, vaaz ve nasihatlerin anlatılması yanında, Mevlevîlikle ilgili olarak Mevlânâ'nın Şems'e bağlanmadan önceki du-

rumu, yaşantısı ve diğer özellikleri ile Şems'e bağlanması ve Şems'in, daha önce hiç sema yapmamış olan Mevlânâ'yı semaa başlatması; semanın, bütün müritler tarafından yapılması ve sema ile ilgili birtakım kısa anlatımlar da vardır (Değirmençay 1996a: 24).

Sultan Veled'in *Maârif* isminde Farsça mensur ve tasavvufî bir eseri dahi vardır.

Nâsırî

Bu dönem şâirlerinden olan **Nâsırî**'nin de bazı Türkçe şiirleriyle karşılaşmaktayız. Sivaslı olup Sultan Veled dervişlerinden Rükneddin el-Urmevî el-Konevî'nin oğlu olan Nâsırî, tarikat hakkında manzum bir kitap olmadığını görmüş ve *Fütüvvetnâme* (Gölpınarlı 1952: 181-203) isimli mesnevîsini 679/1280 tarihinde Farsça olarak yazmıştır. Aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla kaleme alınan ve 882 beyit olan mesnevîsini, Ahi Muhammed'e ithaf etmiştir (Ateş 1945: 118). Nâsırî'nin manzum mensur karışık olarak kaleme aldığı *İşrâkât* adında bir eseri dahi vardır. Burada yer alan bazı hikâyeler Anadolu'da geçtiği için o dönem Anadolu'suna dair bazı bilgiler vermektedir. Ayrıca şâirin, *Mesnevî* ve *Garîb-nâme*'de de geçen "üzüm hikâyesi"ni anlatırken Türkçe iki beyte, başka bir *latifesinde* ise bir mısraa yer vermesi, onun Farsçanın yanında Türkçe şiirler de söylediğini göstermektedir (Köprülü 1943: 446).

Yûnus Emre

Yaşadığı dönem konusunda farklı görüşler olan, XIII. asrın ortaları ile XIV. asrın başlarında yaşadığı tahmin edilen, ilk Türkçe *Dîvânı* tertip eden, *Risâletü'n-Nushiyye* adında bir mesnevî kaleme alan **Yûnus Emre**'nin Türk edebiyatında müstesna bir yeri vardır. Türkçeyi çok iyi bir şekilde kullanan Yunus Emre, Oğuz Türkçesine dayalı Anadolu Türkçesinin müstakil bir yazı dili olarak kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır (Korkmaz 1995: 363). Halkın konuşma dilini en canlı bir şekilde kullanmış, Türkçenin bir edebiyat ve kültür dili olmasında son derece önemli hizmette bulunmuştur (Timurtaş 1997: 236).

Yunus'un eserlerinde kullandığı dil sade, canlı bir konuşma diline yaslanmakla birlikte O, halk tarafından anlaşılabilir Arapça ve Farsça keli-

meleri kullanmaktan da çekinmemiştir. Bu onun şöhretinin geniş halk kitlelerine yayılmasını sağlamıştır.

Yunus Emre'nin *Divan*'ında (Tatçı 1990; Timurtaş 1989) yer alan gazellerinin konusu, hemen hemen tamamen din ve tasavvuf etrafında odaklanmaktadır. O, Orta Asya'da Ahmed-i Yesevî ve dervişlerinin *hikmet*leriyle başlayan çığırı, Anadolu'da devam ettirmiştir. Ancak bu devam, taklidî mahiyette olmamıştır. Çünkü Yunus *hikmet* geleneğini kendi kabiliyetiyle yoğurarak en üst düzeye çıkararak ve kendisinden sonra bir Yunus mektebinin oluşmasını sağlayan orijinal bir şâirdir (Tatçı 1990: I/71-72). Yunus, Orta Asya Türk tasavvuf geleneği ile tasavvuf felsefesini birleştirmiş yani Ahmed-i Yesevî ile İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerini kendisinde bir araya getirmiş bir şahsiyettir (Yakıt 2002: 17). Bir şiirinde *Mevlânâ Hüdâ-vendgâr bize nazar kılalı / Onun görklü nazarı gönlümüz aynası [oldu]* diyerek Mevlânâ'nın manevî nazarı altında olduğunu belirten Yunus Emre, bazı yazarlara göre "Mesnevî'yi ve *Dîvân-ı Kebîr'i* okumuş, onlardan bir çok mazmûnları, kendince tasarruf etmiş, Mevlânâ'nın tesiri altında kalmış, hatta onun insanî görüşünü Türkçede dile getirmiş bir şâirdir." Bazılarına göre de "Daha önce İbn Arabî ve Mevlânâ'da vahdet-i vücûd ve buna bağlı olarak diğer tasavvufî mefhumlar, en geniş ve apaçık ifadesini bulmuştu. Fakat Türkçede ilk defa Yunus bu mefhumları 'ür-yan' kılıyordu." Yine onun Türk edebiyatındaki yeri ve tesirleri üzerinde geniş bir çalışma yapan Köprülü'nün ifadesiyle "O, Muhyiddin-i Arabî ve şakirtleriyle Celaleddin-i Rumî'nin yaydığı geniş ve serbest telakkileri tamamıyla kendine maletmiş, rûhen mutasavvif, büyük ve çok samimî ve sanatkâr bir şahsiyetti" (Kılıç 2007: 79-80). Yunus Emre'nin "Çıkıdum erik dalına anda yidiüm üzümü / Bostan ıssı kakıyup dir ne yirsün kozumu" matlaıyla başlayan şiiri, diğer şiirlerinin aksine tamamen sembolik olarak kaleme alınmıştır. Seyr ü sülûka giren dervişlerin karşılaştıkları güçlüklerin sembolik olarak anlatıldığı bu şiire, bazı mutasavvıflar tarafından şerhler yazılmıştır (Pekolcay vd. 1991; Yakıt 2002; Tatçı 2005).

Yunus Emre'nin 707/1307 tarihinde kaleme aldığı *Risâletü'n-nushiye* (Tatçı 1990; Günay vd. 2004) isimli mesnevîsi, aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılan manzum bir girişle başlar. Kısa bir mensur bölümden sonra, mefâilün mefâilün feûlün vezniyle yazılan mesnevînin asıl bölümleri gelmektedir. 600 beyitten oluşan mesnevînin giriş man-

zumesinde Hz. “Âdem’in yaratılışı” ve “Anâsır-ı Erbaa (toprak, su, hava, ateş)” açıklandıktan sonra, mensur kısımda akıl, iman ve ilim makamları ele alınmıştır. Daha sonra “ruh ve akıl”, “kibir ve kanaat”, “buşu ve gazap”, “sabır”, “buhl ve haset” ile “gıybet ve bühtan” konuları sırasıyla şerh edilmiştir. *Risâletü’n-nushiye*’de tasavvufî ahlâk, ya da seyr ü sülûk denilen manevî yolculuk, insanın iç mücadelesi, kendini bilme ve bulma gayreti, bir toplum düzeninden hareketle daha doğrusu Anadolu Selçuklu Türk askerî teşkilatından ve sair sosyal hayatından mehazlar alınarak anlatılmıştır. Ele alınan mücerret dünya anlayışı, müşahhas örneklerle, hikâye diliyle ve nasihatçi bir anlayışla işlenmiştir (Tatçı 1990: III/1-18). Eserin diğer bir özelliği de İslâmiyetle birlikte Türk ruhunda meydana gelen değişikliği yansıtmasıdır. Nitekim eserde, dışa dönük, savaşçı, maddî kuvvete dayalı *alp tipi*’nin yerini; içe dönük, manevî olanın peşine giden *veli tipi* almıştır. Yunus bu eserinde adeta eski Türk akıncısını atından indirerek elinden kılıcını ve okunu almış ve onu kendi içinde sefere davet etmiştir (Günay vd. 2004: 92). *Risâletü’n-nushiye*, her ne kadar muhteva ve kurgu yönünden başarılı olsa da, nazım tekniği; yani işlenişi bakımından zayıf bir eserdir. Eserin türünün ilk örneklerinden biri olması ve Yunus’un mizacına uymamasından dolayı Yunus, mesnevîsinde ele aldığı konu itibarıyla ön plana çıkmıştır. Nitekim Yunus Emre, mesnevîsinden ziyade divanındaki gazel ve ilahîleriyle şöhret bulmuş ve bir Yunus mektebinin doğmasına sebep olmuştur (Günay vd. 2004: 97-98).

Dehhânî

Bu dönemde yazmış olduğu Türkçe şiirlerle dikkati çeken şâirlerden biri de Dehhânî’dir. Dehhânî’nin hayatı hakkında bilgilerimiz çok sınırlıdır. Bugün için elimizde bulunan tek kasidesinden bildiğimiz, Horasan’dan Anadolu’ya geldiği ve sultandan tekrar oraya dönmek istediğidir. Dehhânî’yi ilim âlemine tanıtan M. Fuad Köprülü’nün tespitlerine göre şâir, III. Alâaddîn Keykubâd devrinde (1298-1302) Anadolu’ya gelmiş ve bu sultana intisap etmiştir. Onun sarayında bulunan Dehhânî, eğlence ve işret meclislerine de katılmıştır. Ayrıca bu sultanın isteği üzerine yirmi bin beyitlik Farsça bir *Şeh-nâme* kaleme almıştır (Köprülüâde Mehmed Fuad 1926; Köprülü 1986: 271, 337). Köprülü’den sonra Mecdut Mansuroğlu (1947: 4-5) ve Vasfi Mahir Kocatürk (1970: 170) de

Dehhânî'nin III. Alâaddîn Keykubâd zamanında yaşadığını belirtmişlerdir. Devriyle ilgili bazı hususiyetleri bünyesinde barındıran söz konusu kasidesinde yer alan bazı telmihleri, Hikmet İlaydın farklı şekilde yorumlayarak onun I. Alâaddîn Keykubâd zamanında (1220-1237) yaşamış olabileceğini ileri sürmüştür (1974). Çetin Derdiyok da "Tematik Bir Bakış"la değerlendirdiği kasidesinde bu sultanın büyük ihtimalle I. Alâaddîn Keykubad olduğu sonucuna varmıştır (1994). Ömer Faruk Akün ise, bir manzumesindeki ipuçlarından hareket ederek onun 1361 tarihinde daha hayatta olduğu ve Anadolu'dan henüz ayrılmadığına dikkat çekmiştir (1994: 393). Günay Kut ise, Karaman Beyi Alâaddîn Ali (ö. 1398) zamanında yaşadığını belirtmektedir (2004: 354). Ancak Dehhânî'nin bilinen tek kasidesi, *Mecmû'atü'n-nezâ'ir*'e göre Ahmedî'nin şiirine (Canpolat 1982: 26-28), *Câmi'u'n-nezâ'ir*'e göre ise Şeyyâd Hamza'nın şiirine (vr. 434b) yazılan nazireler arasında gösterilmektedir. Bu da, nazire derleyicilerinin bu konuda yeterli dikkat göstermediklerini, dolayısıyla Dehhânî'nin XIV. asırda yaşadığına dair sonuçlara ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Dehhânî'nin döneminin bazı hususiyetlerini bünyesinde barındıran kasidesindeki görüşler ve dönemin sultanı hakkında söylediği düşüncüler ise, onun Sultan I. Alâaddîn Keykubâd döneminde yaşadığını düşündürmektedir. Çünkü Horasan yöresinden Anadolu'ya olan sanatkar ve alim akımının, bu sultan döneminde oluşan huzur ve istikrardan dolayı yoğunlaştığı bilinmektedir (Kartal 2007: 473).

XV. asırda Ömer b. Mezîd'in *Mecmû'atü'n-nezâ'ir*'i (Canpolat 1982: 26-28, 32-33, 42, 54-55, 133-34) ile XVI. asırda Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi'u'n-nezâ'ir*'i gibi önemli nazire mecmualarında şiirlerinin bulunması, Şeyhoğlu Mustafâ'nın *Kenzü'l-küberâ*'sında kendisinden bir şiir seçilmesi (Yavuz 1991: 144) ve Hatıboğlu'nun Hacı Bektaş-ı Velî'nin makalelerini tercüme ettiği *Bahrü'l-hakâyık* isimli eserinde adının bazı ünlü Türk şâirlerle anılması (Ertaylan 1960: 111 [metin]), Dehhânî'nin hem şöhretinin hem de etkisinin sonraki asırlarda devam ettiğini göstermektedir.

Fuad Köprülü, Dehhânî'yi Anadolu'da "lâ-dinî klasik şiirin başlangıcı" olarak gösterir. Döneminde hemen bütün şâirlerin dinî-tasavvufî konulara yönelmesine karşılık Dehhânî'nin şiirleri bahar, gül, işret mec-

lisleri gibi dünya zevklerini; hasret, arzu, heves, içli şikâyetler hâlinde dünyevî aşkın çeşitli tezahürlerini, hayatın geçiciliğini, bundan dolayı içinde bulunulan zamanı hakkıyla yaşamak gerektiğini yer yer şuh bir eda ile aksettirmiştir. Bunda Horasan'dan Anadolu'ya gelmeden önce büyük bir ihtimalle yine sarayda bulunması ve saray kültürünü yakinen bilmesi de etkili olmuştur. Çünkü o dönemlerde Orta Asya coğrafyasında hüküm süren Türk hanedanlarının gerek saraylarında gerekse saray etrafında vücut bulan edebiyata bakıldığı zaman, muhteva yönünden bu tarzda olduğu dikkat çekmektedir (Kartal 2007: 473).

Daha çok maddî hayatı dillendiren ve şekil mükemmeliyetini temsil eden din dışı klasik şiirimizin en başında yer alan Dehhânî'nin şiirleri, dil bakımından, Mevlânâ ve Sultan Veled'inkilere nazaran daha mütakâmildir. Renkli ve oldukça ilhamlı bir ruha sahip olan şâir, şiirlerini şekil güzelliği ile de süsleyerek mısralarında üstün bir ahenk oluşturmayı başarmıştır. Şiirleri arasında XIV. ve XV. asır klasik şiir edasını müjdeleyen güzel beyitler bulunmaktadır. Klasik İran şiirinde kalıplaşan ve klasik edebiyatımızda da kullanılan temsîlî kelime ve mazmunları Türk şiirine ilk girdirenlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Onunla birlikte, Türk edebiyatında muayyen bir estetik anlayışı, fikir ve sanat malzemesi, telmih sahaları ve şekil örnekleri olan klasik şiir başlamış olmaktadır. Dehhânî, maddî duygulu ve şekilci bir sanatkâr sıfatıyla, kendisinden sonra gelen XIV. asır şâirlerine, özellikle de Ahmedî'ye tabii bir tekamülle bağlanmaktadır. XV. asra kadar büyük şâirler arasında sayılan Dehhânî, bilhassa Ahmed Paşa'dan sonra, hem şiir dilinin hem de zevkin tekâmülüyle gölgede kalmış ve unutulmuştur (Kocatürk 1970: 109).

Dehhânî'nin bugüne kadar ele geçen şiirleri bir kaside ile altı gazelden ibaret olup toplam 79 beyittir. Biri özel kitaplığındaki bir mecmuada, diğeri Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmi'u'n-nezâ'ir* adlı nazireler mecmuasında bulunan iki gazeliyle kasidesinin bazı parçaları ilk defa Fuad Köprülü tarafından yayımlanmış (Köprülüzâde Mehmed Fuad 1926), bunlara daha sonra Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-nezâ'ir*'inde bulunan dört gazel daha ilâve edilmiştir (Köprülüzâde Mehmed Fuad 1928). Mecdut Mansuroğlu, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki bir nazireler mecmuasında yer alan üç gazeli, son beyitlerindeki "dehânî" keli-

mesinin “Dehhânî” mahlasının vezin gereği değiştirilmiş şekli olabileceği düşüncesiyle Dehhânî'nin şiirleri arasına katmıştır (1942: 101-4). Ancak daha sonra bunun isabetsizliği Köprülü tarafından ortaya konmasına (1943: 396 [dipnot 1]) rağmen, Mecdut Mansuroğlu bu üç gazeli Dehhânî'nin diğer şiirleriyle birlikte ayrıca neşretmiştir (1947). Bu üç gazelden birinin Hikmet İlaydın'ın “tahmin” kayd-ı ihtiyatıyla ifade ettiği, M. Fatih Köksal'ın ise doğruluğunu teyid ettiği gibi XV. asır şâirlerinden Resmî'ye, diğer ikisinin ise XVI. asır âlim ve şâirlerinden Kemalpaşazâde'ye ait olduğu tespit edilmiştir (İlaydın 1978; Köksal 2005). Hoca Dehhânî'ye ait olduğu bilinen bütün şiirler bazı filolojik düzeltmeler, bir indeks-sözlük ve orijinal nüshasının fotokopisiyle birlikte Hikmet İlaydın tarafından yayımlanmıştır (1978). Günay Kut, Dehhânî'nin bu yedi şiirine bir şiir daha ilâve etmiştir (Kut 1988).

Dehhânî'nin, Firdevsî'nin *Şeh-nâme'si* biçiminde bir şeh-nâme yazması için Sultan Alâaddîn Keykubâd'dan emir aldığı XIV. asır Anadolu şâirlerinden Yarcânî'nin *Karaman Oğulları Şâh-nâmesi*'nde kayıtlıdır. Dehhânî, bu emir üzerine 20.000 beyitlik Farsça bir *Selçuklu Şâh-nâme'si* yazmıştır. Fakat ne yazık ki bu eser bugün ortada yoktur.

KAYNAKÇA

- Ahmet Eflâkî (1989), *Âriflerin Menkıbeleri I-II*, (Çev.: Tahsin Yazıcı), İstanbul: MEB Yay.
- Akkaya, Şükrü (1954), *Kitâb-ı Melik Dânişmend Gazi: Eine Türkische Historischer Heldenroman aus der Mitte des 13. Jahrhunderts*, Ankara.
- Akün, Ömer Faruk (1994), “Divan Edebiyatı,, mad., *DİA*, 9: 389-427.
- Alî Şîr Nevâî (1323), *Mecâlisü'n-nefâis, Der-Tezkire-i Şu'arâ-i Karn-i Nohum Hicrî, Te'lîf: Mîr Nizâmuddîn Alî Şîr Nevâ'î*, (Be-Sa'y u İhtimâm-i Alî Asgar Hikmet), Tehrân.
- Alp, Faruk (1997), *Dîvân-ı Kebîr Nüshaları [Tavsif - Mukayese - İndeks]*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Alpay, Selahattin (1986), *Fütûhât-ı Mekkiyye*, İstanbul: Şakir Hoca Kitabevi.
- Anbarcıoğlu, Meliha Ülker (1990), *Mevlânâ, Fîhi Mâfih*, İstanbul: MEB Yay.
- Anbarcıoğlu, Meliha (1991), *Sultan Veled, Maârif*, İstanbul: MEB Yay.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig I*, Tıpkıçekimle Yapılmış İkinci Baskı, Ankara: TDK Yay.

- Arat, Reşid Rahmeti (1988) *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig*, (Çeviri), Ankara: TTK Yay.
- Ateş, Ahmed (1945), "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, Cüz: II: 94-135.
- Ateş, Ahmed (1952), "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalar", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 61: 49-130.
- Ateş, Ahmed (1959), "Anadolu'nun Unutulmuş Bir Şâiri: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fargânî", *Belleten*, XXIII: 415-25.
- Ateş, Ahmed (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Ateş, Ahmed (1997), "Muhyi-d-din Arabî" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, 8: 533-55.
- Baykara, Tuncer (2006), "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirli-ler/Kentliler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, c. I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 275-291.
- Bayram, Mikâil (1981), *Anadolu'da Telif Edilen İlk Eser: Keşfu'l-akabe, İbnu'l-Kemal İlyas b. Ahmed*, Konya.
- Bayram, Mikâil (1993), *Şeyh Evhadü'd-dîn Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tari-katı*, Konya.
- Bayram, Mikâil (1994), *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşki-lâtı)*, Konya.
- Bayram, Mikâil (1996), *Ahi Evren (Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud Al-Hoyi) İmânın Boyutları (Metâli'ü'l-îmân)*, [Konya].
- Bayram, Mikâil (2001), "Anadolu Selçukluları'nda Devlet Yapısının Şekil-lenmesi", *Cogito*, 21, s. 61-72.
- Bayram, Mikâil (2001a), *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul.
- Bayram, Mikâil (2001b), *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul.
- Bayram, Mikâil (2003), *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya: Kömen Yay.
- Bayram, Mikâil (2004), *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Konya: Kömen Yay.
- Bayram, Mikâil (2005), *Şeyh Evhadü'd-dîn Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-nâ-mesi*, İstanbul: Kardelen Yay.
- Buluç, Sadettin (1955), "Eski Bir Türk Dili Yadigârı Behcetü'l-hadâ'ık fî-Mev'izeti'l-halâ'ik", *TDED*, 6: 119-31.

- Buluç, Sadettin (1956), “Behcetü’l-hadâ’ik fî-Mev’izeti’l-halâ’ik’den Örnekler”, *TDED*, 7/ 1-2: 16-37.
- Buluç, Sadettin (1988), “Behcetü’l-hadâ’ik fî-Mev’izeti’l-halâ’ik’ten Derlenmiş Koşuklar”, *TDAY– Belleten* 1963: 161-201.
- Caferoğlu, A. (1972), “İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları”, *Türkiyat Mecmuası*, XVII 1972: 1-12.
- Can, Şefik (1990), *Hız. Mevlânâ’nın Rubaileri I*, İstanbul: KB Yay.
- Can, Şefik (1991), *Hız. Mevlânâ’nın Rubaileri II*, İstanbul: KB Yay.
- Can, Şefik (2003), *Mevlânâ, Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, İstanbul: Ötüken.
- Canpolat, Mustafa (1982), “Ömer bin Mezîd Mecmû’atü’n-nezâ’ir”, Ankara: TDK Yay.
- Canpolat, Mustafa (1989), “Behcetü’l-hadâ’ik’in Dili Üzerine”, *TDAY – Belleten* 1967: 165-75.
- Çelebioğlu, Âmil (1978), “XIII - XV (ilk yarısı). Yüzyıl Mesnevilerinde Mevlânâ Tesiri”, *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, (Hzr. Feyzi Halıcı), Ankara: 99-133.
- Çiftçi, Hasan (2002), *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Ankara: KB Yay.
- Dâvud İbrâhimî (1995), “Enîsü’l-kulûb” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11: 242-43.
- Değirmençay, Veyis (1996), *Sultan Veled ve Rebabnâme*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum [Basılmamış Doktora Tezi].
- Değirmençay, Veyis (1996a), *Sultan Veled Rubailer*, Erzurum: AÜFEF Yay.
- Değirmençay, Veyis (1997), *Sultan Veled’in Arapça Şiirleri*, Erzurum: AÜFEF Yay.
- Değirmençay, Veyis (1997a), “İntihânâme Mesnevisinde Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Anlatımlar”, *Yedi İklim*, 11/84: 53-8.
- Demir, Nurettin (2007), “Batı Türk Yazı Dilinin Oluşumu”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 302-11
- Derin, Adnan (1987), *Tuhfe-i Mübârizî [Metin-Gramer Notları-Sözlük]*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Develi, Hayati (2006), *Osmanlı’nın Dili*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- Deyhîm, Muhammed (1367) *Tezkire-i Şu’arâ-yi Âzerbaycan –Târîh-i Zindegî ve Âsâr-*, Du Cild, Tebrîz.

- Düzen, İbrahim (1978), *Muhammed b. Gazi al-Malatyavî ve Eseri Ravzat al-Ukul*, II Cilt, Erzurum [Basılmamış Doçentlik Tezi].
- Ertaylan, İsmail Hikmet (1949), "h. VII. (m. XIII) Asra Ait Çok Değerli Bir Türk Dili Yâdigârı: *Behcetü'l-hadâ'ık fî Mev'ızeti'l-halâ'ık*", *TDED*, III: 275-7.
- Ertaylan, İsmail Hikmet (1960), Hatiboğlu, *Bahrü'l-hakâyık*, İstanbul: İÜEF Yay.
- Erzi, Adnan (1963), *Gunyetü'l-kâtib ve Münyetü't-tâlib*, Ankara.
- Erzi, Adnan (1963a), *Rüsümü'r-resâ'il ve Nücümü'l-fezâ'il*, Ankara.
- Fahrüddin Irâkî (1988), *Lemâat [Pariltılar]*, (çev.: Saffet Yetkin): MEGSB Yay.
- Fazloğlu, İhsan (2006), "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk Felsefe-Bilim Tarihine Önsöz", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, c. I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 413-428.
- Fomkin, , M. S. (1994), "Sultan Veled (1226-1312)'in Şiir Sanatı ve Türk Şiir Geleneği", *TDAY-Belâten 1991*, Ankara: 137-48.
- Furûzanfer, Bediü'z-zaman (1347), *Menâkıbnâme-i Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî*, Tehrân.
- Furûzanfer, Bediü'z-zaman (1352), *Bahâeddîn Veled, Ma'ârif I-II*, Tehrân.
- Furûzanfer, Bediü'z-zaman (1369), *Kitâb-i Fîhi Mâfih ez-Guftâri Mevlânâ Celâle'd-dîn Muhammed Meşhûr bâ-Mevlevî, Çâp-i Şeşom*, Tehrân.
- Furûzanfer, B. (1990), *Mevlânâ Celaleddin*, (Çeviren: Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul: MEB Yay.
- Gençosman, M. Nuri (1988), *Mevlânâ'nın Rubaileri I-II [Tam Metin]*, İstanbul: MEGSB Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1945), *Mevlânâ, Seçme Rubailer*, İstanbul: MEB Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1952), "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI: 1-354.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1959), *Mevlânâ Celâleddin, Fîhi Mâ Fih*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1963), *Mevlânâ Celaleddin Rûmî Mektuplar*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1963a), *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1964), *Rubâiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1965), *Mecâlis-i Seb'a [Yedi Meclis]*, Konya: Konya Turizm Derneği Yay.

- Gölpınarlı, Abdülbâki (1976), *Sultan Veled, İbtidâ-nâme*, Ankara: Konya Turizm Derneği Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1979), *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, İstanbul: Der Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1981-1983-1984), *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, I-II. Cilt, III.- IV. Cilt, V.-VI. Cilt: İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1983), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1985), M. Celâleddin Rumî, *Fîhi Mâ-Fîh ve Mecâlis-i Seba'dan Seçmeler*, Ankara: KTB Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1985a), *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1992), *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1992a), *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gülşehrî (1957), *Mantıku't-tayr* [Tıpkı Basım], (Önsözü Yazan: Agâh Sırrı Levend), Ankara: TDK Yay.
- Günay Umay, Osman Horata (2004), *Risâletü'n-nushiyye*, Ankara: Akçağ Yay.
- Hâce Alî-i Hârezmî (1376), *Yûsuf u Züleyhâ (Türki)*, (Mukaddime: M. Kerîmî), Zengân.
- Hacı Bektaş-ı Velî (1959), *Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî'nin Vasiyetnâmesi, Kitâbü'l-fevâ'id*, (nşr. İ.Ö.), İstanbul.
- Hacı Bektaş-ı Velî (1989), *Şerh-i Besmele*, (Hzr.: Rüştü Şardağ), Ankara.
- Hacı Bektaş Velî (1996), *Makâlât*, (Prof. Dr. Esad Coşan'ın Tenkidli Basımından Sadeleştiren: Hüseyin Özbay), Ankara: KB Yay.
- Hacı Bektaş Velî (2004), *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, (Çev.: Davut Duman), Ankara.
- Haşim, Muhammed Mîrzâ (1333), *Kitâb-i Fîhi Mâ Fîh*, Tehrân.
- İbn Arabî (1405), *el-Fütûhatü'l-mekkiyye*, (tas. Osman Yahya-İbrahim Medkûr), Cilt: I-XIV, Kahire.
- İbn Bibi [El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi] (1996), *El Evamirü'l-ala'ie fi'l-umuri'l-ala'ie [Selçuk-name]*, (Çev.: Mürsel Öztürk), II Cilt, Ankara: KB Yay.
- İlaydın, Hikmet (1974), "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı", *Türk Dili*, XXX/ 274-279: 765-74.

- İlaydın, Hikmet (1978), "Dehhânî'nin Şiirleri", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara: TDK Yay.: 136-76.
- İz, Fahir (1995), *Eski Türk Edebiyatında Nazm, I-II*, Ankara: Akçağ Yay.
- Johanson, Lars (1993), "Rûmî and the Birth of Turkish Poetry", *Journal of Turkology*, 1/1: 23-37.
- Kanar, Mehmet (1999), *Rubaîler, Evhadüddîn-i Kirmânî*, İstanbul: İnsan Yay.
- Kâni'-i Tûsî (1358), *Kelîle ve Dimne-i Manzûm*, (be-Tashîh: Magali Tudova), Bunyâd-i Ferheng-i Îrân.
- Kartal, Ahmet (1999), *Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri (XI. Asırdan XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ve Fars Edebiyatının Münasebetleri)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara [Basılmamış Doktora Tezi].
- Kartal, Ahmet (2000), "Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-nefâis İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi", *Bilig*, 13: 21-65.
- Kartal, Ahmet (2001), "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilig*, 17: 55-70.
- Kartal, Ahmet (2001a), "Türk Yazı Dilinin Gelişme Çağları", *Türk Yurdu-Türkçeye Saygı Özel Sayısı*, 162-163: 221-49.
- Kartal, Ahmet (2002), "Anadolu'da Farsça Şiir Söyleyen Şairler (XI-XVI. Asırlar)" *Türkler*, 7: 682-695.
- Kartal, Ahmet (2006), "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Şiir ve Şâirler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı*, c. I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 493-519.
- Kartal, Ahmet (2007), "Anadolu'da Türk Edebiyatının Öncüleri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 465-80.
- Kartal, Ahmet (2007a), "Tarihî, Sosyo-Kültürel Bağlam", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 439-64.
- Kılıç, Erol (1996), "el-Fütûhatü'l-mekkiyye" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13: 251-58.
- Kılıç, Mahmut Erol (2007), *Sûfi ve Şiir*, İstanbul: İnsan Yay.
- Kırlangıç, Hicabi (2007), "Mevlânâ'nın Şiir Anlayışı", *Mevlânâ*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 219-25.
- Kocatürk, Vasfi Mahir (1970), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- Koman, Mahmud Mes'ud (1955), "Tuhfe-i Mübârizî [Lübâbü'n-nuhab tercümesi], *İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, 18/3.

- Konuk, A. Avni (1990), *Fusûsü'l-hikem Tercümesi ve Şerhi*, Cilt: I-III, (Hzr.: M. Tahralı-S. Eraydın), İstanbul.
- Konuk, Ahmed Avni (1994), *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Fîhi Mâ Fîh*, (Yayına Hazırlayan: Selçuk Eraydın), İstanbul: İz Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: TDK Yay.
- Köksal, Hasan (2003), *Battal Gazi Destanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Köksal, M. Fatih (2005), "Yanılıcı Mahlaslar veya İbn-i Kemâl'in Ettikleri", *Türk Edebiyatı*, Şubat/376.
- Köprülü, M. Fuad (1943), "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, VII/27: 379-522.
- Köprülü, M. Fuad (1986), *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Basım, İstanbul: Ötüken.
- Köprülü, M. Fuad (2003), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yay.
- Köprülü, M. Fuad (2003a), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 9. Baskı, Ankara: Akçağ Yay.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (1926), "Selçukiler Devrinde Anadolu Tâirleri: Hoca Dehhânî", *Hayat*, 1/1: 4-5.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (1926a), "Selçukiler Devrinde Anadolu Şâirleri II: Ahmed Fakîh", *Türk Yurdu*, IV/26: 286-95.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (1928), "Selçukiler Devri Edebiyatı Hakkında Bazı Notlar", *Hayat*, IV/102: 488.
- Kunt, İbrahim (1996), *Mesnevî Sözlükleri ve 'Abdullatîf b. 'Abdullâh'ın Letâifu'l-luğat'ı*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Konya [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi].
- Kut, Günay (1988), "Yazmalar Arasında II", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII: 181-95.
- Kut, Günay (2004), "Erken Dönem Nazım (XIII-XIV. Yüzyıl)", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara: AKM Yay.: 304-564.
- Mansuroğlu, Mecdut (1942), "Anadolu Metinleri XIII. Asır II: Dehani" *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII: 101-104.
- Mansuroğlu, Mecdut (1947), *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhanî ve Manzumeleri*, İstanbul: İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Mezunları Cemiyeti Yay.
- Mansuroğlu, Mecdut (1950), "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4, İstanbul, s. 215-229.

- Mansuroğlu, Mecdut (1958), *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul: İÜEF Yay.
- Mansuroğlu, Mecdut (1988), "Mevlânâ Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler", *TDAY-Belleten* 1954: 207-20.
- Mazıoğlu, Hasibe (1972), "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler", *Malazgirt Armağanı*, Ankara: TTK Yay.: 297-316.
- Mélikoff, Irène (1960), *La Geste de Melik Dânişmend: Etude Critique du Dânişmendnâme, Tome I: Introduction et Traduction, Paris; Tome II: Edition Critique, Paris.*
- Mercan, İsmail Hakkı (1989), *Menâkıb-nâme-i Şeyh Evhadeddîn Kirmânî*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Mevlânâ (1335), *Mektûbât-i Mevlânâ Celâle'd-dîn-i Rûmî*, Önsöz ve Ekler: Yûsuf Cemşid Purgulâm Huseyn Emîn, Tehrân.
- Mevlânâ, Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Mevlevî-yi Rûmî (1345), *Kulliyât-i Dîvân-i Şems-i Tebrîzî [be-inzimâm: Seyri der-Dîvân-i Şems be-kalem-i Alî Deştî - Şerh-i Hâl-i Mevlevî be-kalem-i Bedîuzzamân Furûzanfer]*, Çâp-i sevvum, Tehrân.
- Mevlânâ (1370), *Mesnevî-yi Ma'nevî*, Te'lîf: Celâleddîn Muhammed bin Muhammed bin el-Huseyn el-Belhî er-Rûmî, (Hrz. Reynold A. Nicholson), Çâp-i Heftum, Si Cild, Tehrân.
- Mevlânâ (1925-1940), *Mesnevî-yi Ma'nevî*, Te'lîf: Celâleddîn Muhammed bin Muhammed bin el-Huseyn el-Belhî sümme er-Rûmî, (Hrz. Reynold A. Nicholson), Heşt Cild, Leiden.
- Mevlânâ (1937), *Mevlânânın Mektupları*, Mukaddime: Veled İzbudak, Önsöz: Nafiz Uzluk, Düzelten: Ahmed Remzi Akyürek, İstanbul.
- Mevlânâ (1988), *Mesnevî*, (Çev.: Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı), 6 cilt, İstanbul: MEB Yay.
- Mevlânâ Celâleddin (1992), *Dîvân-ı Kebîr*, (Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı), 7 Cilt, KB Yay.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1312), *Rübâ'ıyyât*, İstanbul: Ahter Matbaası.
- Mevlânâ Calâleddîn-i Rûmî (1993), *MESNEVÎ (Faksimile Basım)*, Ankara: KB Yay.
- Miftâh, İlhâme – Velî Vehhâb (1374), *Nigâhî be-Revend-i Nufûz ve Gosteriş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der- Turkiye*, Tehrân.

- M. Şerefeddin (1934), "Mevlânâ'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, IV: 111-68.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992), "Battâl Gazi (ö. 122/740 [?])", mad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5: 204-5
- Ocak, Ahmet Yaşar (2006), "Türkiye Selçukluları ve İslâm (Genel Bakış)", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğı*, c. I, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 443-457.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2006a), "XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu Şehirlerinde Dini-Soayal Hayat (Selçuklulardan Osmanlılara Genel Bir Bakış)", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğı*, c. I, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 249-263.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2006b), "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvuf", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğı*, c. I, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 429-39.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2007), "Mevlana Önce Kendi Zaman ve Zemininin İnsanıdır Yahut Mevlana'yı Doğru Anlamak Üzerine", *Mevlana*, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 15-37.
- Özaydın, Abdùlkerim (1993), "Dânişmendliler" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8: 469-74.
- Özaydın, Abdùlkerim (1993a), "Dânişmend Gazi (ö. 477/1085[?])" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8:
- Özel, Ahmet (1990), *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Öztekin, Nezahat (1978), *Mevlânâ'nın Mesnevi'sindeki Hikâyelerin XII – XV. Yüzyıl Andolu Mesnevilerine Etkisi*, İzmir.
- Pekolcay, Necla-Emine Sevim (1991), *Yunus Emre Şerhleri*, Ankara: KB Yay.
- Râvendî, Necmüddîn Ebûbekr Muhammed bin Alî (1333), *Râhatu's-sudûr* (be-Tashîh: Muhammed İkbâl), Tehrân [Ofset ez-Çâp-i 1921 Leiden].
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî (1999), *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr [Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti]*, 2 cilt, (Muhammed İkbâl'in 1921'de G.M.S., H'de bastırđıđı Farsça metinden Türkçeye çeviren AHMED ATEŞ), 2. Baskı, Ankara: TTK Yay.
- Ritter, H. (1997), "Celâleddîn Rûmî" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, 3: 53-59.
- Riyâhî, Muhammed Emîn (1352), *Mukaddime ber-Mirsâdü'l-ibâd-i Necm-i Râzî*, Bungalâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb, Tehrân.

- Riyâhî, Muhammed Emîn (1369), *Zebân u Edeb-i Fârisî der-Kalem-rov-i Os-mânî*, Çâp-i Evvel, Tehrân.
- Riyâhî, Muhammed Emîn (1995), *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, (Türkçesi: Mehmet Kanar), İstanbul: İnsan Yay.
- Sadeddin Nüzhet – Mehmed Ferîd (1926), *Konya Vilâyeti Halkiyyât ve Harsiyyatı*, Konya: Vilâyet Matbaası.
- Safâ, Zebîhullah (2002), *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev.: Hasan Almaz), Cilt I, Ankara: Nüşa Yay.
- Semerkindî, Ahmed Nizâmî Arûzi-yi Semerkandî (1368), *Çehâr Makâle*, (be-Sa'ý u İhtimâm u Tashîh-i Allâme Muhammed Kazvînî), Tehrân.
- Seyf-i Fergânî (1364), *Dîvân-ı Seyf-i Fergânî*, (nşr. Zebîhullah Safâ), Çâp-i Devvom, Tehrân.
- Seyyid Burhânüddîn Muhakkık-i Tirmizî (1972), *Ma'ârif*, (Çev.: Abdülbaki Gölpinarlı), Ankara.
- Seyyid Burhânüddîn Muhakkık-i Tirmizî (1995), *Ma'ârif*, (Terc.: Ali Rıza Karabulut), Ankara.
- Sipehsâlâr, Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr (1325), *Zindegî-nâme-i Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî*, (nşr.: Sa'ûd-i Nefîsî), Tehrân.
- Sipehsâlâr (1331), *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî*, (terc.: Avni Konuk), İstanbul.
- Sipehsâlâr (1977), *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, (Çev.: Tahsin Yazıcı), İstanbul.
- Subhânî, Tevfîk H. (1371), *Mektûbât*, Tehrân.
- Sultan Veled, Behâe'd-dîn Mevlânâ Celâle'd-dîn Muhammed bin Huseyn-i Belhî (1315), *Veled-nâme [Mesnevi-yi Veledî]*, (Bâ-Tashîh u Mukaddime-i Celâl-i Humâî), Tehrân.
- Sultan Veled (1341), *Dîvân-ı Türkî-i Sultân Veled*, (Câmi'î ve Muhaşşisi: Kas-tamonu Meb'ûsu Veled Çelebi, Musahhihi: Kilisli Muallim Rifat), İs-tanbul.
- Sultan Veled (1976), *İbtidâ-nâme*, (nşr. Abdülbâki Gölpinarlı), Ankara: Konya Turizm Derneği Yay.
- Sühreverdî (1988), *Nur Heykelleri*, (Çev.: Saffet Yetkin), İstanbul: MEGSB Yay.
- Şems-i Tebrîzî (1369), *Makâlât*, (nşr.: Ahmed-i Hoş-nuvîs), Tehrân.
- Şems-i Tebrîzî (1974-1975), *Konuşmalar "Makâlât"*, 2 Cilt, (Çev.: M. Nuri Gençosman), İstanbul.

- Şentürk, Ahmet Atillâ-Ahmet Kartal (2007), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Şeyh Fahrüddîn İbrâhîm-i Hemedânî (1373), *Külliyât-i Dîvân [Kasâyid, Gazeliyyât, Tercî'iyât, Terkîbât, Mukatte'ât, Musellesât, 'Uşşâk-nâme yâ Deh-nâme, Rubâ'iyât, Leme'ât ve İstilâhât-i 'İrfâni-yi 'İrâkî]*, (Mukaddime-i Sa'îd-i Nefîsî), Tehrân.
- Tatçı, Mustafa (1990), *Yunus Emre Divanı I [İnceleme], II [Tenkitli Metin], III [Risâletü'n-nushîyye – Tenkitli Metin]*, Ankara: KB Yay.
- Tatçı, Mustafa (2005), *Yûnus Emre Külliyyâtı: V Yûnus Emre Şerhleri*, İstanbul: MEB Yay.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin (1971), "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I", *TM*, XVI: 133-62.
- Terbiyet, Muhammed Ali (1314), *Dânişmendân-i Âzerbaycan, Çâp-i Evvel*, Tehrân.
- Tevfîk, H. Subhânî (1365), *Mecâlis-i Seb'a*, Tehrân.
- Tezcan, Semih (1994), "Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Bir Yazar ve *Çarh-nâme'nin* Tarihlendirilmesi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4: 75-88.
- Timurtaş, Faruk K. (1989), *Yunus Emre Divânı*, Ankara: KB Yay.
- Timurtaş, Faruk K. (1990), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İkinci Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Timurtaş, Faruk K. (1997), *Makaleler [Dil ve Edebiyat İncelemeleri]*, (Hzr. Mustafa Özkan), Ankara: TDK Yay.
- Turan, Osman (1988), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin, Tercüme ve Araştırmalar)*, İkinci Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yay.
- Turan, Osman (1993), "Keyhusrev I (? – 1211)" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, 6: 613-20.
- Turan, Osman (1993a), "Keykâvus I, İzzeddîn (? – 1220)" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, IX: 631-42.
- Turan, Osman (1993b), "Keykubad I (? – 1237)" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, VI: 646-61.
- Turan, Osman (1998), *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 7. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Turan, Osman (2002), *Selçuklular Zamanında Türkiye-Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, 7. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yay.

- Turan, Osman (2006), "Ortaçağ Türkiyesi'nde Türkler ve Yerliler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, c. I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 467-471.
- Uzluk, Feridun Nafiz (1941), *Divanı Sultan Veled*, Ankara: Uzluk Basımevi.
- Uzluk, Feridun Nafiz (1952), *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; (1948), "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış", *III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara: TTK Yay.: 287-306.
- Van Den Bergh, S. (1997), "Sühreverdî" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, 11: 88-90.
- Yakıt, İsmail (2002), *Yunus Emre'de Sembolizm Çektim Erik Dahna*, Ankara: KB Yay.
- Yınanç, Refet (1982), "Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, XV: 5-22.
- Yınanç, Mükrimin H. (1997), "Dânişmendliler" mad., *İslâm Ansikloedisi*, 3: 468-79.
- Yûsufî, Gulâmhuseyn (1351), *Letâ'ifu'l-hime*, Tehrân: Bunyâd-i Ferheng-i Îrân.